

Anuari
d'arqueologia
i patrimoni
de Barcelona
2010

Parc de la Ciutadella.
Foto: Òscar de Castro.

Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2010

ANUARI 2010

Director del Museu d'Història de Barcelona-MUHBA

Joan Roca i Albert

Director del Servei d'Arqueologia

Ferran Puig i Verdaguer

Responsable d'arqueologia preventiva

Carme Miró i Alaix

Responsable d'intervencions arqueològiques

Josep Pujades i Cavalleria

Responsable d'intervencions patrimonials

Montserrat Pugès i Dorca

Gestió administrativa

Sílvia Lezana i Les

Coordinació de continguts

Miriam Castrillo i Villa

Coordinació editorial

Ana Shelly de Vidal

Revisió lingüística

Maria Rosa Llaràs i Vidal

Disseny gràfic i maquetació

Isabel Solé López-Pinto

Impressió i retoc d'imatges

Nova Era Barcelona

© de l'edició: Museu
d'Història de Barcelona,
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
www.museuhistoria.bcn.cat
© dels textos: els autors
© de les imatges: els autors

Queda prohibida la reproducció
total o parcial sense el permís
expres de l'editor, en els
termes marcats per la llei.

ISSN 2014-3524

Dipòsit legal: B-40134-2011

SUMARI

7 PRESENTACIÓ

Joan Roca

9 L'ARQUEOLOGIA A BARCELONA L'ANY 2010

Ferran Puig

PRINCIPALS INTERVENCIONS

- 16 Antic Hospital General de la Santa Creu
- 17 Carrer de l'Argenteria, 65
- 19 Carrer de les Basses de Sant Pere, 3
- 21 Casa de la Confraria de la Puríssima Sang
- 24 Castell de Montjuïc
- 30 CEIP Baixeras
- 34 Drassanes Reials
- 37 Drassanes Reials
- 41 Fàbrica Oliva Artés. Refugi núm. 882
- 43 Jardins de Mossèn Costa i Llobera
- 45 LAV sector de Sant Andreu
- 53 Mercat del Born
- 55 Monestir de Sant Pau del Camp
- 60 Museu Frederic Marès
- 61 Parc de la Ciutadella
- 63 Parc de la Ciutadella. Circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana
- 65 Parlament de Catalunya
- 69 Pavelló de Sant Jordi. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
- 70 Pla de Palau
- 74 Carrer del Regomir, 7-9
- 75 Carrer de Sant Pere Més Baix, 67-69, 71
- 77 La Seca
- 78 Turó de la Rovira
- 81 Carrer de Valdonzella, 21
- 82 Carrer dels Vigatans, 4
- 83 Plaça del Vuit de Març

ALTRES INTERVENCIONS

- 88 Carrer d'Ataülf, 7
- 89 Carrer d'Ataülf, 11
- 90 Carrer de la Boqueria, 12
- 91 Can Ricart-L'Hangar
- 92 Carrer dels Carders, 5
- 93 Casa de la Generalitat
- 94 Carrer de la Dagueria, 13
- 95 Plaça del Duc de Medinaceli, 5
- 96 Carrer de l'Estació, 11-13
- 97 Estació de la Sagrera

98 Plaça de la Gardunya

99 Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

100 Plaça de Joan Fiveller

101 Carrer de Joaquín Costa, 1-67, 2-68

102 LAV Sagrera

103 Mercat de la Boqueria

104 Molí de Sant Andreu

105 Parc Zoològic

106 La Rambla, 22-24

107 Carrer de les Ramelleres, 27

108 Carrer de Ramon Berenguer el Vell

109 Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

110 Carrer de la Riera Alta, 54-56

111 Plaça de Sant Just

112 Carrer de Sant Pau, 22

113 Carrer de Santa Anna, 35-39 30-32

114 Passeig del Taulat

115 Passatge de la Virreina, 1

117 INTERVENCIONS SENSE AFECTACIÓ DEL PATRIMONI

TREBALLS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

122 BALANÇ DELS TREBALLS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Montserrat Pugès

126 Arc de Triomf

136 Baluard del Migdia

151 Can Fargas

154 Can Ricart

156 Carrer de l'Hospital, 140-142

159 LAV sector de Sant Andreu

161 Mercat de Sant Antoni

165 Metro L9. Estació de Foneria

168 Placeta del Pi, 2

169 Carrer de la Princesa, 21

170 Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6

171 Anàlisi de materials

172 AGUSTÍ DURAN I SANPERE. LA PROTECCIÓ DEL PATRIMONI DOCUMENTAL EN TEMPS DE CRISI

Francisco Gracia, Glòria Munilla

Drassanes Reials.
Foto: José Luis Biel,
Museu Marítim
de Barcelona.

Presentació

Amb el número de 2010, l'Anuari arriba a la seva tercera edició. Diuen que a la tercera va la vençuda, i en aquest cas sembla cert: si ara no es publicués, ens faltaria una eina fonamental. En la relació d'actuacions destaquen, per la seva envergadura, els treballs de seguiment de les obres per obrir pas a la línia ferroviària d'alta velocitat, amb una llarga i àmplia trinxera oberta des de la Sagrera fins als confins municipals amb Montcada. En les excavacions, que continuaran encara per un període llarg de temps, han aparegut nombrosos testimonis de l'ocupació humana de la plana barcelonina, des de la prehistòria fins a l'era industrial. En un sentit més qualitatiu, cal esmentar les excavacions a les Drassanes, que han aportat dades decisives per reinterpretar la cronologia i l'evolució material de tot el complex. Tanmateix, aquestes són tan sols una part de les nombroses intervencions que ha seguit el Servei d'Arqueologia del MUHBA. Ferran Puig en fa una bona síntesi a la seva contribució.

A finals de 2010 va tenir lloc, així mateix, la presentació pública dels treballs de la Carta Arqueològica de Barcelona per part del Centre de Documentació del Museu, que ja s'ha completat per als districtes de Ciutat Vella i Eixample. Durant el present 2011 s'acabaran d'incorporar les intervencions efectuades al llarg dels anys en els altres districtes de la ciutat, que ja es troben parcialment sistematitzades en documents de la Generalitat.

En el futur, Anuari i Carta han de ser dos instruments complementaris per poder efectuar un seguiment exhaustiu de l'arqueologia urbana a Barcelona. Ara bé, l'horitzó a mitjà termini ha de ser més ambiciós: crear una base documental comuna que compregui els jaciments arqueològics i els edificis patrimonials, amb la possibilitat d'avançar encara més enllà, cap a un sistema de coneixement integrat del patrimoni de la ciutat. Rememorant els intents històrics en aquesta direcció, l'Anuari inclou la conferència pronunciada per Francisco Gracia en presentar-se el número de 2009, que l'autor va intitular, significativament, "Agustí Duran i Sanpere. La protecció del patrimoni documental en temps de crisi".

Des del Museu s'ha entès tot aquest treball en un marc d'actuació europeu, motiu pel qual ens va visitar pel desembre de 2010 el doctor Jerzy Gavronsky, cap del Servei d'Arqueologia de la ciutat d'Amsterdam. En la sessió dels Diàlegs d'Història Urbana i Patrimoni en la qual va participar, Gavronsky va exposar el funcionament del model d'Amsterdam, que és, en part, el que Barcelona ja havia tingut en el passat, amb un Servei d'Arqueologia autònom.

En el cas de serveis arqueològics de diagnosi, supervisió i estudi, el model seguit en aquesta darrera dècada a Barcelona, amb el Servei com una part íntima del Museu d'Història, té molts avantatges: propicia els vincles entre el treball de camp, la recerca i l'activitat del museu. En canvi, si l'objectiu és acostar més l'actuació arqueològica a les polítiques d'intervenció, a les decisions sobre què conservar i què no conservar i sobre com fer-ho en contextos complexos, l'arqueologia urbana ha d'adoptar altres modalitats i ritmes. Uns ritmes sovint diferents dels d'un museu entès com a espai d'atenció al patrimoni i com a espai de coneixement, reflexió i encontre.

Aquest no és un fenomen exclusivament barceloní, com mostra el cas de Copenhaguen, on l'atenció intensiva a les obres del metro ha creat en els darrers anys alguns desajustos de ritme i forma entre l'actuació arqueològica i el museu de la ciutat, que n'és la institució responsable. Per aquest motiu, i amb l'assenyament de les persones que conformen el Servei, en aquest final de 2011 des del MUHBA desitgem molt d'èxit a la nova etapa, que tot just ara comença per acord municipal, d'un Servei d'Arqueologia reconfigurat dins de la direcció de Patrimoni de l'Institut de Cultura. En el benentès que –això és segur– amb la nova fórmula continuarà la relació, tan profitosa, entre el Servei d'Arqueologia i el Museu.

Joan Roca i Albert. Director del MUHBA

Monestir de Sant Pau
del Camp. Foto: Servei
d'Arqueologia.

L'arqueologia a Barcelona l'any 2010

L'any 2010 ha continuat proporcionant dades valuoses pel que fa al coneixement de nous aspectes del passat de Barcelona. Són nombroses les intervencions preventives que s'han dut a terme i de diversa magnitud i durada. En voldríem destacar algunes que, per les seves característiques i resultats, podem considerar importants per al coneixement del territori i del patrimoni barcelonins. Som conscients de la subjectivitat de l'adjectiu *important*, ja que creiem que la vàlua de qualsevol intervenció radica tant en el fet que s'hagi pogut dur a terme i se n'hagin extret dades, com que aquelles que se n'hagin pogut extreure siguin qualitativament o quantitativament de gran interès. En general es tracta d'informacions útils que s'han pogut anar incorporant, d'una manera periòdica i constant, a l'arxiu general del coneixement històrico-arqueològic de la ciutat, un arxiu de documentació que, fruit dels anys de treball, cada dia ofereix més dades per a la recerca i el coneixement històric de Barcelona. Tot i això, creiem necessari avaluar i voldríem incidir especialment en aquells treballs o intervencions que hagin excel·lit per una o altra raó. Sobretot aquelles que destaquen per la seva aportació nova al coneixement històric i de l'evolució del teixit urbà.

Durant el 2010 ha continuat la tònica d'anys anteriors amb un lleuger descens en el nombre d'intervencions, causat bàsicament per un canvi en la pràctica del seguiment d'obres de control de les afectacions per realització de rases de serveis al subsòl. Aquestes afectacions urbanes han estat controlades arqueològicament, però únicament han generat intervencions reglades aquelles que han aportat presència real de restes arqueològiques. Per localització geogràfica, continuen destacant les que es fan al centre històric, al districte de Ciutat Vella, encara que més del 25% de les intervencions de 2010 s'han dut a terme a d'altres districtes. Una altra qüestió que volem constatar és la conjuntura socioeconòmica de crisi que aboca a una contenció econòmica del món de la promoció immobiliària. Moltes de les intervencions realitzades, sobretot les de dimensions i pressupost més alt, responen a projectes urbans o d'infraestructures lligades a iniciatives públiques, com és el cas de la construcció o

remodelació d'equipaments, la reestructuració de la xarxa viària, de sanejament i les de comunicacions. Entre aquests darrers projectes destaquem la construcció de la plataforma del tren d'alta velocitat, una obra a cel obert entre el carrer Bac de Roda i el Nus de la Trinitat i la construcció de l'estació intermodal a la Sagrera, amb una de les excavacions més extenses, grans i dilatades en el temps que s'han fet mai a la ciutat. Igualment, és destacable la remodelació d'espais patrimonials per a la construcció i rehabilitació d'equipaments socioculturals com és el cas del Castell de Montjuïc, les Drassanes Reials, el Museu Marès, l'antic Mercat del Born, o dues de les seus del Museu d'Història de Barcelona: el Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes i l'antiga fàbrica d'Oliva Artés.

Els resultats d'aquestes intervencions són diversos pel que fa a la tipologia de les troballes i abasten un període que va des de l'època prehistòrica –en concret del Neolític, localitzat a les obres de la línia d'alta velocitat– fins a èpoques contemporànies prou recents com les relacionades amb els processos de la Guerra Civil espanyola de 1936-1939.

La recent localització de nous assentaments prehistòrics en el districte de Sant Andreu, ve a confirmar la riquesa arqueològica de la zona de contacte entre els contraforts baixos de Collserola i la plana deltaica del riu Besòs en totes les èpoques. D'entre les troballes prehistòriques volem destacar les realitzades a la zona oriental de l'estació de ferrocarril de Sant Andreu, sota el camp de vies, amb presència d'una dotzena de sitges i retalls –una d'elles emprada com a enterrament– datables en el Neolític Mig a excepció d'una sitja posterior, amb ceràmiques decorades de tipus campaniforme, que ja ens situa en el final d'aquest període.

Si en els darrers anys el centre històric en general, però sobretot el barri del Raval al redós de Sant Pau del Camp, se'ns ha mostrat com un dels principals jaciments prehistòrics del país, caldrà estar amatents en el seguiment dels treballs de rebaix que es duguin a terme en altres espais més perifèrics del terme municipal, sobretot en aquells indrets que per les seves característiques físiques i orogràfiques,

podrien ser més propicis per als assentaments humans que tenien com a base la ramaderia, la recol·lecció i l'agricultura, tot tenint present i valorant, per exemple, els aspectes de comunicació que suposa la pròpia vall del Besòs cap a l'interior del país a través del coll de Finestrelles i l'estret de Montcada.

Mentre que en les darreres dècades el coneixement sobre la prehistòria ha experimentat un notable creixement pel que fa a noves localitzacions corresponents a les diferents fases del Neolític i de l'edat del Bronze, el coneixement sobre la protohistòria i el moment ibèric és més limitat, ja que va millorant molt més lentament amb localitzacions més esporàdiques i puntuals. Durant l'any 2010 podem destacar la localització de noves restes ibèriques i romano-republicanes al subsòl de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, uns terrenys prou planers al peu dels turons del Guinardó. Pel que sembla es tracta de troballes corresponents a indrets emprats en un moment previ a la fundació de la colònia *Barcino*, d'unes característiques indeterminables, però amb presència de sitges que semblen indicar una relació amb una producció agrícola que s'hauria desenvolupat en aquests terrenys, presumiblement prou aptes per al conreu. Del mateix moment semblen ser les restes tardoibèriques o republicanes localitzades en el subsòl de la plaça del Vuit de Març (abans plaça dels Peixos). Es tracta de nivells i estructures prèvies a la construcció de l'aqüeducte i per tant anteriors a la fundació de la colònia. Pel que fa a l'aqüeducte, s'ha pogut observar i documentar

el sistema constructiu i de fonamentació de l'estructura combinant l'*opus quadratum* amb l'*opus certum*.

Del moment de vida de la colònia distingirem les intervencions que s'han dut a terme dins del perímetre de la ciutat emmurallada que milloren el coneixement sobre l'evolució del nucli generatriu de Barcelona, d'aquelles altres que ens expliquen noves dades sobre l'ocupació i explotació del *territorium* que la circumda.

La muralla, encara que d'una manera molt fragmentària i puntual, s'ha pogut estudiar a la intervenció del Museu Marès, uns treballs que malauradament no han aportat noves dades que ajudin a afinar en la datació dels dos moments de la tanca defensiva. Més espectacular ha estat l'actuació sobre la finca de Regomir, 7-9. Aquest solar ja havia estat objecte de treballs en altres anualitats, però en l'actuació de 2010 s'ha pogut obtenir una visió en extensió del conjunt patrimonial després d'enderrocar i eliminar les estructures de l'edifici afegit al segle XIX, tot recuperant el parament de la cara externa de la muralla tardoantiga i elements de la muralla fundacional que venen a confirmar el coneixement sobre el procés de configuració i de canvis del sistema defensiu de *Barcino*. Igualment s'han pogut excavar i documentar les restes molt malmeses de les termes públiques suburbanes que es localitzaven en la façana marítima de la colònia i que foren enderrocades com a conseqüència del procés de refortificació de la ciutat. També s'han pogut sondejar estratigràficament diversos indrets de la colònia,

Regomir, 7-9. Foto: Servei d'Arqueologia.

com són els carrers d'Ataülfi i Dagueria, on han aparegut puntualment restes arquitectòniques d'edificacions romanes.

Fora de l'àmbit estricte de la ciutat emmurallada i de la seva influència immediata hi trobem diversos punts on la presència de restes romanes i tardoantigues ens indiquen com es distribuïa l'ager de *Barcino* i els seus assentaments. Entre aquests punts volem destacar per la seva novetat i interès la presència de restes romanes en el subsòl de l'edifici de les Drassanes Reials, un indret que fins ara s'havia considerat geològicament de dessecament més recent. A les Drassanes hi trobem una necròpolis amb estructures corresponents a monuments funeraris que es remunten a època altimperial amb enterraments d'incineració amb urnes de vidre i de terrissa i d'altres d'inhumació. Una necròpolis que roman en ús fins a època tardoantiga, potser fins al segle VI com semblen indicar els enterraments en àmfora. Resta per establir si aquesta necròpolis pot tenir una relació directa amb una *villa suburbana*, com els enterraments localitzats a l'entorn del monestir de Sant Pau del Camp o els de la plaça de Joaquim Xirau, o bé correspon a una necròpolis en relació a una possible via costanera que menés cap al turó de Montjuïc o la plana que s'estén als seus peus, com semblen ser els enterraments que es localitzen el llarg del carrer de l'Hospital o els més coneguts de la plaça de la Vila de Madrid. Propers a la part baixa del *suburbium* de *Barcino* trobem restes d'època romana als terrenys de construcció del Centre d'Educació Infantil i Primària Baixeras, al carrer Nou de Sant Francesc. Més lluny del centre també destaquem la *pars rustica* d'una *villa* situada en el mateix indret que les restes neolítiques trobades a Sant Andreu de Palomar esmentades més amunt, amb estructures molt malmeses però suficients per poder establir la seva funcionalitat, possible distribució i cronologia que es pot situar dins d'una seqüència d'ocupació de l'indret des del segle I fins al IV o V. Moltes de les restes recuperades semblen indicar la funció agropecuària de l'edifici o edificis, així com una bona il·lustració dels sistemes de conreu romà del sector, versemblantment destinat al cultiu de la vinya. A la vila s'hi localitzen quatre enterraments, presumiblement d'algun dels seus estadants. Més lluny, a més de mig quilòmetre de distància, a la zona coneguda com a triangle ferroviari, just on es divideixen les línies de vies de costa i de l'interior, s'han estudiat restes d'una necròpolis romana datable al segle III amb 21 individus, segura-

ment relacionada amb una altra de les moltes *villae* que ocuparien i explotarien els camps al voltant de la ciutat. Com a hipòtesi s'apunta la relació amb la propera *villa* romana de Can Nyau.

En una zona més propera a la colònia, concretament en els treballs de rehabilitació de l'immoble al carrer Argenteria, 65, hi trobem diversos enterraments infantils d'època tardoantiga que semblen tenir relació amb la via que des del portal NE de la ciutat menava cap a la zona costanera. Cal establir la relació entre aquests enterraments, els del subsòl del propi carrer i els de la basílica de Santa Maria del Mar, i cal també destacar la presència d'estructures arquitectòniques que podrien ser indicatives d'edificacions del suburbi oriental de la ciutat.

Al sud, el monestir de Sant Pau del Camp ha proporcionat una agradable novetat arqueològica ja que fruit d'uns treballs preventius relacionats amb una canalització d'aigües ha estat possible descobrir l'absis d'un edifici cultual previ a l'actual. Aquest, o bé un altre edifici anterior al monestir romànic del segle XIII, era previsible donada la reutilització de relleus en la façana de l'edifici i la pròpia documentació conservada. L'absis que ara s'ha localitzat se situa a llevant de la capçalera de l'església i, per les seves característiques tipològiques i estratigrafia, sembla que es pot situar al voltant del segle VII o VIII. Caldria un projecte de recerca arqueològica extensiva del conjunt monàstic que permeti una lectura sincrònica de l'edifici i del seu subsòl, un dels més interessants de la ciutat pel que fa a recorregut temporal, ja que, deixant de banda els nivells prehistòrics, permet un seguiment gairebé ininterromput d'uns vint segles de vida del monestir i, en general, del desenvolupament urbà.

L'etapa altmedieval és una de les menys reconegudes en el procés de recerca arqueològica dels darrers anys. Algunes excavacions, any rere any, va aportant dades d'aquests segles, molts cops de difícil lectura i identificació. Enguany, deixant de banda l'excavació de Sant Pau del Camp, tant sols s'han fet petites localitzacions als carrers Dagueria i Regomir. Per contra, els nivells i estructures baixmedievales dels segles XIII al XV, són presents en moltíssimes intervencions dins del perímetre que delimitaven les muralles de la ciutat medieval (Argenteria, 65, la Casa de la Sang, plaça del Pi, Ataülfi, 7, l'edifici de la Seca, el Born, Sant Pere més Baix, Sant Pau del Camp, Vallldonzella, Vigatans...). Entre aquestes volem destacar pel seu interès

LAV, sector de Sant Andreu.
Foto: Servei d'Arqueologia.

les dades proporcionades per les intervencions a les Drassanes Reials que aporten un nou coneixement del tot cabdal per entendre el desenvolupament d'aquest gran edifici. Una construcció que es desenvolupa en diverses fases que es van succeint en el temps, bastint i desmuntant les estructures arquitectòniques fins assolir l'aspecte actual, bàsicament un projecte del segle XVI. En el procés de recerca s'han confirmat hipòtesis pel que fa a les primeres fases constructives i la seva relació amb la posterior construcció del tram de muralla que tanca el Raval ja al segle XIV. La recerca arqueològica, com en altres casos però en aquest d'una manera paradigmàtica, està sent bàsica per resoldre qüestions i problemàtiques que són de difícil solució sense un estudi profund i científic de les sèries estratigràfiques que es conserven en el subsòl de l'edifici.

També és destacable l'estudi de les estructures corresponents a una adoberia medieval (segles XIV-XVI) localitzada al carrer de les Basses de Sant Pere, amb un complex sistema de bassetes circulars relacionades amb el Rec Comtal i els processos d'adobat de la pell.

Les recerques també han aportat restes de la ciutat d'època moderna i contemporània. Diverses s'han desenvolupat a la zona del Parc de la Ciutadella, que han aportat nous

coneixements sobre els sistemes defensius previs i els propis de la Ciutadella borbònica, així com de les edificacions del barri afectades per la seva construcció. Igualment, aquests treballs han permès localitzar estructures corresponents al moment de definició i bastiment de les estructures de l'Exposició Universal de 1888. Al Pla de Palau, i malgrat les dificultats derivades del tipus d'intervenció, s'ha pogut estudiar una interessant seqüència estratigràfica amb les estructures del Portal de Mar.

També volem destacar les troballes de les estructures defensives anteriors al castell de Montjuïc, documentades en el procés de rehabilitació de l'edifici definit per Cermeno, concretament alguns paraments del primitiu castell desconeguts fins ara. Igualment interessant és el sistema de coberta de les ales del pati del castell.

Pel que fa a estructures contemporànies destaquem les referides a la defensa de Barcelona durant la Guerra Civil de 1936-1939, en concret els treballs realitzats al voltant de les estructures de defensa antiaèria del Turó de la Rovira. També és prou interessant la localització d'estructures soterrades relacionades amb la defensa del front marítim a la zona del Morrot, específicament als Jardins de Costa i Llobera.

Ferran Puig i Verdaguer

PRINCIPALS INTERVENCIONS

Antic Hospital General de la Santa Creu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de l'Hospital 56-58
/ Jardins de Rubió i Lluch

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Antic Hospital General
de la Santa Creu

Dates

6 octubre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

086/10

Motiu

Projecte de rehabilitació
de la font ornamental
del pati claustral de
l'Hospital de la Santa
Creu

Promotor/Propietari

Departament d'Abasta-
ment (Direcció de Serveis
del Cicle de l'Aigua - Medi
Ambient) / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Daniel Vázquez Álvarez

Digitalització de plànols

Mario Granollers Mesa

Fotografia

Daniel Vázquez Álvarez

Cronologia: Època moderna.

Paraules clau: Hospital de la Santa Creu. Espai sepulcral. Inhumació. Connexió anatòmica.

El motiu de la present intervenció era la rehabilitació de la font ornamental del pati claustral de l'Hospital de la Santa Creu i es va procedir al control arqueològic de l'obertura mecànica de diverses rases i un sondeig en la meitat de llevant del pati claustral. La detecció de diverses connexions anatòmiques durant la realització del primer sondeig, va implicar l'aturada puntual de les tasques i el replantejament de l'actuació. La promoció de l'obra va desestimar el projecte previst i procedí al rebliment de les restes sense que es poguessin fer els preceptius treballs de delimitació, neteja i situació de les possibles inhumacions.

L'antic Hospital de la Santa Creu va estar en continu creixement i transformació des del moment en què es va iniciar la seva construcció l'any 1401, intentant adaptar-se, dins de les seves possibilitats, a les noves necessitats sanitàries de la ciutat. En aquest procés d'ampliació, el pati claustral va ser envaït en alguns períodes per desenvolupar diferents tasques. Hi ha documentada la presència de diferents edificis i construccions a partir del segle XVII i la utilització com espai sepulcral dels jardins al llarg de l'època moderna.

Detall del primer tram obert del sondeig mecànic amb dues de les connexions anatòmiques detectades.

Les connexions anatòmiques detectades durant la realització del sondeig cal associar-les a aquesta utilització del pati amb funcions sepulcrales. Les altres evidències detectades a la cala es redueixen a la presència d'una fonamentació indeterminada que, pel tipus d'aparell i morter, podria estar relacionada amb les remodelacions que es realitzaren a l'Hospital des de finals del segle XVIII i que ja es van documentar en una intervenció arqueològica prèvia efectuada als jardins l'any 2007. - Daniel Vázquez Álvarez

BIBLIOGRAFIA

Francesc CABALLÉ, Albert CUBELES, Reinald GONZÁLEZ, *Informe de l'Anàlisi de l'evolució històrica de l'antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, Veclus, SL, Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya, 2006. (Inèdit).

Antoni CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*. Tesis doctoral, pàg. 267-446. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2001. <http://www.tdx.cat/handle/10803/2006;jsessionid=CE176BC14D74578F182ADFD7638C40FA.tdx1>

Maria Teresa HUGUET, Reis FONTANALS, Xavier SORNÍ, «La Nova apotecaria de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona el 1696». Separata de *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya*. 27, Barcelona, 2004, pàg. 7-35.

Daniel VÁZQUEZ, *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al carrer de l'Hospital 56-58 i Jardins de Rubió i Lluch*. (Barcelona, Barcelonès) Febrer-Abril 2007. Barcelona, 2010, (inèdita).

Detall d'una de les connexions anatòmiques detectades, formada per l'epífisi distal d'un fèmur, l'epífisi proximal d'una tíbia i una ròtula.

Carrer de l'Argenteria, 65

Carrer de Mirallers, 12

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de l'Argenteria, 65
/ Carrer de Mirallers, 12

Districte

Ciutat Vella

Dates

19 abril - 8 octubre
de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

045/10

Motiu

Rehabilitació integral
de l'edifici

Promotor/Propietari

ABASIC, SL

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

Vanesa Triay Olives

Equip

Tècnica: Noemí Nebot
Oficials i auxiliars: Jordi
Plans, Carmelo Lentini,
François Virebayre

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografies

Vanesa Triay Olives

Restauració

Gamarra & Garcia,
conservació
i restauració SL

Cronologia: Segles IV-XVII.

Paraules clau: Edificacions medievals. Cisterna.
Tenalles. Necrópolis tardoantiga.

Els treballs arqueològics van consistir en el control de vint-i-quatre sondejors, en els llocs on s'havien de construir encepats, de dos fossats per a nous ascensors i diferents rases de serveis. L'àrea intervinguda fou mínima en relació a la superfície de la planta baixa, de més de 400 m². Les dades obtingudes de les diverses restes documentades en el decurs d'aquestes tasques van ser limitades i parcials, però prou significatives en relació a l'evolució històrica que han patit les finques del carrer de l'Argenteria, 65 i del carrer de Mirallers, 12 al llarg del temps.

MIRALLERS, 12

El subsòl de l'àmbit que ocupava la finca de Mirallers, 12 fou el menys intervingut. La informació obtinguda va permetre apuntar que l'origen de la finca es remuntava al segle XIII, moment en què es va urbanitzar de manera generalitzada el barri de la Ribera.

D'aquesta fase inicial encara perduren una part important d'estructures muràries que arriben fins els pisos superiors, com la façana de la finca i el mur mitjancer amb l'edifici veí del carrer de Mirallers, 14.

La troballa més significativa va ser la localització, en molt bon estat de conservació, d'una cisterna d'uns 4 m de longitud, 2,30 m d'amplada i una alçada de 2,10 m. Està construïda amb carreus petits i ben treballats i lligats amb morter de calç amb sorra i gravetes. La coberta de volta, feta amb pedres de petites dimensions, encara conserva restes d'encanyissat. Quan estava en ús, la cisterna tenia l'interior arrebossat amb una capeta de morter de sorres i gravetes cobert per un enlluït que hauria impermeabilitzat l'estructura. A banda de la cisterna, també destaca la presència d'un pou i restes d'un paviment de llambordes que no es van poder excavar en la seva totalitat.

Posteriorment, cap el segle XIV, la finca va patir algunes reformes que reestructuraren l'espai ja existent. També es van documentar diversos murs interiors, restes d'un paviment de llambordes i part del sistema de clavegueram.

ARGENTERIA, 65

Casalot medieval

La finca del carrer de l'Argenteria és coetània a la del carrer de Mirallers. Les dades aportades per la intervenció arqueològica juntament amb l'estudi històric-arquitectònic de la finca, realitzat prèviament a la fase d'obra, van permetre documentar la presència humana en aquest espai des de l'època romana fins a l'actualitat, així com determinar l'estructuració interna de l'edificació.

La major part de les estructures documentades pertanyen a les restes de diverses estructures muràries que responen a la compartimentació interna d'un gran casalot, tant en el segle XIII com en el XIV. També es documentà el mur mitjancer amb la finca veïna del carrer de Mirallers, 12 i el mur de façana que donava al carrer de l'Argenteria. Associats a aquestes estructures, es localitzaren restes de paviments i nivells d'ús fets amb calç.

Amb el temps, la parcel·lació interna es modificà; durant els treballs es van documentar diverses fonamentacions datades en els segles XVI i XVII, que haurien compartimentat i modificat les divisions internes de la finca.

Hi ha, però, diversos elements que apunten a l'existència d'una edificació anterior. Aquestes estructures estaven construïdes amb carreus que encara mantenen part de l'enlluït. Una d'elles presentava una planta amb forma de creu grega, mentre que la resta foren integrades en els murs del casalot medieval.

La problemàtica que presenten dites estructures es troba en la determinació de la seva cronologia, ja que a falta de l'estudi del material, només podem acotar-les entre els segles VI-XII; les seves característiques constructives, però, apunten a que es tractaria d'un edifici d'importància, ja fos d'àmbit públic o privat.

Sector botiga

En el sector més oriental de l'edifici, i limitant amb una androna reconvertida actualment en pati de llums, es localitzaren un seguit d'estructures que apunten a la presència de finques de menor envergadura. La seva presència ja quedava palesa en l'estudi històric esmentat anteriorment.

Enterraments infantils d'època tardoantiga.

La documentació de fins a cinc tenalles de ceràmica de grans dimensions relacionades amb les tasques d'emmagatzematge –possiblement d'algun líquid– es podria vincular amb la presència d'una botiga esmentada a les fonts que es remunta, com a mínim, al segle XVI.

Segona finca

En l'àmbit sud-oriental d'Argenteria es documentà l'existència d'una segona finca de menors dimensions. D'aquesta casa, també d'origen baixmedieval, es van localitzar les restes de diverses estructures muràries, com el mur mitjancer amb el casalot i altres estructures que formaven part de la distribució interna de la mateixa. També hi havia restes d'una claveguera i dos dipòsits, ja d'èpoques posteriors, amortitzats entre el segle XVI i la segona meitat del segle XVII.

Anterior a la fase de la finca baixmedieval, també es localitza en aquest sector un mur de grans dimensions el qual s'ha de relacionar directament amb les estructures datades entre els segles VI-XII.

El desmuntatge d'aquests dos dipòsits va permetre la documentació de tres enterraments infantils. Aquests enterraments formarien part de la necròpolis tardoantiga documentada

l'any 1997 al llarg del carrer d'Argenteria, vinculada amb el *suburbium* oriental de l'entorn de Santa Maria del Mar. Aquestes inhumacions es trobaven resseguint el camí que conduïa des de la porta septentrional de la muralla romana fins a l'antiga línia de costa. Com en la resta d'enterraments del sector, les tombes es troben excavades directament al nivell de sorres i argiles i orientades nord-oest/sud-est, alineades amb el camí i amb certa separació entre elles. En cap cas es va documentar aixovar. ➤ **Vanessa Triay Olives**

BIBLIOGRAFIA

Julia BELTRÁN DE HEREDIA «Santa Maria del Mar: un enclave cultural de la antigüedad tardía en el *suburbium* de Barcino» a *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, *Quarhis*, època II, 7, Museu d'Història de Barcelona, 2011, pàg. 102-143.

Núria MIRÓ. *Memòria de la Intervenció arqueològica realitzada als carrers d'Argenteria i Manresa, Barcelona* (Barcelonès), Centre de Documentació del MUHBA, 1997, (inèdit).

VECLUS, SL *Estudi històric i arquitectònic de la finca número 65 del carrer Argenteria de Barcelona*, Barcelona, 2003, (inèdit).

VECLUS, SL *Estudi històric i arquitectònic de la finca número 12 del carrer de Mirallers de Barcelona*, Barcelona, 2003 (inèdit).

Carrer de les Basses de Sant Pere, 3

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de les Basses de Sant Pere, 3

Districte

Ciutat Vella

Dates

22 març - 31 desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

032/10

Motiu

Rehabilitació integral de l'edifici

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Vanesa Triay Olives, Jordi Plans

Equip

Oficials: Begoña Hermida, Sergio Segura, Sabina Calleja

Estudis diversos

Analítiques restes de fusta de l'estructura UE179 i regruix parets UE165. Laboratori de Materials de l'Escola Politècnica Superior d'Edificacions de Barcelona, de la Universitat Politècnica de Catalunya

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografies

Vanesa Triay

Cronologia: Segles XIV-XIX.

Paraules clau: Adoberia medieval. Estructures finca segles XVIII-XIX.

La intervenció arqueològica portada a terme a la planta baixa de la finca número 3 del carrer de les Basses de Sant Pere va permetre obtenir dades força interessants sobre l'evolució de la finca i l'articulació del barri de Sant Pere en època medieval i moderna. Cal destacar, però, que els resultats obtinguts es troben encara en procés d'estudi i que, per tant, les conclusions aquí exposades són preliminars.

Just per sota de la pavimentació de la finca es va documentar un conjunt d'estructures vinculades al treball de la pell. El posicionament estratègic als marges del Rec Comtal d'aquest tipus d'artesanat, juntament amb molins i altres treballs relacionats amb l'acció de l'aigua, van dotar d'entitat pròpia l'esmentat barri, on ha perdurat fins a l'actualitat la toponímia del seus carrers: Blanqueria, Assaonadors...

Les restes relacionades amb l'adoberia es troben força arrasades, però la informació aportada va permetre establir una mínima organització de l'espai basant-nos en la funcionalitat mostrada per dites restes. Cronològicament s'haurien d'adscriure entre els segles XIV i XVI. Durant aquests gairebé dos-cents anys hi hagueren diverses fases, com així ho corrobora l'existència de diverses estructures afectades per la construcció i superposició d'altres de més modernes.

L'adoberia s'articulava en la meitat oriental de l'actual finca, introduint-se cap a l'interior de la finca veïna a causa dels canvis produïts en la parcel·lació i propietat del sòl.

Aquest tipus d'artesanat va mantenir unes pautes de treball força similars fins a l'època industrial, és per això que la documentació d'altres adoberies, com la d'En Ginebreda a Granollers o Can Granota a Igualada, permet establir paral·lelismes en relació al procés de treball de la pell. En aquests casos, els acurats estudis van permetre establir una distribució espacial de l'adoberia on es realitzava tot el treball de la pell abans de ser comercialitzada com a cuir. A la planta baixa la pell passava per diversos processos de neteja i adobament i, posteriorment, les peces eren portades a la part alta, on hi havia estenedors per assecar-les.

Planta general de l'adoberia medieval.

Així, doncs, l'estudi preliminar de les restes va permetre comptabilitzar fins a quatre grups diferenciats d'estructures, amb una tipologia constructiva determinada que respondria a diverses funcions específiques del procés.

Es va localitzar una gran estructura diferenciada de la resta. Aquesta presentava planta circular i estava construïda amb maons i alguna pedra i lligat tot amb morter de calç. Els maons que conformaven la paret interior de l'estructura estaven força erosionats a causa del desgast per fregament d'algun element mecànic. El més destacat seria la gran capacitat de l'estructura, possiblement usada com a contenidor en els estadis més inicials dels treballs. Quan aquesta quedà en desús, fou amortitzada amb cendres calentes per tal de netejar-la de les restes que haguessin pogut quedar després del procés de separació de la pell de la carn.

El segon conjunt, el més nombrós, el conformen diverses estructures de planta circular –d'entre 1,50 i 1,90 m de diàmetre– construïdes amb pedres més o menys regulars lligades amb

morter de sorra i argila amb l'interior arrebossat amb morter i gravetes. La principal problemàtica que presenten és la manca d'informació sobre la seva funcionalitat, de manera que encara no s'ha pogut establir el seu ús.

Hi ha un tercer conjunt conformat per estructures també de planta circular de dimensions considerables –de 2 m de diàmetre i 1,5 m de profunditat– i secció paraboloide, fetes amb pedres regulars lligades amb morter de sorra. La paret de les estructures presentava una acumulació de calç de fins a 8 cm de gruix, producte de les tasques que es desenvolupaven en el seu interior. La presència d'aquest tipus d'elements apunta a que aquestes estructures foren usades per deixar en remull la pell amb aigua i, possiblement, amb calç hidratada i sulfur de sodi que permetia separar la pell de les restes de l'animal. L'anàlisi de les mostres recollides en el decurs de l'excavació permetrà determinar el tipus de substància de què es tractava i, per tant, establir quins tipus d'elements eren usats en aquests processos.

L'últim conjunt d'estructures, també de planta circular, estava construït amb pedres irregulars lligades amb morter de calç blanca. L'interior es trobava arrebossat amb calç i gravetes i es van documentar restes de fusta que haurien format part de la pròpia estructura. Pels encaixos que encara es conserven al seu interior, tot apunta que es tractava d'una possible premsa. Aquest tipus d'estructures eren usades pels adobers per eliminar l'excedent d'oli de peix amb el qual impregnaven les pells per fer-les més suaus i flexibles. És per això que cada una d'aquestes

estructures tenia associada una claveguera per on desguassaven les restes de l'oli amb l'aigua tèbia usada en els banys previs al premsat.

Finalment, cal destacar la documentació d'un pou. La seva presència s'hauria de relacionar amb usos domèstics més que amb les tasques artesanals pròpiament dites.

Les restes arqueològiques apunten que l'adoberia deixà de funcionar al segle XVI. La finca es va compartimentar amb un seguit d'arcades amb sortida a una androna que quedà amb el temps fossilitzada a l'interior de la finca. Dels moments posteriors gairebé no en resten evidències, tan sols algunes clavegueres i fonamentacions. La pervivència com espai artesanal va continuar en el segle XVIII. L'estudi històric i arquitectònic va permetre apuntar la presència de diversos tinters en aquesta finca en el decurs d'aquest segle fins que, al 1805, es transformà en un edifici residencial. D'aquesta fase més moderna es documentà la presència d'un àmbit pavimentat amb llambordes i el sistema de clavegueram. ♡ Vanesa Triay Olives

BIBLIOGRAFIA

Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Estudi històric-arquitectònic de la finca número 3 del carrer Basses de Sant Pere i número 6 de la plaça Marquilles de Barcelona*. Veclus, SL, Barcelona, 2006, (inèdit).

Josep M. TORRES RIBÉ, «Els oficis de blanquer i assaonador a Catalunya durant els segles moderns», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 1994, pàg. 11-28.

<<http://www.museugranollers.org/adoberia/index2.html>>

Detall de les restes de fusta d'una de les premses.

Casa de la Confraria de la Puríssima Sang

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça del Pi, 1 / Carrer del Cardenal Casañas, 21

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Casa de la Confraria de la Puríssima Sang

Dates

6 - 30 abril de 2010
12 - 14 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

036/10

Motiu

Realització d'un fossat d'ascensor dins el projecte executiu de reforma i rehabilitació de l'edifici de la Confraria de la Puríssima Sang.

Promotor/Propietari

Arquebisbat de Barcelona

Empresa adjudicatària

Chroma Rehabilitacions integrals, SL

Direcció tècnica

Andrea Lages Tonet

Equip

Carlos Tedeño, Johny Tedeño

Aixecament de planimetria i fotografia

Andrea Lages Tonet

Digitalització de plànols

Bertha Durà

Restauració

Chroma Rehabilitacions integrals, SL

Cronologia: Segles XVI - XX.

Paraules clau: Casa de la Sang.

Els resultats arqueològics es resumeixen en la localització al vestíbul d'unes estructures del segle XVI que, a partir del segle XVII, es van aprofitar i integrar en un nou espai remodelat. En aquest nou espai es van documentar un pou, un mur de fonamentació, una paret de maons adossada al pou i dos murs amb lloses de pedres i maons així com el paviment que els cobriria. Aquesta zona hauria estat amortitzada poc després, encara a principis del segle XVII, amb la realització d'una important reforma que, entre d'altres coses, va implicar la construcció d'una escala que uniria la planta baixa amb els pisos superiors, i que aprofitava part de les estructures de fases anteriors com a suport. En aquest mateix context, es va pavimentar el vestíbul de la casa, fet que quedava patent amb un paviment de toves que s'adossava a l'escala.

Ja dins el segle XX, i associats a la compartimentació i remodelació de l'espai, es van identificar dos paviments de rajoles amb preparacions de ciment. L'última reforma identificada, d'inicis del segle XXI, corresponia a una canalització, encara en ús en el moment de la intervenció arqueològica.

El treball de camp va permetre localitzar diverses estructures i estrats associats, l'estudi dels quals ajuda a entendre l'evolució d'una part de la planta baixa de l'edifici a partir del segle XVI. No obstant, la investigació ha estat condicionada pel tipus d'obra que s'havia de realitzar, la qual cosa va limitar l'observació de la seqüència estratigràfica completa.

Malgrat això, es van poder identificar com a mínim quatre moments cronològics: època baixmedieval (segles XV-XVI), època moderna (segles XVII-XVIII) i dues fases d'època contemporània (segles XIX-XX i segle XXI).

Època baixmedieval

Segons l'estudi històrico-arquitectònic de l'edifici¹, la Casa de la Sang seria el fruit d'una reedificació del primer terç del segle XVII sobre un

edifici preexistent. Això queda patent amb la localització d'un mur de factura medieval que s'assentava sobre un estrat d'argiles del segle XVI que, no obstant, mostrava una elevada presència de materials ceràmics molt rodats d'època romana. Damunt d'aquest estrat baixmedieval, es va localitzar un altre mur, que seria o bé coetani o construït poc després de l'altre. La funció d'ambdós és desconeguda, però un d'ells va estar reaprofitat al segle XVII, ja que hi havia associat un paviment de rajoles, també relacionat amb un pou de planta circular.

Època moderna

En el segle XVII, l'edifici va patir una important reforma que el va afectar estructural i estilísticament. L'any 1613 marcaria un abans i un després a la història de la Casa. En el primer terç del segle XVII, la Congregació de la Puríssima Sang fa constar la propietat de l'edifici a través d'una acta notarial i inicia una sèrie d'obres que s'observen a la tipologia de les obertures, els paraments de la façana, la decoració dels paraments i, afectant la zona on s'ha realitzat la intervenció arqueològica, l'escala d'accés als pisos superiors, al vestíbul de l'edifici.

Aquest conjunt d'accions arquitectòniques, es reflecteix en els resultats arqueològics. Els pocs materials ceràmics localitzats tot i tenir una llarga pervivència d'utilització temporal, situen l'estrat al segle XVII. Les restes es van trobar en un estrat d'anivellació i impermeabilització del terreny, constituït per sorra i graves. Aquesta datació també es va basar en la presència de l'escala al vestíbul que cobria i amortitzava els esmentats murs i estrats i que pot situar-se tipològicament i documental al primer terç del segle XVII.

D'aquest mateix moment cronològic es va localitzar, retallant l'estrat d'anivellació modern i el d'argiles baixmedieval, un pou de planta circular. D'aquest pou se'n conservava una part del brocal.

Es van localitzar també dos murs bastits amb pedra i maons, emplaçats a sobre de l'estrat d'anivellació/impermeabilització del segle XVII. Aquests es trobaven coberts per una preparació de calç per l'aplicació d'un paviment de rajoles.

1. FRANCESC CABALLÉ, *Estudi històrico-arquitectònic de la Casa de la Confraria de la Puríssima Sang*, Veclus SL, Barcelona, 2007.

Detall del mur del segle XVI,
retallat pel pou del segle XVII.

L'esmentada preparació es recolzava a les parets del pou de maons, evidenciant una relació crono-espacial entre ells.

També datada al segle XVII, estaria una paret de maons que delimitava un petit espai tancat, utilitzat recentment com a lavabo. Malgrat que la paret tapés el pou, el seu mur de fonamentació se li adossava (s'adossava també a l'estrat d'impermeabilització de graves). Això permet pensar que aquesta paret, la fonamentació de la qual respectava el pou, podria haver patit alguna ampliació i l'amortitzés. Tal situació es podria haver donat en el moment de la construcció de l'escala. Sostenint aquesta possibilitat està l'arrebossat de la paret, que es va amagar al bastir l'escala.

Adossat a l'escala i de construcció posterior a les estructures esmentades fins ara, es va localitzar un paviment de toves cuites i la seva preparació, aquesta última, a sota d'un estrat que l'impermeabilitzava i preparava el terreny. La inexistència de materials ceràmics no va permetre una datació concisa, però la seva relació amb l'escala i les seves característiques, sembla situar-los al mateix context de remodelació del vestíbul.

Època contemporània

A aquest període corresponen un paviment d'enrajolat disposat en diagonal,² la seva preparació de ciment pòrtland, i l'altre paviment de cairons ceràmics hexagonals i la seva preparació també de ciment. Tots dos paviments i les seves respectives preparacions s'adossaven a

l'escala. No obstant, a diferència dels paviments d'època moderna, presenten unes preparacions de ciment pòrtland que, tot i que es comença a utilitzar a la primera meitat del segle XIX, no se'n intensifica l'ús fins a principis del segle XX. Aquesta característica, afegida al fet que no s'haurien realitzat obres a l'edifici passats els anys 50 del segle XX,³ recolza la possibilitat que els paviments podrien haver estat aplicats a la primera meitat del segle passat.

Ja de temps més recents es podia observar un sistema de canalització d'aigües brutes i netes que, en el seu recorregut entre el clavegueró i una altra canalització, tallava l'estrat d'anivellació de graves i retallava l'estructura de maons del pou i l'estrat de formigó que cobria el terra del petit lavabo. Aquesta canalització va estar instal·lada a la primera dècada del segle XXI pel llogater de "L'Estamperia d'Art Artigues", botiga que va estar en funcionament entre els anys 1789 i 2007 i es situava a la cantonada més meridional de la casa. En resum, l'evolució històrica d'aquesta àrea de la casa està intrínsecament relacionada amb les obres de remodelació que va patir entre els segles XVII i XXI. En bona manera, els resultats arqueològics recolzen els de l'estudi històric-arqueològic de l'edifici, en el qual se li atribueix una cronologia moderna, de principis del segle XVII i més específicament de 1613, data de la construcció de l'edifici sobre un altre preexistent. Algunes de les estructures localitzades al sondeig arqueològic confirmen aquesta possibilitat, ja que possiblement pertanyien al segle XVI. Ja al segle XVII, l'espai es va transformar amb l'aplicació d'un estrat d'anivellament que sanejaria el terra, passant a formar un petit espai interior pavimentat amb un pou per a la captació d'aigua. Durant la construcció d'aquest espai, es van conservar algunes estructures preexistents (del segle XVI) que, a més, es van aprofitar per a la pavimentació del terra.

Molt poc temps després, probablement a principis de la segona dècada del segle XVII, aquest espai es va amortitzar amb la construcció d'una escala que va fer servir alguns dels murs preexistents per a la seva fonamentació. En aquest aspecte, resulta curiós observar la ràpida amortització d'unes estructures que havien estat recentment construïdes. Això es podria associar a les intervencions arquitectòniques sofertes per l'edifici tant al segle XVI com al XVII, resultat de la determinació de la Confraria d'ampliar-lo i reformar-lo. El creixement vertical de l'edifici, requeriria la construcció d'una escala. Les limitacions espacials de la part baixa de la finca poden haver condicionat l'elecció del lloc per

2. Ramon SASTRE i d'altres. *Lèxics Bàsics de la Construcció*, Barcelona, Servei de Llengües i Terminologia i Universitat Politècnica de Catalunya. Servei de Publicacions de la UPC. 1998.

3. Segons les informacions de l'antic llogater de "L'Estamperia d'Art", no s'haurien realitzat obres a l'edifici a partir dels anys 50 del segle passat, moment en el qual el seu pare va començar a gestionar el negoci.

Vista general del sondeig rebaixat a la cota final d'intervenció.

la construcció de l'escala, havent fet inevitable la inutilització d'un àmbit recentment edificat, i més específicament d'un pou. L'existència d'un altre pou a la casa –com sembla confirmar la informació de l'antic llogater de “L'Estamperia d'Art”–⁴ podria haver facilitat la decisió d'amortitzar-lo.

Amb l'escala i la remodelació del vestíbul, s'aplicaria un paviment de toves que acabaria d'uniformitzar l'espai, fins que ja entrat el segle xx, es tornaria a pavimentar el terra i s'aprofitaria (i possiblement s'ampliaria) la paret de maons per delimitar un nou espai, un petit lavabo. L'aplicació d'una canalització a les primeries del segle xxi, tancaria l'història de intervencions a l'àmbit del vestíbul de l'edifici on es va dur a terme l'actuació arqueològica. ♡ Andrea Lages Tonet

BIBLIOGRAFIA

Ramon ALBERCH FUGUERAS, *Els barris de Barcelona - Ciutat Vella. L'Eixample*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, vol. I, 1999.

Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, «Notes per a una definició de l'arquitectura civil baixmedieval a Barcelona», *Quaderns d'Història*, 8, Ajuntament de Barcelona, (2003), pàg.85-98.

Glòria FRANCO RUBIO, «Sobre la cultura material a l'Espanya del segle XVIII» dins Maria dels Àngels PÉREZ SAMPER (coord.), *La vida quotidiana a través dels segles*, Barcelona, Pòrtic, 2002, pàg. 311-332.

Antònia Maria PERELLÓ FERRER, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

4. Segons les informacions gentilmente cedides per l'antic llogater de “L'Estamperia d'Art”, a la zona de la botiga hi havia un pou d'aigua que es va amortitzar durant unes obres realitzades cap als anys 50 del segle passat.

Castell de Montjuïc

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carretera de Montjuïc, 62-68 / Avinguda del Castell, 2-6 / Passeig del Migdia, 184-204 / Camí del Mar s/n

Districte

Sants-Montjuïc

Nom singular

Castell de Montjuïc

Dates

9 juliol - 4 novembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

069/10

Motiu

Els treballs s'emmarquen en l'execució del projecte: "Restauració i millora de la coberta i part de les sales SE i SO al voltant del pati d'armes del Castell de Montjuïc" en el marc del Pla Director del Castell de Montjuïc

Promotor/Propietari

Barcelona d'Infraestructures Municipals, SA (BIMSA) / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica

Josep M. Vila Carabasa, Oriol Achón Casas

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Akhesa Gràfics, SL, Montserrat Casalí, Ismael Verde

Fotografia

Josep M. Vila Carabasa, Oriol Achón Casas

Cronologia: Segles XVII a XX.

Paraules clau: Castell de Montjuïc. Fortificació militar. Arquitectura militar.

La intervenció arqueològica al castell de Montjuïc s'ha desenvolupat en el gran edifici quadrangular amb pati central que ocupa la part més elevada de la fortificació i en el qual se situava, fins al 2009, el Museu Militar de Barcelona. La intervenció, centrada en la coberta i en algunes sales de la planta baixa, ha permès posar al descobert dos elements fins ara completament desconeguts d'aquesta fortificació: les traces del fortí anterior a l'actual castell i l'estructura original de la coberta dels edificis del pati d'armes.

El primitiu fortí de Montjuïc i el seu enderroc

A partir de la documentació escrita sabem que en el cim de la muntanya de Montjuïc no hi havia hagut abans del segle XVII cap altra construcció que un farall o petita torre de senyals que avisava a la ciutat, mitjançant un sistema de banderes, de l'arribada de vaixells. Va ser en els moments inicials de la Guerra dels Segadors (1640-1652), i davant el perill imminent d'atac de les tropes de Felip IV, que les autoritats municipals barcelonines van fer construir a corre-cuita un petit castell a l'entorn de la torre per protegir el cim de la muntanya.

Segons les cròniques es tractava d'un fortí quadrangular, segurament construït en bona part amb tàpia, que envoltava la torre de senyals i que tenia quatre petits baluards a les cantonades. Amb aquesta estructura, aixecada en poc més de trenta dies, el castell va rebutjar l'atac de les tropes castellanen en l'anomenada batalla de Montjuïc a finals de gener de 1641. Més endavant, entorn al 1643-44, la feblesa constructiva del fortí va aconsellar el seu desmuntatge. El 1648, amb la signatura de la Pau de Westfàlia, es va produir una sobtada revifalla de les operacions militars a Catalunya on, a partir d'aquell moment, es va concentrar la major part de l'acció bèl·lica de les tropes castellanen. Davant la imminència de l'atac enemic, les autoritats barcelonines es van proposar refer les defenses del castell, que semblava ser reconstruït seguint els mateixos criteris que l'anterior. Durant el setge final a Barcelona

el fortí de Montjuïc va resistir i no es va lliurar fins després de la rendició de la ciutat.

Després de la capitulació de Barcelona l'11 d'octubre de 1652, la propietat del castell de Montjuïc passà a mans de la Corona espanyola, que l'endemà mateix en va prendre possessió i hi va instal·lar una guarnició pròpia en substitució de la que hi havia anteriorment. A partir d'aquest moment el fortí de Montjuïc passa a dependre directament de la Corona, que en el futur es farà càrrec del seu manteniment i de la millora de les seves defenses. L'antic farall, però, manté la seva funcionalitat original i continua sota el control de l'ajuntament de la ciutat, que en nomena els vigilants i té cura del manteniment de les seves edificacions.

El paper del fortí durant la guerra va demostrar la importància que tenia per a la defensa de la ciutat el control del cim de Montjuïc. Per aquest motiu, la Corona va dedicar esforços constants a la millora de les seves defenses, especialment a partir del darrer terç del segle XVII. Durant aquest període, es va reforçar l'antic fortí i es va iniciar la construcció d'un recinte exterior que permetés millorar la defensa del castell.

A mitjan segle XVIII, les autoritats borbòniques van decidir reformar completament el fortí i en van encarregar el projecte a l'enginyer militar Juan Martín Cermeño que el va presentar el 1751. Entre els anys 1753 i 1779 es van dur a terme els treballs de remodelació del castell que a partir d'aquell moment va adquirir, a grans trets, el seu aspecte actual. Una de les actuacions principals del projecte de Cermeño va ser l'enderroc de bona part del primitiu fortí i la construcció al seu lloc d'un gran edifici quadrangular amb un pati central, en el que es van situar els serveis del castell i els allotjaments d'oficials i caps.

De tota manera, l'estudi de paraments realitzat en el marc del Pla Director del castell ha demostrat el que ja deixava entreveure la documentació escrita i és que bona part de l'ala de mar de l'antic fortí no va ser enderrocada sinó que es va integrar en la nova fortificació. Aquest fet es demostra per diverses vies: el diferent parament del mur de la façana de mar, la dificultat de lligar les voltes d'aquesta ala

Detall d'un plànol del castell de Montjuïc anterior a la reforma de 1753 en el que apareix dibuixat el primitiu fortí (Font: Archivo General Militar de Madrid. Cartoteca B-31-19).

amb les seves portes d'entrada, la posició de les quals ve determinada per la organització del conjunt de l'edifici, les diferències constructives entre les voltes de l'ala de mar (fetes de maçoneria de calç i pedra) i les de la resta (amb rosca de maó), etc...

La documentació arqueològica del primitiu fortí

Durant els treballs de recerca històrica i arqueològica sobre el castell de Montjuïc, que s'han portat a terme en el marc de la redacció del Pla Director de la fortificació, es van localitzar una sèrie de planimetries antigues en les que es posava en relació la traça del fortí enderrocant i la planta de l'edifici actual. Amb aquestes dades a la mà, en el marc del seguiment dels treballs de restauració d'algunes de les sales a l'entorn del pati d'armes del castell, es van fer sondejos arqueològics en aquells punts en els quals la planimetria antiga situava la traça de l'antic fortí. L'objectiu era la constatació de la conservació de l'estructura i la documentació de les seves característiques i traçat, si s'esqueia.

Com a resultat d'aquesta actuació, durant l'any 2010 es van poder localitzar i documentar traces de dos dels baluards del primitiu castell (concretament els dels extrems sud i oest) i d'un petit tram de la muralla que els unia.

Pel que fa a les característiques formals de les restes localitzades, se sap que el tram conservat del baluard meridional, del que s'ha localitzat bona part del flanc oest així com l'arrencament del sud, estava conformat per un mur atalussat, d'entorn als 90 cm d'amplada que només presentava la cara exterior ben aparellada, mentre que la interior tenia un perfil més irregular. Estava construït amb blocs mitjans i petits de pedra disposats de manera irregular i amb un arrebossat exterior de morter de calç blanca. El mur recolzava directament sobre el substrat natural i seguint el pendent d'aquest. Només a la cantonada de l'estructura que conformava un dels angles del baluard, es va localitzar un gran carreu de pedra per sota de l'aresta que servia per reforçar la solidesa d'aquest element i que conformava una banquetta de fonamentació. El mur lateral recolzava sobre grans blocs de pedra que presentaven forats de barrina que demostren que havien estat manipulats prèviament. D'altra banda, en el que devia ser l'angle entre el baluard i la cortina, es va localitzar una estructura quadrangular feta amb murs de paredat i excavada a major fondària que la muralla que s'ha pogut identificar com una cisterna associada al moment inicial de funcionament del fortí.

Respecte del mur de la cortina entre els baluards, identificat també sota una de les sales, el grau d'arrasament del petit tram d'aquesta

estructura que s'ha localitzat impedeix aportar gaires dades, més enllà de plantejar-lo com una estructura que devia rondar els 2 m d'amplada i estava feta de blocs de diferents mides sense retocar i lligats amb morter de calç. Pel que fa referència a la seva amplada, cal tenir present que el tram localitzat correspondria a la part inferior del mur, a la base del talús, per la qual cosa hem de pensar que la part alta, no atalussada, devia ser sensiblement més estreta.

Finalment, el tram conservat del baluard oest, i que correspon al flanc meridional, es conservava a una molt menor potència que el que tenia el del baluard sud. Es tracta d'un mur en direcció est-oest del qual només es documenta una de les cares ja que l'altre costat fa de contenció de terres. La seva amplada construïda se situa entorn als 190 cm, tenint present que ens trobem a la base del mur atalussat. Es tracta d'una estructura feta de blocs de pedra de mida mitjana, força regulars, lligats amb morter de calç blanca i sorra. Es manté una única filada de blocs que conserven traces d'un encintat que imitava un carreuat per a la façana. Aquesta filada recolza sobre una banqueteta que sobresurt uns 20 cm i feta amb encofrat perdut de blocs mitjans i petits de pedra sense retocar barrejats amb morter de calç. La banqueteta es conserva fins a una fondària de 50 cm.

A la vista de la forma constructiva i de l'aparença dels murs dels dos baluards, queda clar que no van ser edificats en el mateix moment, i que responen a fases constructives diferenciades. Resulta clar, per tant, que en base a l'estructura inicial del fortí aixecat per la ciutat durant la guerra dels Segadors, i en el marc dels successius treballs d'ampliació i reforma del castell, es van efectuar obres de reforçament dels murs exteriors dels baluards del primitiu fortí. La historiografia sempre ha afirmat, i en part també la documentació original, tot i que aquesta darrera no d'una manera tant clara, que el fortí inicial era una estructura molt precària feta fonamentalment amb tàpia, amb un arrebossat exterior de morter que servia per donar una mínima solidesa a l'estructura. De fet, són abundants les referències documentals que es tenen de l'ensorrament de parts importants de les muralles com a conseqüència de les pluges torrencials que cada any queien sobre la ciutat. Per tant, és perfectament imaginable que progressivament s'anessin revestint aquelles muralles inicials amb murs gruixuts de pedra i morter que aportessin solidesa a l'estructura.

Pel que fa a l'interior dels baluards, sembla que majoritàriament eren massissos, tot i que no es pot descartar que els de la banda de mar

no estiguessin parcialment construïts, al menys en el nivell inferior. Respecte del seu rebliment interior, una part estaria format pel mateix terreny natural de la muntanya en aquells punts en què el pendent així ho permetés. Un cas clar d'aquest fet el tenim en el baluard occidental, del que es va localitzar un segment del seu flanc en la intervenció arqueològica de 2010. En l'excavació de la sala on es va trobar aquesta estructura es va delimitar, a uns metres d'aquesta, un aflorament rocós situat a una cota entorn als 50 cm més alta que la de l'arrasament del mur del baluard. Aquest aflorament, per la seva situació dins la planta del conjunt, es trobava necessàriament a l'interior del baluard oest. Per tant, en aquest cas està clar que el mur perimetral de l'estructura arrencava d'una cota inferior i envoltava el pendent natural de la muntanya fins a la cota d'ús, a partir de la qual es devia iniciar la seva eliminació. La resta de la superfície interior del baluard es va terraplenar amb terra piconada fins a obtenir una cota unitària amb la roca natural en el punt en el qual es determinava el nivell d'ús del baluard. Creiem que en tots els casos documentats fins ara les estructures conservades estan clarament situades per sota de la seva cota d'utilització.

A la vista del bon estat de conservació de la cantonada del baluard meridional, l'Ajuntament de Barcelona va decidir deixar a la vista aquesta estructura i museïtzar-la. D'altra banda, cal esperar que en les futures intervencions a la resta de les sales del castell es puguin anar localitzant altres trams d'aquest primer fortí fins a completar-ne l'estructura en la seva totalitat.

La coberta primitiva dels edificis del pati d'armes

A finals de 2009 en el marc de la realització d'una sèrie de sondejos en diferents punts del castell, previs a la redacció del Pla Director, es van localitzar traces de la composició inicial de la coberta de la fortificació. A la vista del bon estat de conservació que semblava tenir aquest primitiu terrat, en el moment de redacció del projecte de restauració de les cobertes del castell es va decidir documentar-lo en extensió i, si era possible, tornar-lo a posar en ús.

L'espai situat sobre les voltes de les habitacions i del corredor perimetral a l'entorn del pati d'armes del castell de Montjuïc conforma un gran terrat d'uns 5.000 m² delimitat per ampits de maçoneria de calç i pedra, revestits amb carreuó i rematats amb grans carreus de pedra. A les quatre cantonades se situen garites fetes

de carreu de pedra i amb forma de torre. Al centre de la banda que dona al front davanter del castell, es localitza una gran torre que feia les funcions de vigilància i que d'alguna manera representava l'actualització del primitiu farell de Montjuïc. En el moment d'iniciar-se la intervenció de 2010, la pavimentació era de rajola ceràmica de 14 x 28 cm posada a la mescla. Els quadrants meridional i occidental presentaven una segona capa de rajoles per sobre de la general del terrat.

El desguàs d'aquesta coberta es feia a través d'unes gàrgoles de ferro colat situades a les façanes exteriors que rebien l'aigua mitjançant uns embornals situats en una sèrie de punts del terrat. Una part de l'aigua també anava a parar a les quatre gàrgoles situades a les cantonades interiors del terrat i que desaiguaven en el pati d'armes. El pendent general de la coberta era en direcció cap a les façanes exteriors, on hi havia les gàrgoles. De tota manera, en alguns trams hi havia un contrapendent d'entorn als 3 m d'amplada a tocar de l'ampit exterior que provocava que l'aigua de la pluja s'acumulés a una certa distància de la barana on era recollida pels embornals. En canvi, en altres indrets (com per exemple al costat NO) el pendent era continu fins a la barana de la façana exterior on es recollia l'aigua.

Aquesta coberta era el resultat d'innumerables reparacions i reformes que s'hi havien anat realitzant des que entorn el 1830 es va decidir col·locar un nou paviment sobre el primitiu terrat en un intent d'acabar amb les humitats

que tradicionalment havien patit les sales a l'entorn del pati d'armes.

La coberta primitiva

Un cop documentat el terrat existent es va procedir a la seva excavació i a la delimitació de la coberta original dels edificis.

El paviment original del terrat està conformat per grans carreus de pedra de Montjuïc amb la cara superior picada a punxó fins a transformarla en una superfície completament plana. Els blocs són de llargada variable que oscil·la entre els 50 cm els més petits i els 90 cm els més llargs. L'amplada de les filades és molt regular i els blocs acostumen a tenir entorn als 40 cm, amb unes juntes d'entre 0,5 i 0,8 cm. Tot i que han estat repicades i refetes diverses vegades en el marc dels successius intents d'impermeabilitzar la coberta, les juntes acostumen a ser plenes i munten sobre les vores de la pedra. Aquests blocs estan lligats amb el massissament de l'extradós de les voltes de les naus que envolten el pati d'armes. Es tracta d'un nivell de maçoneria de calç i pedra d'uns 1,5 m de gruix comptant a partir del final de la rosca de ceràmica de la volta de les naus inferiors.

El gruix dels blocs de paviment és variable i irregular, amb una mitjana, almenys pel que fa als que coneixem, que se situaria entre els 25 i els 35 cm. Aquests grans blocs estan disposats en alineacions paral·leles als quatre costats del terrat. En conjunt, l'estructura presenta un desnivell d'un 2% que condueix les aigües cap

Vista de la cantonada conservada del baluard meridional del fortí.
Foto: Josep M. Vila.

a les façanes exteriors. En aquest punt, arran de l'ampit de la paret, es va construir una canalització de perfil semicircular tallada en blocs rectangulars de pedra sorrenca que quedaven lligats els uns amb els altres mitjançant un encaix tallat en els mateixos blocs. Dins d'aquesta canal, que recorria tot el perímetre exterior del terrat, vorejant per fora les garites situades a les quatre cantonades, es documenten dues obertures circulars d'uns 20 cm de diàmetre situades en punts equidistants dins de cada costat amb l'excepció de la banda de la façana principal, on no apareixen.

En aquestes obertures es troben encastades les boques d'uns tubs de ferro que devien conduir les aigües pluvials a través de l'interior del mur fins a les cisternes en les que es recollia l'aigua de la pluja. En la façana de mar es localitza una tercera obertura de similars característiques però que, en aquest cas, devia correspondre a un sobreeixidor que desviava l'aigua cap a una gàrgola de pedra que l'abocava directament a l'exterior. En cas d'un excés d'aigua, hi havia un darrer sistema d'evacuació mitjançant quatre gàrgoles situades a les cantonades del pati d'armes. L'aigua que sobreeixia de la canal perimetral era recollida davant de les garites en uns conductes de pedra que la dirigien cap a cadascuna de les gàrgoles que llençaven l'aigua a l'interior del pati.

Procés constructiu i reformes de la coberta

La recerca històrica que s'ha desenvolupat en el marc de la redacció del Pla Director del

castell de Montjuïc ha permès documentar gairebé pas a pas el procés constructiu i les modificacions que ha patit aquesta coberta des de la seva construcció i fins al moment actual. Una part d'aquestes dades s'han pogut contrastar i verificar en el marc de la intervenció.

Pel que se sap del procés constructiu del castell, les obres del qual es van iniciar pel març de 1753, el cobriment de les naus que se situen al voltant del pati d'armes es va dur a terme entre els anys 1774 i 1778, a mesura que s'anaven completant els treballs de construcció dels edificis. En aquest sentit, sembla que a finals de 1774 es va iniciar la pavimentació de la coberta de tres de les ales, mentre que la de la banda de mar no es va començar fins el 1775 un cop completada la construcció dels edificis. De tota manera no serà fins el 1778 que es finalitzarà la pavimentació del terrat.

Tot i la seva aparent solidesa i l'amortement a prova de bombes que aïlla la volta de la part superior, ja des de molt aviat es van constatar problemes d'humitats i filtracions que afectaven les dependències situades sota les voltes dels edificis del pati d'armes. Aquesta problemàtica ha estat històricament endèmica i, tot i els esforços esmerçats, no ha tingut cap solució definitiva, si més no, fins al moment de la darrera reparació general de la coberta desenvolupada el 2010.

Així, se sap que ja el 1797, és a dir encara no 20 anys després de la finalització de les obres, es va repassar l'enllosat per tal de millorar-ne la impermeabilització. Aquests treballs sembla que no van obtenir els resultats esperats ja que el 1800 s'insistí en el mateix tema i, en aquesta ocasió, es va optar per rejuntar les lloses amb pols de rajola, que es devia considerar que tenia propietats impermeabilitzants. De tota manera, en les previsions d'obres per als anys 1814 i successius, fins al 1823, s'insisteix en la necessitat de: "deshacer y bolver hacer con mezcla y picadiz a causa de las muchas goteras que filtran en las bóvedas en las que dan mucho perjuicio 1.800 varas cuadradas de pavimento". Els problemes no es devien solucionar ja que poc després, el 1823, es tracta d'impermeabilitzar la coberta utilitzant betum. És probable que a aquest moment correspongui un rejuntat que s'ha documentat en el transcurs dels treballs de restauració de la coberta i que està format per morter de calç barrejat amb betum que li dona una coloració negrosa.

El 1827 s'insisteix altre cop en la necessitat, per evitar les continues humitats que afecten l'interior de les estances, de millorar la impermeabilitat de les juntes de les pedres que és per

Vista del mur del baluard occidental del fortí.
Foto: Josep M. Vila.

Vista d'un tram del paviment de la coberta original dels edificis a l'entorn del pati d'armes. Foto: Josep M. Vila.

on es produeixen les filtracions. En el marc del seguiment arqueològic que s'ha dut a terme el 2010 de les obres de substitució de la coberta del quadrat, s'han pogut detectar evidències clares d'aquests intents de millorar la impermeabilitat de la coberta mitjançant la renovació constatat de les juntes de les pedres del terrat. En aquest sentit s'han pogut identificar en les juntes diversos morters, molts d'ells utilitzats successivament i, que per les seves característiques i composició, es poden identificar amb els que ens esmenta la documentació ja que presenten barreges de pols de ceràmica, de betum, etc.

Els resultats de totes aquestes intervencions sembla que van ser força decebedors i el 1829, i a la vista que continuaven les filtracions i degoters a les voltes, s'optà per cobrir tot el terrat amb un enrajolat de dues capes de maons. Prèviament s'hi havia de col·locar una capa de paredat per tal de proporcionar un major pendent al terrat. Tot i la urgència que sembla que tenien les obres, no serà fins

al setembre de 1830 que es consigna una partida efectiva de 95.505 rals per a la reparació de la coberta dels pavellons, treballs que es devien desenvolupar de manera immediata ja que en les previsions per al 1831, redactades el dia 1 d'abril d'aquell any, ja no consta cap partida per a la reparació del terrat, fet que sembla indicar que probablement la feina ja era feta. En tot cas, sabem que l'abril de 1832 la nova pavimentació del terrat ja estava acabada atès que, en un informe sobre els espais de magatzem del castell de Montjuïc, s'indica que: "pués aún cuando el terrado no aparezca al presente de silleria, proviene de haber puesto sobre el pavimento de losas otro de dos órdenes de ladrillo, con lo que se han quitado las filtraciones que hacían inhabitables estas bóvedas".

Tot i la construcció del nou paviment, sembla que ben aviat es van haver de començar a fer reparacions que en milloressin la impermeabilització. Ja a finals del mateix any 1832, consta un pressupost d'obres que s'han de fer al castell de Montjuïc on es parla que s'han de repassar els enrajolats dels pavellons i terrat. En la mateixa línia, a la revista d'inspecció anual dels edificis militars de Barcelona corresponent al 1844, s'especifica la necessitat de reparar el terrat del cos central del castell el qual: "se halla en muy mal estado lo que ocasiona humedades a las bóvedas que hay debajo y pérdida de agua a la cisterna".

Aquesta tònica es repeteix al llarg del període de funcionament del castell fins arribar al 2010, moment en què s'ha portat a terme la darrera impermeabilització de la coberta i la col·locació d'un nou paviment de rajoles sobre l'enllosat primitiu ja que no ha estat possible garantir d'altra manera la impermeabilitat de la coberta.

✎ Josep M. Vila Carabasa

BIBLIOGRAFIA

Karin HARZBECHER, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a la Carretera de Montjuïc 62-68, Avinguda del Castell 2-6, Passeig del Migdia 184-204 i Camí del Mar s/n. Castell de Montjuïc. Codi MUBA 117/09. Barcelona, Barcelonès, 2010 (inèdita).*

Karin HARZBECHER, «Castell de Montjuïc» dins *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, MUHBA, 2010, pàg. 135.

Antònia Maria PERELLÓ FERRER, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1996.

José M. VILA CARABASA, *Estudi històric, arqueològic i patrimonial associat al Pla Director del Castell de Montjuïc*, Barcelona, 2010, (inèdit).

Pere VOLTES, *Historia de Montjuich y su castillo*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1960.

CEIP Baixeras

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'en Rull, 10-14 /
Carrer Nou de Sant
Francesc, 9-13 / Carrer
dels Còdols, 22

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

CEIP Baixeras

Dates

Març - juny de 2010
(1a fase)

Juliol - febrer de 2011
(2a fase)

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

035/10

Motiu

Construcció d'un edifici
de nova planta que
acollirà el nou CEIP
Baixeras aprofitant les
façanes actuals.

Promotor/Propietari

OHL per GISA /
Ajuntament de
Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

Gemma Busqué Palau
(1a fase) / Noemí Nebot
Pich (2a fase)

Equip

Jordi Alsina, Sergio
Delgado, Sabina Calleja,
Françoise Virebayre,
Garazi Marqués, Jordi
Plans, Eli Gimeno, Marta
Nolla, Yerai Francisco,
Juan José García,
Carmelo Lentini,
Begoña Hermida, Greta
Mustieres, Meritxell
Nasarre, Laura Arias,
Lluís Juan, Elisenda
Moix (2a fase)

Dibuix de materials

Iñaki Moreno Expósito
(2a fase)

Aixecament

de planimetria

Jordi Alsina Martin
(2a fase)

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez
(1a fase) / José Blasco
Benito (2a fase)

Fotografia

Gemma Busqué Palau
(1a fase) / Noemí Nebot
Pich (2a fase)

Vista des de dalt d'un dels dos forns ceràmics documentats. Foto: Noemí Nebot.

Cronologia: Segles II - V. Segles XIV - XX.

Paraules clau: Urbanisme medieval. Forns de ceràmica. Necròpolis.

1a FASE D'INTERVENCIÓ

La primera fase consistí en el control dels rebaixos de terra a la zona del pati –espai a l'aire lliure situat a l'interior de l'illa de cases–; rases de sanejament; pous de reforç de les parets mitgeres i canalització al passadís que comunica amb el carrer dels Còdols. El text que segueix, referit a la primera fase d'intervenció arqueològica, ha estat redactat des del Servei d'Arqueologia del MUHBA a partir de l'informe d'afectació d'estructures arqueològiques presentat per l'arqueòloga directora d'aquesta fase, Gemma Busqué Palau.¹

Època romana (segles II al V dC)

L'única resta arqueològica d'època romana localitzada al solar correspon a una possible preparació de paviment (U.E.2175) localitzada a l'extrem SO del solar. Es tracta d'un nivell de 3 cm de gruix format per terra argilo-sorrenca de color marró clar, barrejada amb pedretes de mida petita; material constructiu i alguna petita peça ceràmica molt rodada que es pot emmarcar dins una cronologia dels segles II al V dC.

Època baixmedieval (segles XIV-XVI)

Es van documentar diversos murs, algun d'ells reutilitzat com a banquetta de fonamentació en fases posteriors; un dipòsit, amortitzat al segle XVI; un pou i una seqüència estratigràfica atribuïble a l'època baixmedieval.

1. La direcció arqueològica de la primera fase d'aquesta intervenció la va dur a terme l'arqueòloga Gemma Busqué Palau, veure: Gemma BUSQUÉ PALAU, *Informe d'afectació d'estructures arqueològiques a la intervenció del carrer d'en Rull, 10-14 / carrer Nou de Sant Francesc, 9-13 i carrer dels Còdols, 22 de Barcelona* (codi MUHBA 035/10), Mataró, 2010.

Època moderna (segle XVII)

D'aquest moment es van documentar diferents estrats arqueològics que s'estenien per tot el solar, cobrint diverses estructures muràries, paviments, canalitzacions, dipòsits i pous. Els estrats presentaven una gran quantitat de terrissa defectuosa del segle XVII, provinent d'obraders propers al solar intervingut.

Època moderna (segles XVIII-XIX)

La interpretació d'aquesta fase és probablement la més incerta de totes les documentades al solar, ja que l'estratigrafia devia ser radicalment afectada per la intensa edificació i els rebaixos a partir de finals del segle XIX. D'entre les estructures documentades d'aquesta època, cal citar diversos murs, paviments i un dipòsit.

Època contemporània (segles XIX-XX)

L'entramat dels edificis conservats fins als nostres dies es va originar, en la gran majoria dels casos, cap a finals del segle XIX i va ser objecte de contínues modificacions, sobretot relacionades amb paviments i serveis (estructures relacionades amb la higiene domèstica i l'evacuació d'aigües residuals dels edificis preexistents).

Corresponent a aquesta fase d'ocupació de l'indret, es va documentar la construcció de l'edifici del carrer dels Còdols núm. 16, que ocupava bona part del solar. La part edificada de l'immoble ocupa la meitat oest del solar i correspondria als pisos de l'escala interior, que van ser enderrocats amb motiu de la realització de l'obra actual. De fet, la majoria d'edificis del carrer dels Còdols ocupaven bona part del solar actual, on també es localitzà la base d'una font ornamental i un conjunt corresponent a un safareig de caràcter públic i les restes de l'habitatge de la família que en tenia cura.

El safareig era format per dues grans basses que es van dividir amb petits envans, donant com a resultat un conjunt de 5 basses. La instal·lació, d'uns 20 m² aproximadament, que presentava diverses fases de reparacions i modificacions, va ser utilitzada fins als anys setanta, quan els safareigs públics van començar a entrar en desús.

2a FASE D'INTERVENCIÓ

En aquesta part de l'article es presenten les restes documentades durant la segona fase de la intervenció realitzada en el solar dels carrers d'en Rull, 10-14, Nou de Sant Francesc, 9-13 i dels Còdols 22. Cal tenir en compte l'estudi previ sobre les finques dut a terme per l'empresa Veclus, SL.² La intervenció, motivada per l'edificació del CEIP Baixeras, es va centrar en dues zones del solar afectat: per una banda la que es corresponia amb l'emplaçament de l'edifici de l'escola i per l'altra on aniria el pati. L'article exposarà les restes documentades al sector de l'edifici que és on es van concentrar els treballs en aquesta segona fase. És important remarcar que els resultats que es presenten són preliminars, ja que encara no s'ha presentat la memòria científica.

El sistema de buidatge de terres utilitzat va determinar la documentació i interpretació de les estructures documentades. El sector de l'edifici es va realitzar seguint un sistema de riostes i encepats, en els punts on ja havien estat fets els pilotatges corresponents a les fonamentacions de la nova construcció. Això va implicar dur a terme una documentació fragmentada sobre una estratigrafia ja fragmentada com a conseqüència del urbanisme propi d'una gran ciutat i especialment el realitzat durant la segona meitat del segle XIX, quan en aquesta zona es produeix una important remodelació urbanística. Aquesta manera de treballar fa que els resultats siguin escadussers, si més no els preliminars, en el sentit que moltes de les estructures documentades no han pogut relacionar-se amb d'altres, no podent establir àmbits precisos o cossos d'edificacions. Aquest sistema de treball també comporta la pèrdua de moltes de les relacions estratigràfiques que permetrien acotar els resultats finals. Malgrat tot, en el sector de l'edifici, la zona circumdant a la ubicació de la grua es va poder excavar en extensió, fet que permeté concretar les dades de l'evolució de l'espai en època medieval. De tota manera, ha estat possible establir diferents fases urbanístiques i assignar les estructures a una fase cronològica determinada. Totes les estructures del jaciment es van veure afectades total o parcialment pel desenvolupament de l'obra o van necessitar el seu rebliment indefinit.³ Una part molt important de les estructures que van quedar al descobert corresponia a les riostes dels murs interiors de l'edifici del segle XIX, que havia estat enderrocant per tal de poder aixecar el nou immoble. Les estructures anteriors, i molt especialment les medievals, es trobaven profundament afectades per aquestes construccions i molts cops es localitzaven en

2. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic i valoració patrimonial de la finca núm. 11-13 del carrer Nou de Sant Francesc de Barcelona*, Barcelona, Veclus, SL, 2006. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic i valoració patrimonial de les finques núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc i núm. 10, 12 i 14 del carrer d'en Rull de Barcelona*, Barcelona, Veclus, SL, 2006.

3. Noemí NEBOT PICH, *Segon informe de desmuntatge d'estructures arqueològiques als carrers d'en Rull, 10-14 / Nou de Sant Francesc, 9-13 / dels Còdols, 22, de Barcelona* (codi MUHBA 035/10), data intervenció: juliol 2010, Mataró, agost, 2010. Noemí NEBOT PICH, *Tercer informe de desmuntatge d'estructures arqueològiques als carrers d'en Rull, 10-14 / Nou de Sant Francesc, 9-13 / dels Còdols, 22 de Barcelona*, (codi MUHBA 035/10), data intervenció: juliol 2010, Mataró, octubre, 2010. Noemí NEBOT PICH, *Quart informe de rebliment definitiu i desmuntatge d'estructures arqueològiques als carrers d'en Rull, 10-14 / Nou de Sant Francesc, 9-13 / dels Còdols, 22 de Barcelona*, (codi MUHBA 035/10), data intervenció: juliol-octubre 2010, Mataró, novembre, 2010.

realitzar el desmuntatge dels murs del segle XIX, el que dificultava molt els treballs. En el costat nord del solar no es va documentar un urbanisme clar fins el segle XVIII. Sembla que l'urbanisme anterior a aquest segle queda concentrat en el sector sud-est on es troba trama urbana des del segle XIV, que aniria en direcció a l'actual carrer Nou de Sant Francesc. Malauradament, no hem pogut documentar murs de façana que tanquin aquesta trama, però tot sembla indicar que l'urbanisme del segle XIX va fer recular la trama urbanística existent a causa de l'ampliació dels carrers.

Cal destacar la localització de dos forns ceràmics l'ús dels quals situem en el segle XVIII; en tots dos casos s'han pogut establir murs que delimitarien els obradors. També cal destacar la documentació de part d'una necròpolis i finalment la confirmació de l'existència de trama urbanística del segle XIV, tot i que molt fragmentada i afectada per les posteriors construccions.

Els obradors

Els dos forns presenten les mateixes característiques morfològiques però diferents mides. Són de planta circular amb accés davanter, que els hi dona forma semiel·líptica, i les parets de maó. En el cas del primer forn localitzat, que és el més petit, només s'ha documentat la cambra de combustió i s'ha perdut la graella. Aquesta estructura està situada a la banda nord del solar i presenta dues fases. La primera té una llargada total de 3,40 m i una amplada màxima de 2 m i mínima de 1,10 m. El seu parament està fet de maons de 0,30 x 0,15 m. Posteriorment s'amortitza la cambra de combustió i es realitza un envà de maons que redueix les dimensions del forn. Tot sembla indicar que l'ús d'aquesta segona fase és molt curt en el temps.

El segon forn, de dimensions més grans, està situat a la banda sud del solar. És també de planta circular amb entrada davantera que li dona forma semiel·líptica, té unes dimensions de 5,50 m de longitud i una amplada que està entre els 3,30 m i els 2 m. El parament de l'estructura està fet de maons de 0,30 x 0,15 m i conserva la graella que té unes dimensions de 2,60 x 2,50 m i la seva part superior està feta de rajols quadrangulars de 0,30 x 0,30 m. Aquesta graella presenta uns forats quadrangulars (aproximadament de 0,10 m) en tota la seva superfície. Hem pogut recuperar una sèrie de petites peces quadrangulars que encaixen amb la mida dels forats de la graella i que es trobaven *in situ*. Aquestes peces s'utilitzen per deixar passar més o menys aire calent a la zona

de cocció del forn, el que determinava el tipus de cocció (reductora o oxidada) que s'aplicava a la peça. Tot i que de l'amortització original del forn poc ha estat el que s'ha pogut recuperar, la seva estructura es troba bastant sencera a diferència del que ocorre amb el primer forn. A més, tenim una potència de parets conservades d'1,80 m i es conserva sencera la volta que subjecta la graella. També es va poder documentar la paret de tancament del forn.

La documentació dels forns és molt important pel fet de la proximitat del solar respecte els obradors de diversos gremis relacionats amb la terrissa (carrer Escudellers i Escudellers Blancs). Malauradament, la distància física que hi ha entre els dos forns és important i no ha estat possible documentar les seves àrees de treball, així com d'altres elements associats als obradors que ens permetessin apuntar alguna hipòtesi sobre si es tractava d'un gran centre productor o de diferents tallers.

La necròpolis

Un altre dels elements a destacar és la documentació de part d'una necròpolis en la que es localitzen cinc individus adults en fosses simples. Els enterraments es situen en la zona nord-oest del solar. Associats a les fosses de les tombes, es documenten una sèrie de petits retalls semicirculars que semblen correspondre's amb fosses que finalment no van ser utilitzades. La manca de la proximitat d'un centre religiós planteja moltes preguntes respecte a l'origen dels enterraments, la intencionalitat dels quals queda fora de dubte. Són fosses simples, sense cap tipus d'aixovar.

En un plànol del convent de Sant Francesc que es troba en el Archivo General de Simancas, se situa una zona de l'edifici que es descriu com a "*Camposanto o cementerio de los apestados en el año 1658*". Aquesta zona del monestir pot correspondre's amb la zona on es localitzen els enterraments en el solar que ens ocupa, ja que quedaria enquadrat en un radi de 100 m des de la façana del convent cap endins. Tot i així, els enterraments documentats corresponen a un moment situat entre el segle XV o un període posterior. Caldrà veure també si pot ser que siguin posteriors cronològicament al que en un principi es va pensar. Cal ser molt prudents amb aquesta hipòtesi que no apuntem com a definitiva, sinó que cal estudiar-la més a fons.

Urbanisme medieval

Aquesta fase urbanística només la documentem en la part sud-oest del solar. Els treballs han permès establir dues fases diferents dins el període medieval. Es documenta una fase posterior al segle XIV que situem entre els segles XV

Detall de l'àmbit documentat al voltant de la grua on s'aprecien la successió de fases urbanístiques. Foto: Noemí Nebot.

i xvi: es tracta d'estructures que hem trobat en la seva majoria tallant o adossant-se a les estructures de la fase anterior (segle xiv), i que corresponen a un moment en què s'amplien i es compartimenten espais. Són especialment les estructures d'aquest moment les que hem documentat amb més poca entitat i sense nivells originals associats. Es troben particularment alterades per la realització dels pilotatges. Ha estat, com s'ha comentat més amunt, gràcies a les estructures excavades en la zona al voltant de la grua les que ens permeten concretar aquesta idea ja que s'ha documentat un àmbit amortitzat al segle xvi i que respon a la compartimentació d'un espai més gran definit per dos murs. La construcció d'aquests dos murs la podem establir en un moment posterior al segle xiv. L'espai de temps que documentem és molt curt, ja que estem davant unes remodelacions que tenen lloc en un període de poc més de cent anys. No ha estat possible documentar estructures associades en aquest punt en concret de la intervenció, tot i que s'han documentat nivells d'ús anteriors a la construcció dels murs que defineixen aquest espai.

Pel que fa a estructures anteriors, corresponents al segle xiv, en la seva majoria les documentem a nivell de fonamentació, tot i que en algun cas també hem pogut documentar paraments. Els murs d'aquesta fase estan bastits amb paraments de carreus, amb reblert de diferents mides lligat amb morter de sorra i argila. Els morters tenen un color ataronjat molt pujat (degut a l'argila que contenen) i es disgreguen fàcilment. En aquesta fase hem

pogut documentar dos àmbits força clars i diverses estructures aïllades que no hem pogut relacionar entre elles. Els treballs no han permès establir una línia de façana que devia estar situada més cap enfora de l'actual, ja dins l'espai públic del carrer Nou de Sant Francesc.

Cal destacar que en un dels dos àmbits ha estat possible documentar una seqüència de diferents paviments de terra batuda, calç i cendres. La problemàtica associada a la documentació d'aquests nivells ha estat la comentada en línies anteriors i és extensible a tots els nivells i estructures arqueològiques de la intervenció. La documentació dels paviments ha estat especialment delicada, en tant que hem trobat els pilotatges realitzats en els punts de contacte entre els murs medievals i els paviments o en altres casos hem trobat les seqüències dels paviments flotant en els perfils sense poder relacionar-los amb cap estructura. En aquest àmbit al que fem referència és on hem documentat millor la seqüència de paviments, tant els que funcionen amb els murs, com les pavimentacions posteriors que els amortitzen i que ens ajuden a acotar la cronologia dels murs. Els nivells de circulació associats a aquest àmbit consisteixen en capes de terra batuda, argiles, cendres i restes molt malmeses de capes de calç. D'aquesta manera tenim una sèrie de paviments que amortitzen els murs i que donen un cronologia que va del segle xv al segle xvii. Presenten materials associats com reflexos metàl·lics, ceràmiques italianes i, per cronologies inferiors, blaves valencianes i de Barcelona. Altres nivells d'ús que relacionem directament amb els murs estan compostos per diverses capes d'anivellació amb argiles i cendres per sobre de les quals anirien els nivells de circulació que han estat reparats freqüentment. Aquests ens donen una cronologia del segle xiv amb presència de ceràmiques en verd i manganès.

Per finalitzar, cal insistir, un cop més, en el fet que la memòria científica està en procés de redacció i que, a causa de l'interès que presenten les restes documentades en aquesta intervenció, cal ser molt prudents en algunes de les hipòtesis aquí exposades que pretenen sintetitzar els resultats obtinguts ja que tenen caràcter preliminar i caldrà aprofundir encara en molts dels aspectes per poder-los donar com a definitius. ♡ Noemí Nebot Pich

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Avinguda del Paral·lel,
2-32 / Plaça de les
Drassanes, 1 / Passeig
de Josep Carner, 26-30

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Drassanes Reials

Dates

1 març - 22 juliol 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

013/10

Motiu

Restauració del conjunt
monumental de les
Drassanes Reials, seu
del Museu Marítim de
Barcelona.

Promotor/Propietari

Consorci de les
Drassanes Reials i
Museu Marítim de
Barcelona / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, S.L. Gestió i difusió
del patrimoni arqueològic
i històric

Direcció tècnica

Alessandro Ravotto

Equip

Jordi Alsina, José Blasco,
Sergio Delgado, Carmelo
Lentini, Jordi Plans,
Yerai Francisco,
Maria Bernabeu

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia

Alessandro Ravotto

Estudi antropològic

Núria Armentano Oller,
Dominica Nociarová

Cronologia: Època romana imperial. Segles XIII-XX.

Paraules clau: Necròpolis romana. Arquitectura gòtica. Pilars medievals de les Drassanes. Recinte perimetral de les Drassanes.

La intervenció es va efectuar a les tres naus més meridionals del cos projectat cap a la línia de costa del conjunt de les Drassanes Reials de Barcelona. Va consistir en la realització d'una sèrie de cales de petites dimensions que van permetre la documentació completa de l'estratigrafia antròpica en aquests punts i d'un rebaix d'una superfície més extensa, d'uns 500 m² que, en canvi, es va limitar a les capes arqueològiques més superficials.

Els resultats obtinguts permeten reconstruir una evolució històrica del sector articulada en les següents fases:

Època romana

Es van documentar dues inhumacions en fossa simple: un individu subadult en posició fetal, probablement de sexe femení, de 4-5 anys d'edat, i un adult (foto 1), estirat en posició supina, ambdues amb la testa cap a l'oest i els peus cap a l'est.

El material associat, en mal estat de conservació i encara a la espera de l'estudi definitiu, s'ha de situar a l'època imperial.

Foto 1. Enterrament en fossa simple d'època imperial (escala mètrica 1 m).

Segle XIII

Tot i que l'excavació va assolir els primers nivells medievals només en uns sondejos puntuals, i a l'espera de la correlació de totes les dades obtingudes durant aquesta intervenció, sembla que el testimoni més antic d'allò que s'interpreta com la primera fase de les Drassanes sigui representat per un nivell d'ús consistent en una capa molt dura de calç; la ceràmica sota el paviment indica un *terminus post quem* de la primera meitat del segle XIII. No s'exclou que la datació real de la fase es pugui allunyar una mica dels testimonis ceràmics, potser cap a la segona meitat de la centúria, vist que el paviment no té preparació i es va assentar directament sobre un estrat que, a jutjar per l'estat de conservació i els percentatges quantitius dels fragments ceràmics, es va anar sedimentant lentament al llarg dels segles. A aquesta mateixa fase corresponia, molt probablement, una estructura que es va interpretar com el mur de tancament del primer projecte de les Drassanes tot i que, malauradament, la presència d'estructures més recents i de retalls d'època contemporània van impedir observar la seva relació física amb l'esmentat paviment. El mur té una fonamentació d'encofrat perdut, formada per morter i pedres irregulars, i un alçat format per dos paraments de pedres treballades de mitjanes dimensions i un farciment de morter i pedres irregulars (foto 2). En aquest lloc, el sector comprès a l'interior del recinte primigeni va ser afectat per uns rebaixos posteriors. No obstant, al sector a l'exterior del mur de tanca es va poder documentar un nivell d'ús amb un

Foto 2. Mur de tancament del projecte primigeni de les Drassanes Noves, segle XIII (escala mètrica 2 m).

paviment de calç que, tot i que no va facilitar material arqueològic, estava recobert per un anivellament del segle XIV.

Segle XIV

En relació a la primera fase de les Drassanes, s'elevà el nivell d'ús amb un segon paviment. Com hipòtesi, tot i que evidències arqueològiques d'èpoques posteriors impedeixen assegurar-ho, sembla versemblant que un pilar situat a l'interior del recinte –del que en resta un únic gran carreu i la seva fonamentació d'encofrat perdut– s'hagi de relacionar amb aquest nivell d'ús, més que amb la fase anterior. La pertinença del pilar –i evidentment d'altres que no s'han documentat en aquesta ocasió– a la primera fase contemporània al mur de tanca, o bé a la segona és un punt que molt probablement podrà resoldre una intervenció posterior, encara en curs, dirigida per Esteve Nadal i Adriana Vilardell, que afecta una àrea més àmplia dins el mateix recinte de les Drassanes.

Encara al segle XIV, en un moment lleugerament posterior a la construcció del nou paviment, les crugies delimitades per la hipotètica línia a la que pertanyia el pilar esmentat es van tancar amb una estructura precària, paral·lela al mur perimetral, que probablement no assolí gaire altura, formada per pedres irregulars lligades amb molt poc morter. La nau central preveia, al llarg d'aquest tancament, dues obertures d'uns 70-80 cm d'amplada als costats d'un petit pilar central, que permetien el pas de persones.

A l'àrea exterior de l'esmentat mur de tanca de la fase prèvia, es van documentar uns paviments de calç que, tot i que a aquest sector les dades són més fragmentàries a causa d'haver assolit la cota medieval només en sondejos puntuals, haurien de correspondre a aquesta mateixa fase; de fet, el material per sota d'aquests nivells d'ús dona un *terminus post quem* comprès entre el començament del segle XIV i el tercer quart de la mateixa centúria.

Segle XV

L'estudi de les dades relatives a aquesta època, documentades sobretot al sector O/NO del mur de tanca esmentat amb anterioritat, encara està en curs i, per tant, els resultats de l'excavació s'han de contextualitzar i de relacionar amb les evidències anteriors. L'estratigrafia demostra que el sector estava ocupat tot i que, de moment, no es puguin especificar les formes; a més, almenys a jutjar pel material arqueològic, no massa abundant, existeix la

possibilitat que en aquesta època s'hagin fonamentat dues arcades, encara ara existents, que uneixen la línia de contraforts que delimita la nau més meridional del conjunt actual de les Drassanes amb la muralla medieval.

Segles XVI - XVII

En aquesta època es van construir la majoria dels pilars de les Drassanes conservats fins als nostres dies.

El sistema de fonamentació es duia a terme d'acord al següent procés: a partir de la cota d'ús es practicava un forat de notables dimensions on, a les cotes més baixes, es construïa amb la tècnica de l'encofrat perdut. La resta s'acabava d'omplir amb sediment, que va donar material del segle XVI i, finalment, es cobria amb un nivell d'ús format per un paviment de calç, pedres i terra compactada. En tots els casos investigats s'han documentat, al voltant de la fossa de fonamentació, els forats que sostenien la bastida durant la construcció de les arcades entre pilar i pilar.

A l'únic pilar excavat exhaustivament a l'interior del que fou el primer recinte de les Drassanes, es va procedir d'una manera diferent: a partir del paviment del segle XIV es va construir a la vista una banqueta de fonamentació i es va pujar el nivell per tal d'assolir la cota d'ús dels casos ara esmentats (foto 3). Tots els pilars de la renglera a la que pertany l'element excavat tenen uns contraforts adosats i evidentment, pel que fa a aquesta fase constructiva, delimitaven un pati. Com hipòtesi, es pot interpretar que la construcció d'aquest pilar sigui contemporània als altres, amb els quals comparteix el nivell d'ús, i que la diferència de fonamentació es degui a l'adaptació a una diferent situació de l'àrea en una època anterior.

Segles XVIII - XX

Les posteriors modificacions consisteixen en una sèrie de compartimentacions de les naus en sectors més petits mitjançant la col·locació de murs entre pilastra i pilastra, del que queden les fonamentacions a una cota immediatament per sota del nivell d'ús actual.

Conclusions

Resumint, en el curs de la intervenció s'han detectat suficients indicis per permetre una reconstrucció històrica força articulada: l'àrea fou seu d'una necròpolis durant l'època imperial romana, les característiques de la qual encara s'han de contextualitzar. Després d'un hiatus durant l'època tardoantiga i alt-

medieval, el sector fou novament ocupat per la bastida del conjunt monumental de les Drassanes Noves, el desenvolupament del qual s'estén fins a l'època més recent.

En particular, les evidències arqueològiques d'època gòtica ofereixen valuoses dades que complementen els escassos fons documentals disponibles. En aquest sentit, una exhaustiva interpretació haurà de comptar amb l'elaboració més detallada dels resultats d'aquesta mateixa excavació i, sobretot, amb la integració de les dades ofertes per la intervenció que actualment és en curs, esmentada més amunt.

No obstant, a títol preliminar, es poden apuntar unes línies interpretatives molt generals.

El material moble relacionat amb les primeres evidències estructurals sembla confirmar que, tal com consta a les fonts documentals, en la segona meitat del segle XIII la zona es converteix en la seu de les noves Drassanes gràcies a un projecte de Pere II el Gran. Fins a la segona meitat del segle XIV les Drassanes preveïen un recinte perimetral, part del qual s'ha pogut

documentar durant l'excavació, al llarg del que es situaven una sèrie de torres de defensa. L'espai interior s'estructurava al voltant d'un pati que probablement comptava amb porxos adossats al mur de tanca, part dels quals encara queden englobats a les obres del segle XVII.

El pilar documentat durant aquesta intervenció es podria relacionar amb les estructures perimetrals d'aquesta fase o, més probablement, a jutjar per la distància que el separa del límit del recinte, a una segona fase del projecte, aprovada definitivament a l'últim quart del segle XIV, que preveia la cobertura de les Drassanes existents i la seva ampliació.

La compartimentació de l'espai delimitat per pilars amb l'esmentada estructura precària amb accés per a vianants s'ha de interpretar probablement com una variant del projecte, adequant les estructures principals en funció d'exigències d'ús de les Drassanes.

Encara estan en curs d'estudi altres evidències documentades durant aquesta intervenció –sobretot nivells d'ús– que s'han de relacionar, probablement, amb l'ampliació de les Drassanes Reials, juntament amb la seva cobertura. En canvi, queda clar que el conjunt arquitectònic, tal com es conserva als nostres dies, es el producte d'una reforma radical començada probablement a la segona meitat del segle XVI, amb la fonamentació d'un entramat de pilars que –tot i que perpetua el model de espai compartimentat amb naus– no coincideix amb cap evidència d'època medieval. ♣ **Alessandro Ravotto**

Foto 3. Pilar fonamentat a partir del paviment del segle XIV (escala mètrica 1 m).

BIBLIOGRAFIA

Núria ARMENTANO OLLER, Dominica NOCIAROVÁ, *Estudi de les restes humanes provinents de les Drassanes Reials de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 2011, [inèdit].

Albert CUBELES, Ferran PUIG, «La Drassana i la gestació de la façana marítima de Barcelona», *Drassana, Revista del Museu Marítim*, (Barcelona), 11 (2003), pàg. 50-61.

Albert ESTRADA-RIUS, *La Drassana Reial de Barcelona a l'Edat Mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Edicions del Museu Marítim, 2004.

Robert TERRADAS MUNTANOLA, *Les Drassanes de Barcelona. La geometria, la traça i l'estructura com a garants de la identitat de l'edifici*. Tesis doctoral, Universitat Ramon Llull, 2008.

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Avinguda del Paral·lel,
2-32 / Plaça de les
Drassanes, 1 / Passeig
de Josep Carner, 26-30

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Drassanes Reials

Dates

Agost 2010.
Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

075/10

Motiu

Reforma i adequació
de l'espai que ocupa
el Museu Marítim

Promotor/Propietari

Consorci de les
Drassanes Reials
i Museu Marítim de
Barcelona / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni
cultural, SL

Direcció tècnica

Josep Cruells Castellet,
Esteve Nadal Roma,
Adriana Vilardell
Fernández

Equip

Galdric Bover, Núria
Cabañas, Eloïsa Cabral,
Montse González, Omar
Fernández, Francesc
Carrer, Carlos Lorente,
Eva M. González, Igor
Pillaut, Jordi Nogués,
Rebeca Garcia, Sergi
Puente, Imma López

Antropòlegs

Eulàlia Subirà, Jordi
Ruiz Ventura

Aixecament

de planimetria

Josep Cruells Castellet

Digitalització de plànols

Josep Cruells Castellet,
Miquel Gea Bullich,
Esteve Nadal Roma

Restauració

Débora Iglesias Bonell,
Isabel Parra Alé

Fotografia

José Luis Biel (Museu
Marítim de Barcelona)

Vista general de la zona de necròpolis, al sud-est de la intervenció.

Cronologia: Segle I - XX.

Paraules clau: Necròpolis romana. Drassanes Reials. Muralla medieval.
Parc i mestrança d'artilleria. Centre productor artiller. Caserna militar.

Durant el procés d'intervenció arqueològica de les naus sud de l'edifici de les Drassanes Reials de Barcelona, s'han pogut localitzar nombroses estructures que se situen en un ventall cronològic que transcorre des de l'època altimperial fins a l'època contemporània. Així, s'han pogut establir un total de cinc períodes d'ocupació clarament diferenciats i que es corresponen amb els diferents usos que s'han donat a la zona objecte d'intervenció: necròpolis (època romana), drassanes (època medieval i moderna), parc i mestrança d'artilleria (època moderna) i caserna militar (època contemporània). Cal assenyalar que els treballs d'excavació arqueològica no han finalitzat i, per tant, les dades que s'exposen a continuació són provisionals i les conclusions, òbviament, preliminars. Altrament, l'excavació en rases determinada per la dinàmica de l'obra comporta una lectura parcial del conjunt de les estructures localitzades.

L'ocupació romana de l'indret es documenta en una àrea de necròpolis que se situaria entre la part central i la meitat sud-est de la superfície excavada fins al moment. Respon a una necròpolis que sembla estar en ús entre els segles I i VI dC, repartida en dues zones clarament diferenciades. Així, una primera es localitzaria en la part central de la intervenció i estaria formada per quatre inhumacions: tres d'individus infantils i una d'un adult,¹ de les quals una és en àmfora i les altres tres en fossa simple. A aquest primer grup també cal sumar-hi les restes

1. Cal assenyalar que dues d'aquestes inhumacions van ser localitzades en l'altra intervenció arqueològica a l'interior de les Drassanes Reials duta a terme l'any 2010. Vegeu la fitxa de la intervenció 013/10 en aquest mateix Anuari.

d'una inhumació en àmfora escapçada i que no conservava restes de l'individu inhumat. Totes elles presenten una orientació est-oest.

La segona zona se situa al sud-est de la intervenció. Es tracta d'una àrea més extensa que l'anterior i està formada per set urnes d'incineració i cinc inhumacions. Per una banda, la distribució de les urnes permet establir dues agrupacions clarament diferenciades. Una, inserida dins del perímetre d'una estructura de planta rectangular, de pedra desbastada i morter, identificada com a possible mausoleu, excavat parcialment, en la que s'han recuperat tres urnes de vidre i dues de ceràmica. A l'interior del recinte també es documenten restes d'objectes elaborats sobre os, fragments de vidre i de ferro, amb clares evidències de termoalteració que respondrien a restes dels aixovars funeraris cremats en el procés d'incineració. La segona agrupació es troba situada al costat oest de l'estructura descrita anteriorment i es tracta d'un espai funerari a l'aire lliure format per una urna de vidre i una de ceràmica, associades a nivells de cendres i carbons, i amb aixovars clarament relacionats amb cadascuna de les urnes (vasos de parets fines, ungüentaris de vidre, etc.). Els treballs arqueològics no han permès identificar cap estructura susceptible de ser interpretada com a element senyalitzador d'aquest espai. Dins d'aquest conjunt també s'han d'incloure gran quantitat de fragments d'objectes elaborats en os, claus de diverses mides i fragments de vidre. El conjunt d'incineracions se situa cronològicament entre els segles I i II dC, marc d'altra banda representat a altres punts de la ciutat com la plaça de la Vila de Madrid, al carrer dels Arcs i la plaça de Joaquim Xirau. Tot i aquests paral·lels, cal tenir present el fet que a la Vila de Madrid també es documenta una incineració datada al primer quart del segle III dC, evidenciant la continuïtat del ritual funerari de la cremació en períodes on ja predomina la inhumació.

Per altra banda, cal destacar la localització d'un total de cinc inhumacions infantils, dipositades a l'interior de fosses simples, orientades nord-est/sud-oest i en posició de decúbit supí. Tres d'aquestes tombes estan disposades paral·lelament formant una alineació orientada est-oest. Els materials ceràmics recuperats en l'excavació de les diverses inhumacions (zona central i

zona sud-est de la intervenció) situen cronològicament el període de vigència de la necròpolis entre els segles I - VI dC.

La separació de les dues àrees de necròpolis, així com l'orientació de les inhumacions i la disposició espacial de les incineracions documentades en el procés d'intervenció arqueològica, permeten suposar l'existència d'algun element físic que no s'ha pogut localitzar i que estaria situat entre ambdues àrees. A mode d'hipòtesi, aquest element podria correspondre a una via d'entrada a *Barcino* (via marítima) que, tal i com proposa Julia Beltrán de Heredia, restaria fossilitzada en els actuals carrers de Josep Anselm Clavé, Ample i d'Àngel Baixeras. Cal destacar la localització d'espais de necròpolis en diverses intervencions realitzades en aquestes zones.²

En època medieval, aquest espai de la ciutat és escollit per dur a terme la construcció de les drassanes, que substitueixen les existents, a la zona que se situa entre el portal de Regomir i el mar. Val a dir que era un espai proper al mar i lliure d'edificis, més enllà de les viles noves que es creen en aquest període a redós de la ciutat. La construcció d'aquesta cal situar-la a finals del segle XIII, atès que les primeres referències documentals sobre les Drassanes es remunten vers el 1243 quan Jaume I decideix dur a terme la seva construcció, encara que sembla que no és fins els temps de Pere el Gran (1276-1285) que s'inicien les obres. Les restes integrades en l'actual edifici suggereixen que es va bastir un gran pati descobert, de planta rectangular, obert per la banda de mar, en l'interior del qual, adossats als murs perimetrals, se situarien porxos amb pilars i arcades, que haurien funcionat com a magatzems i obradors, mentre que els angles del conjunt estarien protegits per torres de planta rectangular, emmerletades. Els treballs arqueològics duts a terme fins al moment han permès localitzar el tancament perimetral est i nord de l'edificació original, així com dos àmbits que correspondrien als porxos esmentats anteriorment.

Segons la documentació, a partir de l'any 1378, Pere el Cerimoniós promou la reforma de l'edificació, ampliant l'edifici inicial i duent a terme la coberta d'aquest. Les tasques arqueològiques han permès localitzar un total de nou basaments de pilar que conformarien el límit oest d'una de les naus corresponents a aquesta reforma.³ La distribució d'aquestes estructures permet plantejar, a mode d'hipòtesis, l'existència d'un espai cobert i dividit en diverses naus, que s'estendria, com a mínim, fins als

2. S'han documentat restes de necròpolis al carrer Ample, 1 i 5 i al solar del Govern Militar, que cronològicament se situen entre els segles I i IV dC.

3. Aquests es sumarien al pilar identificat en l'altra intervenció de l'any 2010 (013/10), que permet entreveure quina seria l'amplada de la nau medieval.

Detall d'una urna de vidre localitzada a l'exterior del mausoleu.

límits de les drassanes actuals. L'existència dels arcs mostra una clara voluntat de facilitar la circulació d'una nau a l'altra.

A més, entre el darrer quart del segle XIV i el primer quart del segle XV es va procedir a la construcció de la muralla que tancava l'actual barri del Raval. Un dels objectius de la nova línia defensiva fou protegir l'edifici de les drassanes integrant-lo a l'interior del perímetre murat, adossant el llenç defensiu directament al mur perimetral est de l'edifici. Aquest fet va implicar que es duguessin a terme una sèrie d'obertures en el mur esmentat per tal de poder accedir a les espitlleres de la nova muralla.

L'edifici de les drassanes patirà diverses remodelacions adequant-se a les necessitats de la flota catalano-aragonesa fins al moment que, atenent la gran despesa econòmica que suposava el seu manteniment, passarà a mans de la Generalitat l'any 1578.

La localització d'aquestes estructures medievals posa de manifest que l'actual edifici de les drassanes no correspon a una remodelació de la construcció, que suposaria una continuïtat en quant a la distribució de l'espai, sinó que es

tracta d'una edificació totalment nova amb unes característiques estructurals diferents (arcades molt més altes, amplades diferents de les naus, etc.) a les d'època medieval.

Així, en el darrer terç del segle XVI es procedí a la construcció de les noves drassanes, que corresponen a l'actual edificació. Els treballs arqueològics duts a terme fins al moment han permès identificar, en la meitat nord de la intervenció, un paviment de calç que correspondria al nivell de circulació original del nou edifici. A banda, s'han registrat nombrosos forats de pal i diversos retalls relacionats directament amb el procés de construcció de l'estructura. Aquests correspondrien a la ubicació de les bastides emprades per a la construcció de les diverses arcades que conformen la distribució de l'edificació. Cal destacar que les remodelacions posteriors haurien malmès l'estratigrafia d'aquest període en la meitat sud de la superfície objecte d'intervenció.

L'any 1663 l'exèrcit espanyol esdevé el nou propietari de les drassanes i en fa diverses obres d'ampliació i condicionament. A principis del segle XVIII, tot i que l'espai no perd les funcions de drassana, esdevé també parc i mestrança d'artilleria, pas previ a convertir-se en foneria de canons un cop anul·lada la que estava situada al capdavant de les Rambles.

Amb el canvi d'objectius polítics de la corona espanyola, les galeres deixen de ser una prioritat, i les drassanes acaben desapareixent vers l'any 1745, moment en què el recinte es reconverteix en un centre productor artiller de gran envergadura i, també, en una caserna militar. Cal destacar que les tasques arqueològiques han permès documentar diverses fonamentacions que correspondrien als murs construïts en aquest període per tal de procedir a la compartimentació interna de l'espai i adequar les drassanes a uns usos pels quals no havien estat projectades.

L'edifici continuarà en funcionament fins l'any 1935 quan l'exèrcit abandona l'edifici i el dona a la ciutat. En aquest moment s'inicien les obres de restauració de l'estructura i l'any 1941 s'inaugura l'espai com a Museu Marítim de Barcelona. Finalment, cal reiterar el marcat caràcter preliminar d'aquests resultats atès que resta pràcticament la meitat de la superfície de la intervenció per excavar. **Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández**

Vista general de les estructures corresponents a les Drassanes d'època medieval.

BIBLIOGRAFIA

Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «La *via sepulchralis* de la Plaza Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el alto imperio en la necrópolis occidental de Barcino», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, època II, 3, 2007, pàg. 12-63.

Julia BELTRÁN DE HEREDIA; «La cristianización del suburbium de Barcino», *Monografías de Arqueologia Cordobesa*, 18, 2010, pàg. 363-395.

Magda BERNAUS, «Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç» dins Albert CUBELES, Ramon GRAU (ed.), *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona, Quaderns d'Història*, 8, Barcelona, 2003, pàg. 99-124.

Alessandro RAVOTTO, *Informe d'afectació d'estructures de la intervenció arqueològica a l'Avinguda del Paral·lel, 2-32, Plaça de les Drassanes, 11 i Passeig de Josep Carner, 26-3*, Barcelona, 2010, (inèdit).

Fàbrica Oliva Artés.

Refugi núm. 882

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'Espronceda,
146-152

Districte

Sant Martí

Nom singular

Fàbrica Oliva Artés.
Refugi núm. 882

Dates

25 i 27 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

006/10

Motiu

Fase prèvia del procés de
rehabilitació de l'antiga
fàbrica d'Oliva Artés.

Promotor/Propietari

ICUB / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Emiliano Hinojo García

Equip

Anna Martí, Núria Rodó

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Emiliano Hinojo García

Fotografia

Emiliano Hinojo García

Cronologia: Segle XX.

Paraules clau: Guerra Civil. Refugi antiaeri.
Fàbrica Oliva Artés.

L'any 1880 Andreu Oliva Gallamí fundà una societat dedicada a la reparació, construcció i compravenda de maquinària industrial que va perdurar durant tres generacions. Inicialment el taller es va instal·lar a l'antiga carretera de Mataró núm. 342 –actual carrer Pere IV, entre Bilbao i Marià Aguiló–. Als anys 20, concretament el 1924, el taller es trasllada a l'emplaçament actual, al carrer Pere IV núm. 273, i es construeix el nou edifici a partir d'un projecte de l'arquitecte Claudi Duran Ventosa, que posteriorment fou ampliat. Aquest fet coincideix amb l'inici d'un període de creixement i expansió del negoci que es mantindrà fins l'esclat de la Guerra Civil espanyola.

Durant els anys de la guerra i la col·lectivització de les fàbriques del Poblenou, l'empresa Oliva Artés va reconvertir la seva producció cap a l'elaboració de material armamentístic. Aquest fet va motivar la necessitat de construir un refugi antiaeri pels obrers, el núm. 882 segons el llistat elaborat per la Junta de Defensa Passiva de Barcelona del 16 de juliol de 1938. Segons les fonts orals, aquest se situava a l'exterior de l'edifici principal de la fàbrica, concretament sota una nau de serveis ubicada entre el cos principal de la fàbrica i les actuals dependències de la Guàrdia Urbana. L'accés es realitzava per una escala situada al pati longitudinal que separava les dues construccions.

Els pocs documents o fonts escrites recuperades permeten datar la seva construcció entre setembre i desembre de 1938. Segons es desprèn d'aquests documents, bàsicament els llibres de comptabilitat de l'empresa i un llistat amb el resum de les despeses de la seva construcció,¹ se sap que va costar 69.999,15 pessetes, un import situat dintre de la mitjana dels refugis construïts pel Servei de Defensa Passiva Anti-aèria. El finançament segurament va anar a càrrec de la mateixa empresa, però desconeixem si en algun moment va rebre ajuda oficial.

La despesa més important va consistir en el pagament dels honoraris del constructor del

refugi, Joaquim Batlle, que oscil·laven entre 46.206,25 i 48.997 pessetes. Encara que en els documents no s'especifiquen els materials emprats, segurament van ser formigó armat, ciment i maons. Mentre que el formigó es feia servir pels murs perimetrals i el sostre (per la seva resistència mecànica que augmenta amb el pas del temps), els maons, rajoles i ciment ràpid s'utilitzaren en la construcció dels accessos i pous de ventilació.

La tècnica constructiva utilitzada en la realització d'aquest refugi va ser força similar a la gran majoria. En primer lloc, els murs es construïen mitjançant la tècnica de l'encofrat: primer s'excavaven les rases o trinxeres de fonamentació que es revestien amb fustes o llistons i, posteriorment, s'omplien de formigó. Un cop havia pres el formigó, s'anaven extraient les terres fins formar la galeria principal. Seguidament es construïa la volta o sostre mitjançant la mateixa tècnica que es feia servir en la construcció dels túnels del metro de Barcelona. En lloc de la típica volta catalana de maons, l'estructura es construïa amb formigó armat. Es tracta d'un material barat i molt resistent a les grans pressions d'aigua, les altes i baixes temperatures, els fregaments, les compressions i els xocs. Primerament, sobre els murs perimetrals es feia un encofrat amb llistons de fusta. A continuació es col·locava l'armadura de ferro i s'omplia de formigó de pòrtland mitjançant un compressor (com a mínim un metre de gruix). Un cop havia pres el formigó ja es podien enretirar els llistons de fusta. Amb aquesta tècnica no calia fer un túnel massa profund ni cobrir l'exterior amb terra per tal d'amortir el possible impacte d'una bomba.

D'altra banda, a partir de les despeses es pot inferir que el refugi presentava una sèrie de serveis o instal·lacions bàsiques. En aquest sentit, sabem que disposava d'una instal·lació elèctrica i acumuladors o bateries elèctriques. També podem observar que es va comprar una caldera, fet que planteja la possibilitat de l'existència d'un espai o àmbit destinat a instal·lacions sanitàries.

Com altres refugis també podria haver estat dotat de bancs construïts d'obra, de fusta o

1. AMDSM, (Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí).

Vista general de les restes constructives conservades del refugi antiaeri.

pedra fixats a les parets, espais encastats on es guardaven farmacioles, reserves d'aigua, llums de mà... i altres elements de l'equip mínim recomanat.

Tenint en compte el tipus de construcció i la seva funció, aquest refugi hauria de disposar d'algun dispositiu per renovar l'aire. En altres projectes es poden observar pous de ventilació o forats excavats verticalment al sostre dels refugis, que permetien formar corrents d'aire interns.

Un cop finalitzada la guerra sembla que el refugi es va fer servir, fins al seu tancament definitiu a finals des anys 70, com a magatzem subterrani de la fàbrica.

La troballa d'aquest tipus d'espais soterrats, com en molts altres casos, es deu a la casualitat i al record de la seva existència per part dels treballadors i veïns que el van fer servir. A diferència d'altres refugis, no s'ha localitzat cap plànol o representació gràfica del projecte original o de l'obra que ens informi sobre la seva morfologia, dimensions i accessos. Per aquest motiu, a banda d'un estudi documental, era necessària una intervenció arqueològica de sondeig per tal de localitzar-lo.

Els resultats dels sondejos efectuats on hipotèticament se situava el refugi han estat negatius

en quant a la seva conservació integral, ja que aquest fou destruït durant els treballs de desensrunament de la nau de serveis annexa al cos principal de la fàbrica. Només s'han conservat parcialment tres estructures que formaven part de la caixa de l'escala d'accés. Aquestes restes, que es troben molt degradades, no permeten interpretar o deduir com es realitzava l'accés o entrada al refugi.

Actualment, tot l'espai que ocupava el refugi es troba colgat per un estrat d'anivellació d'uns 2,5 m de potència format d'argiles de color vermell molt compactades i per un farciment de terra amb restes de material constructiu de la mateixa estructura (blocs de ciment i formigó, maons...), així com materials contemporanis. ➤ **Emiliano Hinojo García**

BIBLIOGRAFIA

G. BASSEGODA VILLAGRASA, *Informe sobre l'immoble del carrer Pere IV, núm. 273 i carrer d'Espronceda núm. 148-150. Tallers Oliva-Artés*, Barcelona, 2003, (Inèdit).

Andreu BESOLÍ MARTÍN, «Los refugios antiaéreos de Barcelona: pasado y presente de un patrimonio arcano», *Ebre 38: Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, 2, 2004.

Josep M. HUERTAS CLAVERÍA, «Sota terra», *Icària*, 10, 2005.

Judit PUJADÓ PUIGDOMÈNECH, *Oblits de reraguarda: els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Jardins de Mossèn Costa i Llobera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carretera de Miramar
2-36

Districte

Sants - Montjuïc

Nom singular

Jardins de Mossèn
Costa i Llobera

Dates

7 - 11 juny de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

058/10

Motiu

Projecte constructiu de drenatge d'aigües superficials del Parc de Mossèn Costa i Llobera i connexió a la xarxa municipal

Promotor/Propietari

Institut Municipal de Parcs i Jardins / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica

Oriol Achón Casas

Aixecament de planimetria i fotografia

Oriol Achón Casas

Digitalització de plànols

Ismahel Verde

Topografia

Rafa de Cortada. Estudio de Topografía

Cronologia: Segon terç del segle XX.

Paraules clau: Bateries militars. Galeries de comunicació. Refugi.

Coordenades UTM: Galeria 1: X: 430836 Y: 4580158 Z: 36.5 m snm; Galeria 2: X: 430933 Y: 4580298 Z: 19.1 m snm.

En el transcurs de l'obertura d'una de les rases de drenatge d'aigües superficials es localitzà una estructura de formigó. L'afectació de part d'aquesta estructura de coberta permeté la localització i documentació d'una galeria. Una primera inspecció va permetre identificar fins a quatre sectors o trams diferenciats. Aquesta divisió en sectors es realitzà en funció de les diferències d'orientació, tècniques constructives i inclinacions.

Aquesta estructura s'identificà amb una galeria vinculada a una bateria de defensa del port. Amb anterioritat a la construcció dels Jardins de Mossèn Costa i Llobera es preservaven a la zona diferents bateries defensives relacionades amb les posicions de defensa de Montjuïc. Aquestes estructures, conegudes amb el nom de Bateries de Bona Vista, foren construïdes l'any 1869 i foren reformades en profunditat l'any 1929. Possiblement, les restes localitzades corresponen a la galeria d'accés a una d'aquestes noves bateries que romangueren en ús militar fins a la dècada dels anys 60 del segle XX.

A la pregunta de per què s'identifica aquesta estructura amb una galeria d'una bateria d'artilleria i no amb un refugi antiaeri dels construïts en el transcurs de la Guerra Civil espanyola, es respon amb un seguit de trets morfològics extrets de la documentació arqueològica realitzada. En primer lloc, la llunyania amb els indrets habitats del moment i la seva proximitat al castell de Montjuïc. En segon lloc, la perfecció i bona factura dels treballs que denoten una acció ben planificada, els materials emprats –força homogenis– i la perfecció de mides atribuïble a l'enginyeria militar de l'època. Així mateix, també cal tenir en compte l'única presència d'ancoratges de suport pel cablejat elèctric i telefònic, situats tots equidistants, trets característics que permeten plantejar la hipòtesi que es tracta d'una construcció de caire militar.

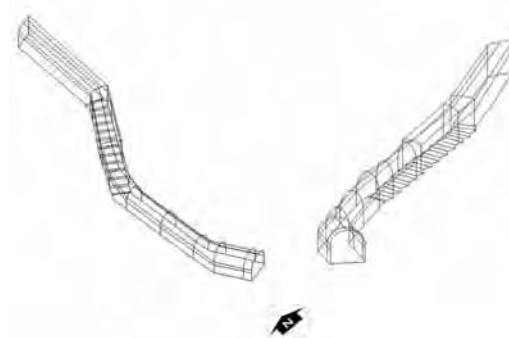
El recorregut total de la galeria localitzada és de 20,57 m, que es poden diferenciar en quatre

trams ben definits. El primer tram, identificat aleatòriament en el sector de menor altitud, presenta unes dimensions d'amplada de 1,5 m, superior als altres tres, i una alçada màxima de 2,10 m. El costat de llevant del passadís és interromput per la plantació que es va fer en la superfície del terreny d'una de les nombroses palmeres dels jardins. Aquesta circumstància explica que només se n'hagin pogut documentar 3,20 m de llargària. La tècnica constructiva és l'encofrat de formigó, tant a les parets com a la volta semicircular que la cobreix. Aquest primer tram presenta un paviment de ciment lliscat recobert per un estrat d'argiles llimoses, amb una presència d'arrels molt elevada vinculada a la vegetació dels jardins.

Les empremtes dels llistons de l'encofrat són molt regulars. Aquesta circumstància i d'altres, com l'homogeneïtat de materials i d'execució, permeten observar una important planificació i acurat desenvolupament constructiu de l'estructura. Aquesta característica és comuna a tota la galeria.

El canvi d'orientació i de mides entre el tram I i el II es fa de manera força sobtada però ben planificada. El gir de 45° a la dreta coincideix amb un estretament de la galeria que passa de 1,50 a 1 m. L'alçada s'incrementa lleugerament de manera progressiva passant de 2,10 a 2,25 m d'alçada màxima. Aquest estretament i el manteniment de l'alçada que descriu la volta que cobreix la galeria fa que la coberta en aquest segon sector sigui de volta catenària, és a dir, que descriu una paràbola regular. El bell mig d'aquest tram II, es correspon amb el punt de localització de la galeria. El paviment és de ciment lliscat i es troba recobert per un nivell de llims amb la presència d'arrels. La longitud

Restitució volumètrica de la Galeria 1.

Vista general del tram I.

d'aquest sector és de 6,45 m. En aquesta part es localitzen deu suports pel cablejat i tres forats més d'altres suports ja desapareguts.

El tercer tram es correspon amb un sector que compta amb tretze graons que salven un desnivell pronunciat que coincideix amb un nou gir de 45° a la dreta. Aquestes escales, que salven un desnivell de més de 2,08 m, comuniquen el tram II amb el IV. Els graons són tots de formigó i les mides són força regulars oscil·lant entre els 45 i 47 cm de profunditat, amb excepció dels dos graons que fan de transició en vers el tram IV. Aquest sector, unitari en quan a mides, utilitat i orientació, presenta dues tècniques constructives ben diferenciades, que es reflecteix en la subdivisió del tram III amb les lletres A i B.

Així, el tram III A està format pels cinc primers graons de l'escala. Presenta una longitud de 2,41 m i la tècnica constructiva emprada és la mateixa que en els trams I i II, és a dir, les parets són encofrades amb formigó i la seva coberta és també encofrada tot formant una volta parabòlica o volta catenària. En aquest sector es localitzen 4 suports pel cablejat als quals s'han de sumar un total de 4 negatius que són els forats deixats a l'extreure els suports i que ens permeten documentar la distància existent entre ells i la seva disposició.

El tram III B presenta un canvi de tècnica constructiva que es mantindrà també en el tram IV. Aquest canvi ve determinat per la inclusió de pilars i arcades semicirculars de maons massissos i la substitució de la volta catenària encofrada de formigó per revoltos semicirculars de maons. La longitud d'aquest tram és de 2,61 m i inclou des del sisè esglaió fins el dotzè.

En aquest sector es documenten dues arcades amb els seus pilars. Les parets entre els pilars són encofrades amb formigó que s'adossen als pilars. Es documenten un total de cinc suports pel cablejat als quals s'han de sumar fins a set negatius. En els graons setè i dotzè hi ha una llauna que és coordinada.

El darrer dels sectors documentats correspon al tram IV que descriu un nou gir de 45° a l'esquerra i s'inicia amb l'últim dels graons de l'escala que també descriu aquest gir. La tècnica constructiva emprada per construir els murs és la mateixa que en el tram III B, és a dir, les parets entre els pilars són encofrades amb formigó i s'adossen als pilars. En aquest sector es documenten fins a 6 pilars, cadascun dels quals està format per vint-i-sis filades de maons massissos lligats amb ciment. L'arcada que uneix els pilars és també de maons massissos disposats en plec de llibre semicircular i l'amplada, tant dels pilars com de les seves arcades, és de 22 cm. La coberta emprada és la mateixa que la del tram III B, és a dir, de revoltos semicirculars de maons. La longitud d'aquest sector és de 5,9 m i s'hi documenten nou suports pel cablejat als quals s'han de sumar fins a sis negatius. El tram IV es troba tallat per la construcció d'un mur de tapia bastit amb blocs de pedra poc escairats lligats amb ciment. El paviment d'aquest quart tram és de ciment gravat o buixardat. Aquest tipus de paviment no es documenta en cap altre tram de la galeria 1.

La documentació de la galeria 1 sembla correspondre a un passadís de comunicació entre dues d'aquestes posicions artilleres de les Bateries de Bona Vista. Tot sembla indicar que la major amplada, així com la menor diferència altimètrica entre la superfície i el sostre documentades al tram I, podria correspondre al primer sector soterrat d'una d'aquestes bateries. D'acord amb aquesta hipòtesi, la bateria, entenent com a tal l'espai on es trobaria emplaçada la peça d'artilleria, es trobaria a tocar d'aquest tram I. Els girs constants per evitar l'expansió de la metralla en cas d'afectació de l'estructura semblen reforçar aquesta idea. En el mateix sentit, cal tenir en compte els materials i tècniques emprades així com la perfecció en la seva execució. A més, la presència de diversos suports pel cablejat i els negatius d'altres (53 en total) reforcen encara més la hipòtesi d'utilització com a galeria de comunicació entre posicions i/o refugi en cas de bombardeig. L'absència de grafitis no fa sinó reforçar, pel que fa a la galeria 1, la finalitat i ocupació militar de la instal·lació documentada. ➤ Oriol Achón Casas

LAV sector de Sant Andreu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Espai delimitat pel Carrer de Josep Soldevila / Carrer del Segre / Passatge de l'Estació / Plaça de l'Estació / Passeig de Santa Coloma / Carrer de Ferran Junoy / Carrer de Sant Adrià / Passeig de la Verneda (zona plataforma ferroviària entre el triangle ferroviari de la Sagrera i el Nus de la Trinitat)

Districte

Sant Andreu

Nom singular

LAV sector de Sant Andreu

Dates

Gener - desembre de 2010.

Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

106/08

Motiu

Construcció de la Plataforma de la línia d'alta velocitat Madrid – Saragossa – Frontera francesa. Tram: La Sagrera – Nus de la Trinitat.

Promotor/Propietari

UTE Sant Andreu / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Sergio Arroyo Borraz, Francesc Antequera, Daniel Giner

Equip

Coordinació arqueologia: Antoni Rigo. Tècnics: Emiliano Hinojo, Pere Lluís Artigues, Daniel Alcubierre, Jordi Ardiaca, Alba Tenza. Antropòlogues: Pachi Balaguer, Camila Oliart. Oficials: Tanveer Ahmed, Patricia Aznar, Job Lorenzo, Anna Martí, Jesús Santos, Mar del

Àguila, Ricard Jiménez, Javier Morales, Sergio Romero, Núria Rodó, Roger Messeguer, Elisabeth de la Osa. Auxiliars: Irene Gibrat, Cristian Schleicher, Roger Castanyer, Laro Sánchez, Francesc Escarré, Miguel Pursals, Javier Andrés Hoyos, Juan Valero, Javier Sorando, José Sánchez

Aixecament de planimetria

Rafael Piera, Sergio Arroyo, Emiliano Hinojo, Daniel Giner

Digitalització de plànols

Rafael Piera, Sergio Arroyo, Daniel Giner

Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics

Adriano Casagrande

Fotografia

Sergio Arroyo, Francesc Antequera, Daniel Giner, Emiliano Hinojo, Pere Lluís Artigues

Restes de la subfase baiximperial al sudoest del jaciment, amb l'edifici A en la part central de la imatge i part de l'edifici B a la part baixa (sector davant l'Estació de Sant Andreu Comtal). Foto: Sergio Arroyo.

Cronologia: Prehistòria. Neolític Mig. Neolític Final-Calcolític. Alt Imperi Romà. Baix Imperi Romà.

Paraules clau: Sitges neolítiques. Vil·la romana. *Pars rustica-fructuaria*. Rases de vinya. Magatzem de *dolia*. Necròpolis. Àrea de treball.

Des de l'any 2008 es porta a terme un seguiment arqueològic en aquest tram de l'obra de construcció de la plataforma de la línia d'alta velocitat, situat entre el triangle ferroviari i el Nus de la Trinitat. Es tracta, per tant, d'una obra que abasta una superfície de terreny considerable, de quasi 5 Km de longitud, tot i que els rebaixos de terra no afecten tota aquesta extensió. Els treballs de moviment de terra se situen entre el triangle ferroviari i el pont de Palomar, al costat de La Maquinista, i se centren en aprofundir i eixamplar a banda i banda l'actual trinxera per on circulen les vies del tren.

Els treballs de seguiment arqueològic portats a terme aquest any han permès localitzar i excavar diverses localitzacions amb restes arqueològiques, en alguns casos de gran importància històrica. En conjunt, es tracta d'un jaciment neolític i romà al davant de l'Estació de Sant Andreu Comtal; d'una àrea de treball, amb petits forns, situada uns 100 m al sud de l'anterior jaciment; d'una necròpolis romana a l'inici del triangle ferroviari i d'un jaciment prehistòric situat a l'inici de l'obra. La majoria d'aquests jaciments no tenen relació espacial ni cronològica entre ells.

De totes formes, moltes de les valoracions del present article són provisionals, a l'espera d'efectuar l'anàlisi exhaustiva de tota la informació derivada de l'excavació en aquests i altres punts de l'obra des del seu inici, l'any 2008.

JACIMENT NEOLÍTIC I VIL·LA ROMANA D'AVANT DE L'ESTACIÓ DE SANT ANDREU COMTAL

Situat a escassos 60 m davant de l'actual estació de RENFE de Sant Andreu Comtal,¹ fins al moment s'ha excavat manualment una superfície aproximada de 3.000 m². L'existència de notícies orals² referents a la troballa de restes d'època neolítica i romana per afeccionats durant les obres de la via fèrria als segles XIX i XX, va motivar la realització d'una sèrie de sondejos en aquesta zona, ocupada anteriorment per les vies del tren. En un d'aquests sondejos es van localitzar les restes d'un *dolium in situ*, i material ceràmic romà en un rebaix proper. Això va fer que es plantegés una excavació en extensió de tota aquesta àrea, que es va portar a terme en dues fases diferenciades per motius de programació de l'obra, la primera entre gener i abril de 2010 i la segona entre setembre i novembre de 2010.

Es van identificar tres grans fases cronològiques d'ocupació humana d'aquest indret. Una fase datada al Neolític, caracteritzada per diverses sitges, un enterrament i altres retalls; una altra d'època romana (subdividida en dues fases més), on se situarien diversos elements pertanyents a la *pars rustica-fructuaria* d'una vil·la romana; i, per últim, una fase d'època contemporània, amb diversos elements relacionats amb la construcció de la via fèrria des del segle XIX fins l'actualitat. A nivell general, l'estat de conservació de totes les restes era bastant precari, la qual cosa va dificultar en gran mesura la seva identificació i interpretació.

A continuació s'exposen les característiques més importants de cadascuna de les fases cronològiques, deixant de banda la fase contemporània pel seu escàs interès arqueològic:

Fase 1 – Neolític

Exceptuant una sitja datada al Neolític Final - Calcolític (III mil·lenni cal. aC), tots els altres elements d'aquesta fase s'enquadren dins el Neolític Mig (IV mil·lenni cal. aC). Es tractava de 12 sitges, una de les quals va ser reutilitzada per enterrar un individu, i 3 retalls indeterminats, 2 dels quals es podrien interpretar com a fons de sitges. La majoria estaven concentrades a la part central del jaciment. De les 12 sitges només es conservava la meitat inferior, mentre que la resta va ser arrasada per causes

desconegudes entre el període neolític i l'època romana. Els diàmetres conservats oscil·laven entorn a 1,50 m i, l'altura conservada, entorn als 50 cm. Els reblliments estaven compostos d'argila marró o vermellosa, molt compacta, amb presència de carbons, pedres petites i mitjanes, fragments de ceràmica a mà, indústria lítica (làmines) i macrolítica (molins barquiformes). Les sitges estaven destinades a l'emmagatzematge d'excedents agrícoles; un cop acomplerta aquesta funció primària, podien ser utilitzades per abocar residus derivats d'activitats d'ús domèstic.

Un d'aquests usos secundaris podia ser el de lloc d'enterrament, tal i com va succeir en un dels casos d'aquest jaciment. En una d'aquestes sitges, situada uns 40 m al nord de les altres, es va localitzar la inhumació d'un individu masculí adult sense presència d'aixovar, disposat en posició de decúbit supí amb les cames flexionades i lateralitzades cap al nord. L'individu estava cobert per un sediment argilós amb força presència de pedres de litologies diverses i de mida mitjana. Seguia l'orientació est-oest.

A falta de l'inventari del material ceràmic, es van identificar algunes formes que permeten aproximar-nos a la cronologia d'aquestes estructures, que podrien enquadrar-se dins del Neolític Mig. Es tracta d'un conjunt format bàsicament de formes carenades, amb petites nanses de cinta, ovoides, de tendència globular, esfèriques i semiesfèriques. En general, abunden unes pastes que denoten una coccio en ambient reductor, amb ús de desgreixant mineral en forma de partícules de quars i mica i, finalment, un acabat fi amb les superfícies ben allisades.

Com s'ha comentat més amunt, també es va localitzar la part inferior d'una sitja que es pot datar al Neolític Final-Calcolític, per la presència d'un fragment informe amb decoració campaniforme d'estil regional (impressions profundes formant línies horitzontals). A part d'això, el reblliment d'aquesta sitja presentava part d'un molí barquiforme i una destrat de pedra polida.

En conjunt, es pot dir que la presència d'aquest tipus de restes indica l'existència d'un assentament neolític en aquesta zona. D'aquest assentament, només es van localitzar les estructures d'emmagatzematge (sitges) i una inhumació en una fossa circular, sense documentar cap estructura d'hàbitat, com fons de cabana, llars de foc, etc. Es tractaria d'un assentament a l'aire lliure situat en un lloc estratègic, una carena de suau pendent situada a prop de cursos fluvials (el riu Besòs, per exemple, i els

1. L'excavació d'aquest sector continuarà en direcció est i sud, on es dirigeixen els rebaixos de terra de l'actual projecte constructiu.

2. Maria MASOLIVER, Jordi SERRA, «La història antiga de Sant Andreu a través de les restes materials», *Finestrelles* (Barcelona), 7 (1995), pàg. 75-119.

Inhumació en sitja del Neolític Mig (sector davant l'Estació de Sant Andreu Comtal). Foto: Francesc Antequera.

rierols que hi poguésser haver a l'entorn). Aquest tipus d'assentament, caracteritzat per comunitats organitzades en petites explotacions de tipus agrícola, també es detecta en nombrosos jaciments d'aquesta cronologia, situats bàsicament a les comarques del Vallès: Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental), Els Mallols (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental) i La Bòbila Padró (Ripollet del Vallès, Vallès Occidental).

Fase 2 – Època Romana

Aquesta és la fase més important quant a restes localitzades, que indiquen una ocupació intensiva i estructurada de l'espai entre els segles I i IV dC. Tot i que no es documenta una seqüència d'ocupació contínua d'aquest espai entre aquests quatre o cinc segles, es pot considerar que tots els elements identificats dins d'aquesta fase formarien part del mateix tipus d'assentament. Es tracta de diversos elements de la *pars rustica-fructuaria* d'una vil·la, enquadrats en dues subfases:

Subfase 1. Època altimperial

Tot sembla indicar que és en aquesta fase, a partir del segle I dC, quan es va iniciar l'activitat constructiva en aquest punt. En l'espai que ocupa la present intervenció no es va localitzar cap estructura pertanyent a aquesta subfase, però sí una gran quantitat de retalls que s'interpreten com a rases de vinya. També es

va identificar un estrat d'anivellació i altres retalls indeterminats.

Les rases de vinya es van localitzar de manera general a tota l'àrea excavada, però de forma més intensa a la zona sud-est, més o menys alineades i seguint orientacions similars. Fins al moment s'han identificat un centenar de rases. Totes presenten unes característiques formals similars: es tracta de rases allargades amb els extrems arrodonits, de planta oblonga, que segueixen bàsicament l'orientació est-oest, amb una longitud mitjana d'1,20 m i una amplada d'uns 40 cm. Cadascuna d'aquestes rases acolliria dos peus de vinya a cadascuna de les seves extremitats. En alguns casos, es van poder identificar en algunes de les rases traces perpendiculars, que correspondrien a la pràctica de murgonar, capficar o clotar ceps, amb la finalitat de renovar la vinya.³

Aquesta subfase s'ha datat a partir de l'escàs material ceràmic recuperat de les rases de vinya i de l'estrat d'anivellació: fragments informes de terra sigillata itàlica i sud-gàlica i d'àmfora tarraconense. Això permet datar aquest moment històric a partir del segle I dC. En aquest sentit, és il·lustrativa l'absència de les produccions de TS Africana, molt presents en la fase posterior.

Subfase 2. Època baiximperial (segles IV-V dC)

Aquesta subfase estava representada per una sèrie de restes que indicaven una intensificació de l'ocupació d'aquest sector de la vil·la, amb la construcció de com a mínim tres edificis i altres elements: encaixos de *dolia*, una possible estructura de combustió, quatre inhumacions, una llarga rasa de possible ús hidràulic, etc. Tot això mostra una reestructuració d'aquest espai perifèric de la vil·la romana en època baiximperial.

El fet que es conservés una estratigrafia bastant simple (bàsicament estrats d'amortització), fa que sigui complicat establir el moment de construcció de tots aquests elements i veure si funcionaven de forma coetània. En alguns casos tot sembla indicar que no era així, com succeïa amb els edificis A, B i C que es documentaren en aquesta subfase. El primer tenia una orientació una mica desviada dels altres dos i la tècnica constructiva semblava diferent. D'altra banda, l'alt grau d'arrasament dels murs dels tres edificis (en alguns casos només es va detectar el llit de morter a sobre del qual es construiria el mur, en d'altres, es conserva una o dues filades de pedres) dificultava la identificació d'alguns àmbits i la interpretació

3. Loïc BUFFAT, «L'explotació vinícola i les seves vinyes: L'exemple de la *Gallia Narbonensis*», dins *El vi tarraconense i laietà ahir i avui*. Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica. 2009, pàg. 30.

de la seva funcionalitat ja que, a més, no es conservava cap paviment associat a aquestes estructures. A continuació es descriuen els trets més singulars d'aquestes edificacions:

L'edifici A estava situat al sud-oest del jaciment amb les següent mesures conservades: 14 m de longitud i 8 m d'amplada. Només es localitzava la part oriental de l'edifici, on es van identificar fins a tres àmbits intercomunicats. L'últim d'aquests va ser identificat com un magatzem de *dolia*, al localitzar-se en el seu interior fins a 27 encaixos, força ben alineats entre ells. De tots els murs d'aquest edifici només se'n conservava la base, formada per petites pedres unides amb morter groguenc.

L'edifici B apareixia 5 m a l'est de l'anterior edifici, més o menys a la part central de la intervenció. Aquesta construcció tenia la planta sencera, de forma rectangular, que mesurava 14 m de longitud per 4 m d'amplada. Igual que en el cas anterior, l'estat de conservació era força dolent: en alguns casos només s'identificava un llit de morter sobre el que s'assenyaria el mur, en d'altres es trobava parcialment espoliat i, en d'altres, les dues primeres filades del mur, formades per pedres grans o mitjanes sense escairar unides amb morter blanc. Aquest edifici presentava tres àmbits, dels quals no es va poder obtenir cap informació sobre la seva funcionalitat concreta.

Per últim, l'edifici C, situat a la part nord del jaciment, era el que es trobava en pitjors condicions, fins al punt que resultava difícil identificar els seus possibles àmbits. L'orientació i la tècnica constructiva (pedra poc treballada unida amb morter blanc i llit de morter a la

base del mur) era molt similar a les de l'edifici B, per la qual cosa es podria deduir que van funcionar de forma coetània. Sembla que es delimitarien dos àmbits, dels quals no es té cap informació sobre el seu ús.

Tot i el pèssim estat de conservació d'aquests tres edificis, cal pensar que al seu interior es portarien a terme funcions relacionades amb l'agricultura, com ho demostra el magatzem de *dolia* de l'edifici A, la ramaderia (estables, corrals, etc.) o el treball artesanal (magatzems, manipulació d'objectes, etc.), ja que es troben a la *pars rustica-fructuaria* de la vil·la.

Deixant de banda aquestes construccions, durant aquesta subfase, a part del magatzem de *dolia*, es van localitzar més encaixos d'aquests contenidors, tot i que de manera dispersa i aïllada. De fet, en un cas es va localitzar *in situ* un *dolium* sencer, segellat amb una tapadora circular unida al recipient amb morter. Aquest *dolium* va ser extret per poder realitzar treballs de restauració, ja que al seu interior hi havia un conjunt d'eines metàl·liques. Algunes d'aquestes eines s'han pogut identificar com objectes agrícoles o ramaders (unes tisores de podar o d'esquilar, una esquella, cèrcols d'una possible bóta de vi, etc.). Altres, com un canutet de bronze enrotllat, encara es troben en procés de restauració. Es coneixen paral·lels similars d'aquest fenomen al segle v al jaciment de El Rasillo a Madrid i a Las Ermitas, a Àlava. En tots dos casos els autors parlen d'ocultacions intencionades d'aquestes eines, tot i que la finalitat d'aquest acte no està tan clara.

Un altre element que indica una diversitat d'usos d'aquest espai de la vil·la al Baix Imperi era un possible forn localitzat a la meitat nord del jaciment, molt afectat per varis retalls d'època contemporània. Es tractava d'un retall quadrangular amb les parets rubefactades, de 2,70 m per 2,30 m i 0,40 m de profunditat de mesures conservades. L'últim rebliment d'aquest retall presentava abundants restes de carbons i cendres, que potser es corresponen amb les restes del darrer ús d'aquesta estructura. Es fa difícil establir la seva funcionalitat ja que el seu estat de conservació era bastant precari. Tot i així, no es descarta que es pugui tractar d'un forn, tot i que no es tenen dades de quin tipus de material es produïa al seu interior.

També emmarcats en aquesta subfase, es van excavar quatre enterraments, dos corresponents a nadons i dos corresponents a adults. Els dos nadons estaven inhumats a l'interior de dues àmfores africanes, una d'elles situada parcialment a sobre de l'altra, i col·locades a l'interior d'una única fossa. Pel que respecta als

Vista general de les rases de vinya de la subfase altimperial (sector davant l'Estació de Sant Andreu Comtal). Foto: Sergi Arroyo.

dos adults, un corresponia a una dona orientada d'est a oest, inhumada a l'interior d'una fossa amb coberta de teula plana; l'altre era un home, orientat de nord a sud, a l'interior d'una fossa sense coberta ni contenidor. Cap d'aquests quatre enterraments presentava aixovar. No sembla que aquestes tombes marquessin una àrea de necròpolis pròpiament dita, ja que es localitzaven aïllades i, potser, no són coetànies. Cal pensar, amb les dades que es disposa actualment, en un ús ocasional d'aquest espai per enterrar els morts.

Un altre element prou significatiu d'aquest moment, tot i que estratigràficament seria posterior a tots els elements descrits anteriorment, seria una llarga rasa de possible funció hidràulica. D'aquesta rasa es va poder documentar un tram de quasi 100 m de longitud. La seva amplada oscil·lava entre els 60 cm i 1 m i la seva profunditat era entorn a 50 cm. Travessava tot el jaciment de sud a nord i enllaçava a l'extrem sud amb una altra rasa, amb una orientació nord-oest/sud-est. La primera rasa presentava al fons un rebliment de pedres, que segurament marcava un ús concret que actualment es desconeix. Per les característiques morfològiques de les dues rases cal pensar que tindrien una funció hidràulica relacionada amb l'agricultura.

Finalment, es van documentar, distribuïts de manera irregular, un gran nombre de retalls indeterminats, segurament relacionats amb treballs agrícoles.

Pel que fa als materials ceràmics d'aquesta subfase, destacava la presència en la major part d'estrats de fragments de Terra Sigillata Africana D (sobretot la forma Hayes 61). També es localitzà Terra Sigillata Lucente, àmfora africana i bètica i ceràmica comuna. Així mateix, també es van recuperar quasi un centenar de monedes, actualment en procés de restauració. Aquest conjunt de material se situaria, a falta de realitzar l'estudi corresponent, en una cronologia aproximada dels segles IV-V dC.

Aquest mateix tipus de material és el que es localitzava en un gran estrat de colmatació

natural que cobria totes les restes un cop van ser inutilitzades i arrasades. Aquest fet indica que, almenys aquesta part de la vil·la, quedaria abandonada a partir dels segles IV-V dC.

A continuació es descriu un seguit de conclusions generals, per tal d'enquadrar les restes localitzades dins el seu context històric.

Sembla clar que es tracta de les restes de la *pars rustica-fructuaria* d'una vil·la romana de l'ager de *Barcino*, a uns 6 km al nord de la ciutat romana. La *pars urbana* creiem que quedaria a l'est de l'àrea intervinguda, tal i com s'havia evidenciat amb la localització d'un mosaic i altres elements durant les obres de la via del tren al segle XIX.⁴ Aquesta vil·la estaria ubicada en un lloc propici, tal i com suggerien els agrònoms romans. Es tracta d'un suau pendent, envoltat de terrenys fèrtils i amb cursos d'aigua propers i a tocar d'una via de comunicació (el ramal de la Via Augusta es trobava, més o menys, seguint la traça de l'actual carrer Gran de Sant Andreu, a uns 350 m del jaciment).

Tot i que es van localitzar poques evidències de la fase inicial de la vil·la, tot fa pensar que la fundació d'aquest establiment es produiria durant el període augustal o post augustal, com succeeix amb moltes vil·les de la costa central catalana.⁵ En el cas de *Barcino*, la fundació d'aquesta colònia poc abans del canvi d'era va suposar una reestructuració radical del seu territori circumdant,⁶ amb la centuriació de l'ager i l'establiment de construccions rurals, com és el cas exposat. D'aquesta primera fase, queda documentat l'inici de l'activitat en aquest espai perifèric de la vil·la, que tenia clarament un ús agrícola, tal i com ho demostren les nombroses rases de vinya localitzades. Aquest tipus d'estructures s'haurien de relacionar amb l'auge de la producció del vi que viu la costa laietana durant el segle I aC. i el segle I dC.

En època baiximperial (segles IV-V) en aquesta part de la vil·la s'observa una intensificació de l'ocupació i una reestructuració de l'espai: es construeixen tres nous edificis, destinats segurament a activitats agrícoles, ramaderes o artesanals i s'observa com, a més d'un ús agrícola, preferent a la fase anterior, aquest espai podia tenir un ús artesanal (forn) o, fins i tot, ser utilitzat ocasionalment per enterrar morts. Aquests canvis respecte a la organització i a les funcions de l'espai semblen comuns en moltes vil·les romanes del litoral central català a partir del segle IV⁷ i, segurament, s'han de relacionar amb transformacions de tipus social, polític i econòmic que pateixen les províncies d'occident de l'imperi a la fi del període romà.⁸

4. MASOLIVER, SERRA, «La història antiga...», pàg. 82.

5. VÍCTOR REVILLA, «La villa y la organización del espacio rural en el litoral central de Cataluña: implantación y evolución de un sistema de poblamiento» dins *Actes del simposi Les vil·les romanes a la Tarraconense. Implantació, evolució i transformació. Estat actual de la investigació del món rural en època romana*, Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya (Monografies 10), 2008, pàg. 111.

6. JOSEP MARIA PALET, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberorromana i l'altmedieval segles II-I a.C.- X-XI dC*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1997, pàg. 166-177.

7. VÍCTOR REVILLA, «La villa y la organización...», pàg. 117-120.

8. JAVIER ARCE, GISELA RIPOLL, «Transformación y final de las villae en occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas», *Arqueología y Territorio Medieval*, (Jaén), 8 (2001), pàg. 37-46.

Petits forns localitzats dins una àrea de treball, uns 100 metres al sud del sector davant l'Estació de Sant Andreu Comtal. Foto: Sergio Arroyo.

La fi de l'ocupació d'aquesta part de la vil·la sembla produir-se a partir dels segles IV-V.

ÀREA DE TREBALL AMB PETITS FORNS

En uns rebaixos realitzats en un sector proper al pont nou de Sant Adrià, en una zona ocupada anteriorment per les vies del tren, es van localitzar les restes d'una àrea de treball amb petits forns al seu interior. Per aquest motiu, es va obrir una petita àrea de 25 m² que va ser excavada manualment. D'aquesta manera, es va poder identificar part d'un retall que s'interpretà com una àrea de treball, amb una superfície conservada de 4 x 3 m. Al seu interior es van poder identificar fins a tres moments d'ús diferenciats en el temps, associats, els tres, a activitats relacionades amb la combustió. No es va poder delimitar la planta sencera, atès que els límits es trobaven, per causes diverses, fora de l'abast de la intervenció.

En un primer moment es localitzaren les restes d'una petita estructura de combustió, de la que només se'n conservava part de la solera d'argila rubefactada. Associada a aquesta estructura es van identificar, en alguns punts del retall, les restes molt malmeses d'un nivell de circulació de graves compactades i carbons i cendres. Un cop colmatades aquestes restes per un estrat amb abundància de carbons, es localitzà el segon moment d'ús d'aquesta àrea de treball, on s'intueix una certa ordenació de l'espai, clarament relacionada amb activitats de combustió. Es van identificar quatre petits forns, més o menys alineats, disposats entorn d'una gran pedra que podria ser la base d'un pilar central. D'aquests forns només es conservava

la solera rubefactada, de planta més o menys circular d'1 metre de diàmetre aproximadament. Només en un cas es va documentar part de les parets verticals: en un punt es tractava d'argila rubefactada i, en un altre, de dues teules romanes disposades verticalment. Associat als quatre forns i al pilar central, s'estenia per tot el retall un nivell de circulació de graves compactades, amb força carbons i cendres. Disposat horitzontalment just a sobre d'aquest nivell de circulació i al costat del pilar central, apareixia un maó sencer de suport d'algun element desconegut. També al centre apareixien dos petits encaixos falcats amb pedres petites i material constructiu i, al sud, es van identificar dos forats de pal més o menys alineats, un de certa profunditat, que segurament servien per sostenir una possible coberta de tota l'àrea de treball.

Per últim, en un tercer moment, després de l'arrasament i el rebliment de les restes anteriors, es documentà un possible nivell de circulació amb molts carbons, relacionat amb una estructura, molt malmesa pels rebaixos mecànics i de difícil interpretació. Es tractava de varies pedres petites i material constructiu alineat, de planta desconeguda.

Un cop descrits tots els elements identificats en aquest punt, es pot afirmar que es tractava d'una àrea de treball amb diverses estructures de combustió, potser de tipus artesanal. Es desconeix el tipus d'activitat que es portaria a terme en aquests forns, ja que no es va localitzar una gran presència d'escòries de ferro, vidre, o ceràmica, ni cap rebuig d'aquests elements.

Pel que fa a la cronologia, i a l'espera d'efectuar el corresponent inventari de l'escàs material recuperat en aquest punt, les restes es poden situar dins el període baiximperial o tardorromà. La majoria del material correspon a ceràmica grollera reduïda, amb alguna vora d'olla, la qual cosa podria indicar també una cronologia altmedieval, però el fet que aparegui material constructiu de clara filiació romana (teula i fragments d'*opus signinum*) fa pensar en una cronologia propera al període tardorromà. D'altra banda, aquests elements es podrien interpretar com una àrea de treball artesanal de la vil·la romana situada davant l'actual Estació de Sant Andreu Comtal, a escassos 100 m i a una cota similar (entorn als 15 msnm).

LA NECRÒPOLIS ROMANA DEL TRIANGLE FERROVIARI

A l'inici del triangle ferroviari, entre l'edifici de Transports Metropolitans de Barcelona (TMB) i les actuals vies del tren de la línia

Barcelona-Granollers, es van excavar 21 enterraments pertanyents a una necròpolis d'època romana. Dos d'aquests enterraments van ser localitzats l'octubre de 2009, durant el seguiment de diversos rebaixos efectuats per l'obra en aquesta zona. Això va fer que es prenguessin una sèrie de mesures per tal que tots els rebaixos que l'obra efectués en aquesta àrea es realitzessin seguint metodologia arqueològica. D'aquesta manera, en una segona fase d'excavació portada a terme entre el setembre i l'octubre de 2010, es van localitzar 19 enterraments més. Excepte un, situat uns 100 m al nord del conjunt, tots els altres es concentraven en una àrea de 400 m² aproximadament. En general, l'estat de conservació de les tombes era força bo, tot i que en alguns casos havien estat afectades per murs-pantalla de l'actual obra o per l'antiga trinxera del segle XIX que s'excavà per encabir les vies del tren.

Dels 21 enterraments, 19 corresponien a individus joves o adults (9 homes, 9 dones i 1 individu de sexe indeterminat), un al crani d'un perinatal i, de l'altre, només es va localitzar la fossa sense esquelet. Totes les inhumacions es trobaven en posició de decúbit supí i seguien dues orientacions bàsiques: est-oest i oest-est. Respecte a les tipologies de les tombes, la més comuna era la fossa simple (6 casos), i la fossa amb taüt de fusta o baiard (6 casos), elements identificats per la presència de claus de ferro a l'interior de la fossa. En quatre casos s'utilitzava coberta de teules, dues a doble vessant i dues amb teula plana. També es documentaven tres exemples d'una tipologia poc usual. Es tractava d'una fossa bipartida amb teules verticals (en un cas sense les teules) disposades longitudinalment sobre un eix central. En els tres casos només es va localitzar un individu per fossa. La interpretació que donem a aquest fet és que potser es tractava de tombes en cambra lateral subterrània, de les que no es conservava la meitat superior del retall. Aquesta tipologia és poc freqüent en necròpolis d'època romana. També és poc comú l'enterrament del crani d'un perinatal encabit en un petit forat amb coberta de teules, a l'interior d'una fossa allargada. Es va localitzar també una fossa, sense restes òssies a l'interior.

En nou de les tombes excavades es va localitzar la presència d'aixovar funerari i, en una altra, un anell de bronze que corresponia a l'atuell personal de l'home inhumat. L'aixovar recu-

perat de les tombes era molt senzill: bàsicament recipients (gerres i un bol) de ceràmica comuna disposats entre les cames de l'individu o al costat del crani i la pelvis. En dos casos es van poder recuperar restes de llavors al costat del crani, en un altre una petxina i, per últim, una anella de ferro al costat del peu esquerre d'una dona. La presència d'aixovar a les tombes indica la creença en l'existència d'un altre món després de la mort i es refereix clarament a pràctiques religioses paganes.

Respecte a la cronologia del conjunt, a falta de l'inventari dels escassos materials presents a l'interior de les tombes, es pot situar de manera provisional entorn al segle III dC, per paral·lelismes d'altres necròpolis similars a la que aquí s'estudia. Com a exemples similars podem citar la necròpolis de Can Trullàs a Granollers, la del carrer Manuel de Falla de Tarragona, la de la plaça Vila de Madrid a Barcelona i la segona fase d'excavació de la necròpolis de Can Cabassa⁹ a Sant Cugat del Vallès. Ens trobem en un moment situat entre la desaparició del ritus de la cremació (a partir del segle II dC) i en el que encara no apareixen els enterraments en àmfora (segle IV dC en endavant).

D'altra banda, cal fer referència als límits d'aquesta necròpolis, tot i que aquestes hipòtesis estan condicionades en tot moment pel desenvolupament del projecte constructiu. La necròpolis no s'estendria cap al sud ni cap al nord, ja que aquests trams van ser rebaixats durant l'actual obra i no es va localitzar cap més enterrament. Es desconeix el que hi havia al costat oest, ja que aquesta part es va rebaixar al segle XIX per encabir les actuals vies del tren. Tot sembla indicar que es podria estendre cap a l'est, tot i que aquesta part no queda afectada per l'actual projecte constructiu i, per tant, no és previst realitzar el rebaix de terres. De totes maneres, en algun rebaix puntual efectuat en aquesta zona, es va poder veure l'existència d'un potent rebliment d'època contemporània, relacionat amb la construcció de l'edifici de TMB o amb l'existència d'un antic camí. Per tant, es desconeix si aquest rebaix va afectar totalment la continuació de la necròpolis en aquesta direcció o només ho va fer parcialment.

Com a hipòtesi provisional cal pensar que tots aquests enterraments excavats pertanyien a la necròpolis d'una vil·la romana situada en aquesta zona a l'antiguitat. Possiblement es tractaria de la vil·la romana de Can Nyau – Caseta dels Capellans, situada al sud del triangle ferroviari segons notícies orals.¹⁰ Es parla de dos jaciments diferents, Can Nyau

9. Aquesta necròpolis es troba encara en fase d'estudi. Agraïm al seu director, Pere Lluís Artigues i Conesa, la informació que ens ha proporcionat d'aquest jaciment.

10. MASOLIVER, SERRA, «La història antiga...», pàg. 85 i 88.

i Caseta dels Capellans, els dos destruïts per obres relacionades amb la construcció de la via del tren als segles XIX i XX. Del primer es diu que es localitzà un mosaic romà i diversos materials ceràmics neolítics i romans. Del segon, es va documentar un altre mosaic i una àmfora. Cal pensar que es tractaria del mateix jaciment, ja que tots dos es troben situats molt a prop un de l'altre (uns 100 m), i que es podria tractar d'una vil·la romana per la troballa dels esmentats mosaics. La necròpolis descrita podria pertànyer a aquesta vil·la, ja que es troba a uns escassos 150 m. En canvi, es podria descartar que es tracti de la necròpolis de la vil·la romana de l'Estació de Sant Andreu Comtal, perquè la distància entre els enterraments i la vil·la és considerable (més de 600 m).

JACIMENT PREHISTÒRIC DEL CARRER DE JOSEP SOLDEVILA CANTONADA PASSEIG DE L'ONZE DE SETEMBRE

Durant el 2010 també es va realitzar una intervenció arqueològica en un punt del costat muntanya de les vies. Aquest jaciment es trobava just al punt de separació entre el tram d'obra corresponent a Sant Andreu i el de la Sagrera, el control arqueològic del qual està dirigit per l'arqueòloga Estíbaliz Monguiló de l'empresa d'arqueologia Antequem.¹¹ Per aquest motiu es va creure necessari portar a terme una intervenció arqueològica conjunta.

De moment, es pot donar poca informació ja que els treballs de recerca es van haver d'interrompre per qüestions relacionades amb la programació de l'obra civil. Aquest jaciment es troba a una cota de 8 m per sota de l'actual cota de circulació. Per la tipologia del material recuperat en la primera fase de treballs (ceràmica a mà, oxidada i reduïda, fauna i indústria lítica), es pot afirmar que es tracta d'un jaciment prehistòric, sense poder precisar molt més. Els treballs s'han reprès al 2011 i, és per això que es podrà donar molta més informació sobre aquestes restes en un proper Anuari.

VALORACIÓ FINAL

Com s'ha comentat, els treballs arqueològics portats a terme en aquest tram de l'obra de la línia d'alta velocitat durant l'any 2010 han estat molt intensos, tant de seguiment arqueològic com, sobretot, pel que respecta a l'excavació manual en extensió dels diversos jaciments

localitzats. Els resultats derivats d'aquests treballs, des de l'inici de l'obra al 2008 en aquest sector del Districte de Sant Andreu, estan aportant dades molt importants, no només per a la història d'aquest antic territori, sinó de tot el pla de Barcelona. ♡ Sergio Arroyo Borraz

BIBLIOGRAFIA

Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «La *via sepulcralis* de la Plaza de la Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el alto imperio en la necrópolis occidental de Barcino», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, (Barcelona), època II, 3 (2007), pàg. 12-63.

Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «La cristianización del *suburbium* de Barcino» dins *Las Áreas Suburbanas en la ciudad histórica. Tipología, usos, función*, Córdoba, Universidad de Córdoba y Gerencia Municipal de Urbanismo del Ayuntamiento de Córdoba, Monografías de arqueología cordobesa, 18 (2010), pàg. 363-395.

Idoia FILLOY NIEVA, «Una ocultación de herramientas y útiles de época tardorromana en el asentamiento de Las Ermitas (Espejo, Álava)», *Euskonews & Media* (2000), <http://www.euskonews.com/0073zbb/gaia7301es.html>.

Joan FRANCÉS FARRÉ, *Els Mallols. Un jaciment de la plana del Vallès entre el neolític i l'antiguitat tardana (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)*, Barcelona, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007.

Juan Francisco GIBAJA, *La función de los instrumentos líticos como medio de aproximación socio-económica. Comunidades neolíticas del V-IV milenio CAL BC en el Noreste de la Península Ibérica*. Tesis Doctoral. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Lletres, 2002.

Josep Oriol GRANADOS, Isabel RODÀ, «La Barcelona de l'època romana» dins *III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1993, pàg. 11-24.

Josep Oriol GRANADOS, Isabel RODÀ, «La Barcelona en la baixa romanitat» dins *III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1993, pàg. 25-46.

Isabel PEÑA RODRÍGUEZ et alt, «...SI SUNT MANET. Muerte y rituales funerarios en Tarraco (siglos III - IV). El área funeraria romana de la c/ Manuel de Falla de Tarragona (parcela 17 del PERI 2). Anàlisis arqueológico y patológico», *Butlletí Arqueològic* (Tarragona), època V, 24 (2002).

Daniel POZUELO, Alfonso VIGIL-ESCALERA, «La ocultación de un ajuar doméstico a inicios del siglo V dC en el Rasillo (Barajas, Madrid). Algunas posibilidades de análisis y investigación», *Bolskan*, (Huesca), 20 (2003), pàg. 277-285.

Montse TENAS BUSQUETS, «El conjunt funerari de Can Trullàs (Granollers, Vallès Oriental)», *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, (Barcelona), Direcció General de Patrimoni Cultural, (1993), pàg. 65-78.

11. Veure notícia en aquest mateix Anuari.

Mercat del Born

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer Comercial, 2

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Mercat del Born

Dates

21 - 30 juliol de 2010
8 novembre -
21 desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

072/10

Motiu

Projecte d'infraestructures bàsiques i restauració del Centre Cultural del Born. Construcció del sistema de sanejament i d'un pas de serveis

Promotor/Propietari

Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Antoni Fernández
Espinosa

Coordinació Arqueologia

Antoni Rigo

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Antoni Fernández,
Mario Granollers

Fotografia

Antoni Fernández
Espinosa

Vista general de les estructures documentades en la rasa nord-oest del carrer Comercial, delimitades al nord pel col·lector del carrer Comercial i al sud pels encepats del mercat.

Cronologia: Segles XIV – XIX.

Paraules clau: Mercat del Born. Barri de la Ribera. Estructures baixmedievales i modernes.

Dins del “Projecte d'infraestructures bàsiques i restauració del Centre Cultural del Born, –Instal·lacions sanejament–”, es va projectar la construcció d'una xarxa de canalitzacions i pous, que tenien com a finalitat la recollida d'aigües pluvials des dels baixants de l'antic Mercat del Born, des d'on es conduïen fins a uns pous connectats a la xarxa de clavegueram dels carrers Comercial, Fusina, Ribera i plaça Comercial. Per poder construir aquesta xarxa s'havia de realitzar una rasa d'un metre d'amplada i una potència que podia variar entre 1,30 m i 1,90 m. La construcció dels pous comportava l'obertura d'un tram de 1,7 m d'amplada per 1,70 m de llarg i una potència màxima de 2,50 m. En una fase constructiva posterior del futur Centre Cultural del Born, s'haurà de construir en paral·lel a la xarxa de canalitzacions un pas de serveis en tot el perímetre de l'antic Mercat. Així doncs, aprofitant

el rebaix de terres per poder construir la xarxa de canalitzacions, es va plantejar l'ampliació de la rasa original d'un metre fins arribar als 2 m definitius i una potència mínima de 1,5 m. La rasa quedava delimitada pels encepats del nou Centre i el col·lector del carrer Comercial.

L'any 2010 es va realitzar el primer tram de l'obra al carrer Comercial, concretament des del carrer Fusina fins al passatge Mercantil. La resta de trams s'han de realitzar al llarg del 2011.

L'objectiu principal de l'actuació arqueològica era la preservació de les restes arqueològiques en cas de trobar-ne i, si fos necessari, l'excavació dels nivells arqueològics afectats per la construcció de les canalitzacions i el pas de serveis.

El primer tram de la rasa es va dividir en dos a causa de la presència del pas soterrat que connecta l'edifici del carrer Comercial, 5 amb el futur Centre Cultural del Born, excavat l'any 2007. En els 27 metres d'obertura del costat oest, es van documentar diferents estructures

pertanyents a les cases del barri de la Ribera enderrocades l'any 1716 per poder construir la Ciutadella borbònica, concretament les cases situades a l'interior de l'illa delimitada pels antics carrers de Na Rodés al sud, Oliver al nord, Jaume Negre a l'oest i el Pla d'en Llull a l'est. Es van identificar tres àmbits domèstics, dos d'ells connectats per una porta; es desconeix si el tercer àmbit pertanyia a la mateixa edificació que els altres dos. Les limitacions de l'espai només van permetre demarcar l'àmbit situat més a l'est per dos dels seus costats. El límit est l'assenyalava un mur fet amb aparell de pedra regular de mida mitjana, amb les dues cares cobertes amb estuc de color blanc. Aquest mur presentava una orientació nord-est/sud-oest i es va localitzar a 1,51 m del paviment del carrer; se'n va documentar un tram de 2,62 m de llarg per 0,52 m d'amplada i únicament 0,30 m d'alçada. El límit oest de l'àmbit el marcava un mur de característiques similars a l'anteriorment descrit, fet amb aparell de pedra regular amb les dues cares cobertes amb estuc blanc. Presentava una orientació nord-est/sud-oest i se'n va documentar, a 1,46 m del paviment actual del carrer, un tram de 3,22 m de llarg per 0,57 m d'amplada i 0,87 m d'alçada. No es van documentar els límits nord i sud, ni tampoc cap paviment, ja que la cota d'afectació només tocava el nivell d'enderroc del barri de la Ribera.

L'àmbit central limitava amb el situat més a l'est pel mur anteriorment descrit; no es va documentar cap obertura o tapiat. Limitava a l'oest amb un altre àmbit per mitjà d'un mur d'aparell irregular fet amb pedra i material constructiu lligat amb morter de color rosat; aquest mur presentava la mateixa orientació que els anteriors i estava estucat per la seva cara est. El seu coronament es va localitzar a 1,55 m per sota del paviment del carrer; mesurava 1,15 m de llarg per 0,39 m d'amplada, amb una potència documentada de 0,33 m. A l'extrem nord es va documentar l'obertura d'una porta, la qual permetia el pas entre l'àmbit central i l'àmbit oest. De forma testimonial, es va documentar el límit nord de l'àmbit, concretament les restes d'un mur, amb direcció sud/sud-est nord/nord-oest, pràcticament destruït per la construcció del col·lector del carrer Comercial. En total es va identificar un tram d'1,40 m de llarg, sense que es pogués determinar l'amplada i l'alçada conservada. No es va documentar el límit sud de l'àmbit, ni tampoc cap paviment. L'única estructura localitzada a l'interior de l'àmbit va ser la fonamentació d'una escala que es recolzava en el mur del límit oest. Aquesta fonamen-

tació, apareixia a -1,46 m del paviment actual del carrer; se'n va documentar un tram d'1,10 m de llarg per 1,60 m d'amplada.

De l'àmbit localitzat més a l'oest, que limitava amb el central pel mur i la porta anteriorment descrits, es van poder localitzar els límits nord i sud, però l'oest quedava fora de la rasa. Es van identificar les restes d'un paviment de rajoles col·locades a trencajunt, conservades únicament en els extrems nord, sud i est. El mur que delimitava l'àmbit pel sud, només es va poder documentar de forma parcial, ja que quedava just en el tall de la rasa. El tram identificat mesurava 0,60 m de llarg i 0,30 m d'alçada; en desconeixem l'amplada total i el parament sud estava estucat. El mur que delimitava l'àmbit pel nord presentava una orientació sud/sud-est nord/nord-oest, i es va documentar en un tram d'1,88 m de llarg i 0,65 m d'alçada. Se'n desconeix l'amplada total, ja que el mur continuava per sota del col·lector del carrer Comercial.

En el segon tram de la rasa, de 27 m de llarg, entre la galeria de serveis que connecta l'edifici annex del Born (Comercial, 5) i el passatge Mercantil, només es va documentar un únic mur, sense que es pogués relacionar amb cap àmbit. Es tractava d'un mur de 2,84 m de llarg per 0,50 m d'amplada, una alçada documentada de 0,25 m i presentava una orientació nord-est/sud-est. El coronament del mur apareixia a -1,75 m del nivell de circulació del carrer. No es van identificar paviments ni nivells per sota de l'estrat d'enderroc del 1716.

La resta de trams de l'obra que resten per fer permetran ampliar la informació de la trama urbana del barri de la Ribera, sumant-se a les dades recuperades a les intervencions del Mercat del Born, el carrer Comercial, el passeig Picasso, el passeig de Circumval·lació, l'avinguda del Marquès de l'Argentera i del Parc de la Ciutadella. ➤ **Antoni Fernández**

BIBLIOGRAFIA

Pere Lluís ARTIGUES, Antoni FERNÁNDEZ, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic Mercat del Born de Barcelona* [Codi 032/01], 2002, (inèdita).

Antoni FERNÁNDEZ, Emiliano HINOJO, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic Mercat del Born i al carrer Comercial núm. 5 de Barcelona* [Codi 074/05], 2007, (inèdita).

Antoni FERNÁNDEZ, *Memòria de la intervenció arqueològica dels sondeigs efectuats als carrers de la Ribera, Fusina i Comercial, amb motiu de l'ancoratge d'unes grues per a les obres de construcció d'un Centre Cultural a l'Antic Mercat del Born de Barcelona* [Codi 074/05], 2008, (inèdita).

Antoni FERNÁNDEZ, Aitana RIUS, *Memòria de la intervenció arqueològica subsidiària del projecte d'infraestructures bàsiques i restauració. Centre Cultural del Born. Fonaments*, [Codi 031/09], 2009, (inèdita).

Monestir de Sant Pau del Camp

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Pau 99 /
Jardins dels Horts de
Sant Pau

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Monestir de Sant Pau
del Camp

Dates

15 - 31 març de 2010

19 - 30 abril de 2010

7 - 11 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

031/10

Motiu

Rasa per a la canalització
del clavegueram del
monestir

Promotor/Propietari

Arquebisbat de Barcelona

Empresa adjudicatària

Chroma Rehabilitacions
integrals, SL

Direcció tècnica

Oriol Achón Casas,
Andrea Lages Tonet

Equip

Lluís Casademont,
Francesc Feliu, Oriol
Fort, Carlos Tedeño,
Johnny Tedeño, Antonio
Ruíz Torrico

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Bertha Durà

Restauració

Chroma Rehabilitacions
integrals, SL

Fotografia

Andrea Lages Tonet,
Oriol Achón Casas

Vista dels sondejos realitzats a l'interior i l'exterior de l'absis preromànic. Foto: Oriol Achón.

Cronologia: Segles VI - XX.

Paraules clau: Sant Pau del Camp. Absis preromànic. Necròpolis tardorromana. Sagristia.

A la llum dels resultats obtinguts en les dues fases d'excavació de la intervenció, en aquest article es presenten els diferents horitzons cronoculturals documentats i les conclusions de l'evolució històrica de l'indret a partir de les dades aportades per l'arqueologia. Aquestes es veuen condicionades pel tipus d'intervenció, de caràcter preventiu, tal i com queda reflectit en el projecte corresponent. En cap punt de la present actuació s'ha arribat al substrat geològic, ja que el projecte consistia en el seguiment de l'obertura d'una rasa de sanejament de l'edifici, fet que motiva que les fases constructives exposades es puguin veure ampliades i/o modificades en posteriors intervencions.

L'horitzó cronocultural més antic detectat correspon a diferents estrats que van permetre recuperar materials arqueològics datables, com

a moment més recent, dins del darrer terç del segle VI dC. Aquests estrats podrien correspondre a l'amortització d'espais d'una vil·la o a nivells d'abocadors pròxims a un espai domèstic.¹ Corresponien també als nivells que són retallats per les rases de les fonamentacions de les estructures constructives i funeràries del segon horitzó cronològic.

Una segona fase se situaria entre els segles VII i IX dC. En aquest moment, horitzó II, es construïren diferents estructures, unes funeràries i d'altres de clara arquitectura religiosa. En concret s'adscriuen a aquest horitzó un absis, petites parts de la nau d'una església i dos enterraments.

Dels dos sebolits documentats només se'n van poder localitzar els dos cranis, ambdós posicionats lateralment cap a l'est, mentre que la resta del cos se situava fora dels límits de la rasa. Ambdós, aparentment assumien una orientació SO-NE. Mirant els resultats d'excavacions arqueològiques dutes a terme a la zona més propera a l'església de Sant Pau del Camp, es podria parlar de similituds entre aquelles i els

1. Entre els anys 1988 i 1990 el Servei d'Arqueologia de la ciutat va documentar les restes d'una vil·la suburbana romana (segles III dC) on actualment hi ha els Jardins de Sant Pau del Camp.

enterraments en qüestió. Aquests enterraments eren d'inhumació en fossa simple.²

Possiblement associades a un dels dos enterraments s'identificaven dues estructures muràries bastides amb pedres de dimensió mitjana, sense escairar, disposades de forma irregular. Ja en excavacions prèvies s'havien localitzat a la zona diversos enterraments pertanyents a una necròpolis tardorromana,³ situats als dos costats del carrer de Sant Pau, probable antiga via romana que unia la ciutat amb el *suburbium*.

Dins del segon horitzó cronològic i cultural s'inclou una estructura absidal de planta semi-circular ultrapassada interiorment i exterior i altres petits trams dels murs de la nau d'una església. Pel que fa la tipologia, aquesta estructura se situa tradicionalment entre els segles VIII i X,⁴ tot i que diversos autors endarrereixen aquesta cronologia fins als segles VI i VII.⁵ La informació arqueològica tan sols permet afirmar que l'absis és posterior a mitjan del segle VI, cronologia obtinguda a partir de l'estudi dels materials recuperats.⁶ En quan al límit cronològic superior, tan sols es pot afirmar que l'estructura és anterior al segle XII, moment en què es basteix l'actual temple que afecta parcialment l'estructura. El concurs entre arqueologia i tipologia arquitectònica possibilita acotar el moment de construcció i establir-lo entre els segles VII i IX.

Un ampli ventall interpretatiu podria justificar l'adscripció cronocultural concreta als dos moments en què es pot dividir la forquilla, dels segles VI-VII i IX-X. D'acord amb les opinions dels diferents especialistes consultats al respecte, l'observació de la tècnica constructiva de la fonamentació i el mur de l'absis, sumat a la existència dels capitells i impostes reaprofitats a l'actual façana, així com el material arqueològic recuperat, permeten afirmar que a finals del segle VI o dins de la primera meitat del segle VII es construí aquesta església.⁷

No seria estrany, per altra banda, que s'establís una primera comunitat monàstica uns anys després a l'actual indret de Sant Pere i Sant Pau del Camp, relacionada amb la conquesta de la ciutat de Barcelona pels francs l'any 801. O, fins i tot, que en aquest moment es rehabilités o aprofités una possible església encara més antiga que servís d'aixopluc espiritual vinculable a la cristianització de la necròpolis tardorromana, documentada just al davant i l'entorn de Sant Pau del Camp, mentre es construïa l'església. De fet, el reaprofitament de dos capitells i dues impostes amb una cronologia dels segles VI-VII a l'entrada de l'actual temple podria correspondre a aquesta estructura documentada, o bé a un temple anterior.

Les estructures identificades dins d'aquest horitzó es concreten en el mur absidal, la seva banquetta de fonamentació, la banquetta de fonamentació del tancament septentrional de la nau i els seus paviments associats. El problema cronològic d'aquest horitzó es veu agreujat per l'absència de materials arqueològics associats.

La localització d'una estructura absidal més enllà dels absis actuals porta a especular sobre dues opcions. La primera: es produí un desplaçament de la planta de l'església nova respecte l'antiga? La segona: és un absis o una absidiola? Ambdues preguntes tenen una difícil resposta a la llum de la poca superfície excavada.

De confirmar-se la primera pregunta, establiríem un fet poc habitual, com és el marginament d'una estructura religiosa prèvia, sense aprofitar res més que alguns elements puntuals (les impostes i les columnes reaprofitades a la façana). El més freqüent és aprofitar les estructures preexistents per construir els nous edificis, sense modificar el *sancta sanctorum*, que se situa a l'altar i, aquest, a l'interior de l'absis.⁸ Tal vegada un estat deplorable de les estructures anteriors o un enrunament total podria explicar-ho, però el reaprofitament de l'estructura absidal en fases posteriors sembla desmentir aquesta circumstància. Una explicació coherent seria que en època romànica es volgués bastir un edifici de nova planta mentre encara estava en ús l'edifici anterior, ja amb la intenció de substituir-lo. Un cop construïda l'església romànica, les parts no afectades al bastir l'edifici romànic s'aprofitaren com a dependències annexes a la nova església. De ser certa aquesta hipòtesi, primer es van construir les naus central i lateral septentrional i per últim s'afectà parcialment l'antiga església (de com a mínim un absis) tot construint la nau lateral meridional; afectació i no reaprofitament de

2. Mònica Blasco (1990) i Anna Monleón (1997) en intervencions molt properes a la que es descriu, localitzen diversos enterraments de la mateixa tipologia i orientació.

3. Josefa Beà i Robert Farré (1990/1991) a la Caserna de Sant Pau localitzen trenta-dos enterraments dels segles IV-VI d.C. Pere Lluís Artigues (1998/1999) just davant del Monestir identifica vint-i-sis tombes d'època romana. A la mateixa zona i en diferents intervencions, Antoni Martín (2000), Marta Fàbregas (2000) i Daria Calpena (2001) troben part d'aquesta necròpolis.

4. Xavier Barral Altet, 1981.

5. Julia Beltrán de Heredia, Jordina Sales Carbonell. 2010.

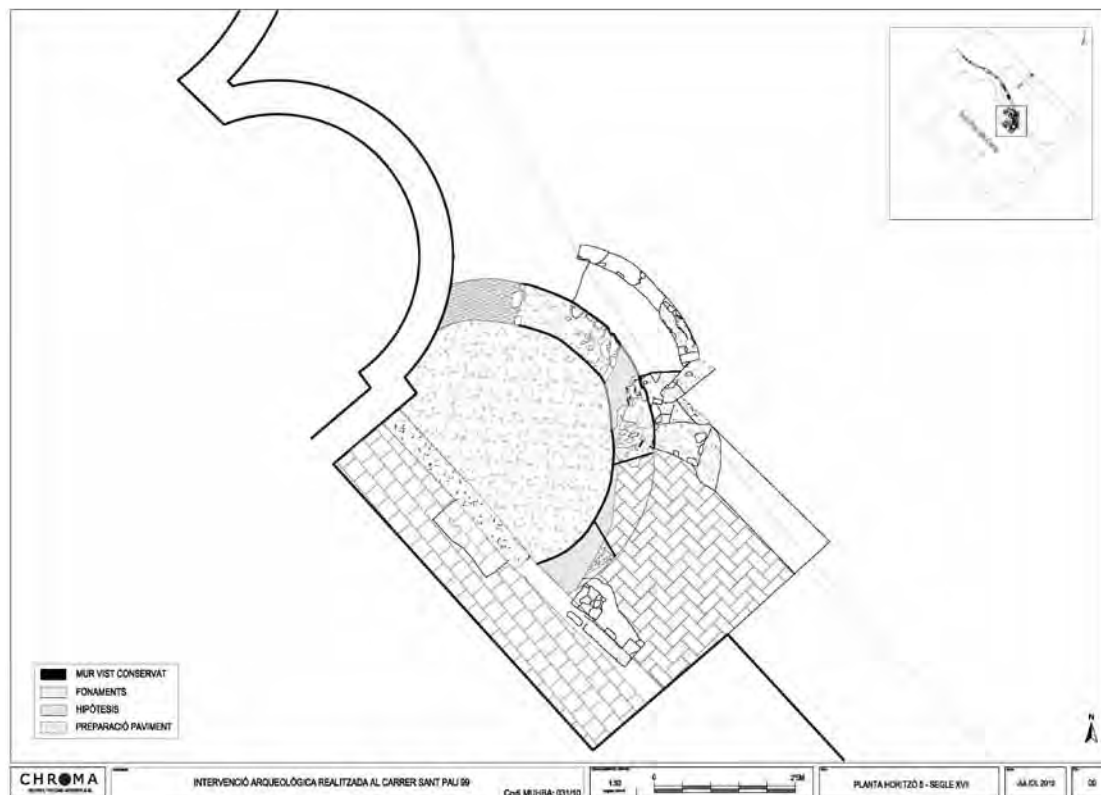
6. Àmfora Keay LXII B, utilitzada a Catalunya fins al tercer quart del segle VI d.C.

7. Tant Julia Beltrán de Heredia com Jordina Sales Carbonell, així ho recullen en dues comunicacions recents realitzades a Còrdova i a Barcelona respectivament (2010), on donen per bona l'adscripció cronològica a aquest moment.

8. S'han estudiat múltiples esglésies romàniques construïdes o refetes al voltant d'una església anterior i normalment el nou absis es basteix al voltant de l'antic. Entre d'altres, Sant Cugat del Racó (Bages), Santa Maria del Puig (Esparreguera, Baix Llobregat), Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat), Sant Llorenç de Morunys (Solsonès), Sant Joan (Bellcaire d'Empordà), Sant Cristòfol de Fonolles (Baix Empordà) i Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà).

Planta del horitzó V
Segles XVI-XVII.

part d'estructures, doncs la modulació de les restes no sembla tenir cap coincidència amb les estructures romàniques que configuren l'actual temple.

També podria succeir que s'esdevingués una reducció del temple i, responent concretament a la segona qüestió plantejada, s'identifiqués aquesta estructura amb una absidiola i no amb l'absis de l'església anterior. Però no sembla versemblant que existís una basílica de fins a cinc naus a l'exterior de la ciutat visigoda de *Barcino*. Per aclarir aquestes qüestions i les altres ja plantejades es fa necessari poder seguir treballant en aquesta església monacal. Una excavació en extensió del conjunt podria aclarir aquests interrogants.

Un tercer horitzó s'estableix amb la construcció de l'església romànica que, com s'ha comentat, afecta parcialment l'església anterior. Aquesta afectació es produeix a la primera meitat del segle XII i té com a conseqüència la pèrdua de l'ús original de l'estructura. Amb tot, no es procedeix al seu enderroc total, tal i com ho indiquen els aprofitaments posteriors documentats. Hipotèticament, pot ser que en aquest mateix moment o poc després, s'incorpori part de la nau de l'antiga església a les dependències monàstiques del voltant del claustre, tot i que marginant l'espai de l'antic absis. Així es desprèn de l'acció de bastir un mur divisor i enlluït adossant-se, probablement, a l'arc triom-

fal de l'antiga església. El fet que pel costat de la nau estigués ben allisat, mentre que al costat de l'absis presentés un acabat poc acurat sembla reforçar aquesta hipòtesi. Aquesta circumstància porta a afirmar que l'antic absis quedà com un espai marginal. Els pocs materials recuperats tenen una adscripció probable dins dels segles XII i XIV. Possiblement, quedà la nau com un espai vinculat a la nova església i l'absis com a espai auxiliar totalment diferenciat. Probablement en aquell moment s'obrí la porta de comunicació amb l'exterior que es documentà en ús en fases posteriors. A tall d'hipòtesi, s'apunta com a possibilitat que l'espai fos aprofitat com a dependència agrícola, associada als horts circumdants.

Dins el quart horitzó, possiblement coincidint amb les obres de remodelació de la sala capitular al segle XIV, es degué remodelar l'espai existent entre l'arc triomfal i la sala capitular de l'antiga església, ja tapiada a la fase anterior, com així semblen assenyalar les restes d'un paviment de rajoles quadrades. Dins d'aquesta fase, es podria haver construït un contrafort per reforçar la feble estructura de l'antic absis que en la fase anterior havia quedat parcialment mutilada. La segregació de l'antic absis sembla mantenir-se en aquesta fase. L'altra estructura inclosa en aquest horitzó és un mur perimetral construït amb posterioritat al contrafort citat, al qual s'adossa possiblement

al llarg del segle xv. La seva funcionalitat tal vegada sigui el reforç de la coberta o la creació d'un nou espai per guardar els estris agrícoles.

La cinquena fase cronològica, horitzó V, ve marcada per l'arrasament del mur de separació entre l'antiga nau de l'església i l'absis. Aquest fet estaria relacionat amb la transformació de l'àmbit posterior a la sala capitular en un nou espai, que incorporaria també l'absis de l'església anterior per convertir-lo en la sagristia de l'església actual. Aquesta dependència incorporà també l'espai restant entre el rebost i l'absis documentat arqueològicament, tot creant un àmbit rectangular. Les característiques morfològiques d'aquests murs reforcen la seva adscripció cronològica dins del segle xvii. En concret, es documenten un mur, un paviment, els seus corresponents estrats de preparació i dos estrats de regularització del terreny. La conservació del paviment a llevant de l'àmbit i la seva absència a ponent podria indicar l'existència de dues estances que compartien paviment i que es degueren alterar en el moment d'urbanització de l'actual passadís de comunicació entre l'antic rebost i l'església. El fet de localitzar els estrats de regularització i de preparació del paviment lliurant-se al mur absidal ja indicava l'aprofitament d'aquesta estructura en l'espai de la sagristia.

La construcció d'una sagristia en aquest moment és un fet molt habitual en tot el territori que es vincula amb una certa recuperació econòmica i a diverses directrius religioses. La necessitat de bastir un edifici per a la custòdia dels objectes litúrgics i els registres parroquials pot ser l'explicació a aquest fenomen. Tal vegada, pot estar relacionat amb el fet que l'any 1672 es traslladés a Sant Pau del Camp el col·legi i el noviciat de la Congregació Claustral Benedictina de Catalunya, fet que va causar una rehabilitació i ampliació de les dependències monàstiques.⁹ L'obligatorietat de situar aquesta dependència a prop del presbiteri explica la seva construcció en aquest indret del monestir.¹⁰ Per un altre costat, el

canvi litúrgic relacionat amb el Concili de Trento (1545-1563) i la necessitat de dignificar l'ofici sacerdotal van obligar a la creació de seminaris especialitzats per a la formació sacerdotal, la qual cosa comportava l'ampliació dels espais arquitectònics, fet que es reflecteix en la construcció de sagristies o capelles.¹¹ Aquesta estructura pervisqué fins entrat el segle xx tal com ho demostra una fotografia de Josep Salvany, de l'any 1918, on encara la podem veure recolzant-se a l'absidiola meridional de la capçalera del cenobi.

El següent horitzó cronocultural, horitzó VI, correspon ja a finals de l'època moderna, més específicament al segle xviii, amb un conjunt d'estructures pertanyents a les dependències monasterials. En primer lloc es va localitzar el mur de fonamentació del que segurament seria el mur divisor dels terrenys del cenobi (l'actual mur és fruit d'una reforma de la tercera dècada del segle xx) com a resultat de la necessitat de separar els terrenys de l'església d'uns altres amb diferent propietari o arrendador. Les fonts documentals –com els plànols de Garriga i Roca¹² realitzats l'any 1858, o de Gaetà Barraquer Roviralta¹³ testifiquen la presència d'aquest mur i d'altres tant del segle xix com del xx també documentats i inclosos en aquest horitzó. Tenint en compte aquestes fonts, ja el segle xviii es coneix l'existència del carrer dels Horts de Sant Pau, limítrof a l'església.

Més endavant, a la rasa realitzada a la zona posterior de la capçalera del temple es van localitzar diverses estructures molt probablement pertanyents a l'antiga rectoria. Sobre la seva data de construcció, Antoni Pladevall¹⁴ refereix l'edificació d'una nova residència abacial a l'any 1710 que, mirant els plànols ja esmentats, podria tractar-se de la rectoria. Així, els diversos murs localitzats al llarg de la rasa configurarien o formarien part d'aquest edifici.

Encara dins d'aquest horitzó, s'hauria de situar la possible estructura d'un dipòsit i una estructura de canalització que hi està associada. Altres dos estrats datats del segle xviii, i situats al costat est del dipòsit, denotaven una elevada presència de fragments de catúfols i poals. La seva estreta relació amb el dipòsit i d'aquest últim amb la canalització podria indicar la presència d'una sènia¹⁵ i una petita xarxa de canalització o circuit d'aigües, tal vegada relacionada amb els horts del monestir.

L'horitzó VII, es correspon amb els segles xix i primera meitat del segle xx. En aquest moment es constata la pèrdua de l'ús de diferents estructures que en la seva gran majoria van

9. Antoni PLADEVALL, Joan-Albert ADELL, *Catalunya Romànica: Barcelonès, El Baix Llobregat, El Maresme, Barcelona*, Enciclopèdia Catalana, XX, 1990.

10. Multitud d'exemples es podrien citar per justificar aquest extrem però recolza aquesta adscripció la tipologia arquitectònica dels murs bastits de la sagristia.

11. Celestina LOSADA VAREA, *La arquitectura en el otoño del Renacimiento: Juan de Naveda, 1590-1638*, Santander, Universitat de Cantabria, 2007.

12. AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Miquel GARRIGA ROCA, *Quarterons*, 1858.

13. Gaetà BARRAQUER ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Imp. de F. J. Altés y Alabart, Barcelona, 1906.

14. PLADEVALL, ADELL, *Catalunya Romànica: Barcelonès...*

15. Al solar del nou edifici de la Filoteca i a l'Illa Robador es van documentar diverses sínies.

estar dempeus fins entrat el segle xx, fet que no només confirmen les fons escrites i gràfiques, sinó que a més es constata arqueològicament. El canvi d'ús de la sagristia no degué succeir fins ben entrat el segle xix i el seu enderroc no es produí fins ben entrat el segle xx. El mateix succeí amb les estructures bastides al segle xviii i enderrocades dins del segle xx. També en aquest moment tardà, es construí un petit pou mort o dipòsit. En el transcurs de la primera meitat del segle es documenten un seguit d'afectacions de construccions annexes al conjunt monàstic.

Arqueològicament, aquestes afectacions no es poden concretar més enllà de la primera meitat del segle xx, però documentalment, s'evidencien un seguit de transformacions que es van anar produint des de finals del segle xix fins a mitjan de la centúria següent, unes amb la finalitat de recuperar la fisonomia original romànica, —com la restauració de Francesc Villar i Carmona, iniciada el 1896 i conclosa el 1907—, i d'altres violentes o sense intencionalitat recuperadora sinó ben al contrari, com la succeïda en la Setmana Tràgica de 1909. Segons Antoni Pladevall,¹⁶ la rectoria hauria estat incendiada durant aquest episodi. L'any 1922 es procedí a una nova reforma que suposà l'enderroc de la capella del Santíssim del segle xvii. També Pladevall refereix que el 1927 s'enderrocaren una part dels vells edificis monàstics i de la congregació claustral que havien estat servint de caserna per tal d'edificar el conjunt escolar “Collaso i Gil”. La guerra també va repercutir sobre el monestir, ja que va ser novament cremat el 1936. A partir de 1940 es restaurà el conjunt, actuació que va concloure uns anys després. Finalment, les restauracions que visaven “retornar” la integritat i unitat estètica al temple, també van comportar la demolició d'algunes dependències annexes a l'església. Els nivells d'enderroc documentats semblen correspondre a aquest moment. Les transformacions de l'espai durant el segle xx, com s'ha vist, van ser profundes i radicals. Per un costat, sembla que en aquest moment es produí l'arrasament d'estructures existents en tot l'espai intervingut: s'afectà la sagristia —o el que en quedava— i, pel que fa a la resta d'edificacions documentades, començà una cursa per esborrar l'evolució històrica del sector, seguint l'esperit i corrent ideològic de retornar a l'original esborrant tots els afegitons posteriors, accions que van malmetre els vestigis de les estructures anteriors a l'edificació de l'actual església de Sant Pau del Camp.

El darrer horitzó cronològic data de mitjan del segle xx i s'estén fins al moment present. L'horitzó VIII es caracteritza per la realització d'un seguit d'instal·lacions de serveis de tota mena i per l'enjardinament de les zones que encara no ho estaven en la fase anterior. Així, s'identificà una canalització de formigó, instal·lada possiblement a mitjan del segle xx. Igualment, es van localitzar una sèrie d'instal·lacions de serveis elèctrics i d'aigua realitzades a partir de la segona meitat del segle xx.

✦ Oriol Achón Casas, Andrea Lages Tonet

BIBLIOGRAFIA

Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la plaza del Rey», *Quaderns d'Arqueologia i Història, Quarhis*, època II, 05, [2009], pàg. 142-169.

Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «La cristianización del suburbium de Barcino», dins Desiderio VAQUERIZO, *Monografías de arqueología cordobesa: Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función*, Córdoba, Universidad de Córdoba [18], 2010, pàg. 363-396.

Charles BONNET, Julia BELTRÁN DE HEREDIA, «Origen y evolución del conjunto episcopal de Barcino: de los primeros tiempos cristianos a la época visigótica», dins Julia BELTRÁN DE HEREDIA (dir.), *De Barcino a Barcinona (siglos I-VIII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona, 2001, pàg. 74-93.

Oriol GRANADOS, Ferran PUIG, Robert FARRÉ, «La intervenció arqueològica a Sant Pau del Camp: un nou jaciment prehistòric al Pla de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia*, 1991-1992, [1993], pàg. 27-38.

Simon KEAY, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean: a Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*, Oxford, BAR [international series], II, 1984.

AHCOAC (Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya), Fons Francesc de Paula Villar Carmona. Arquitectura religiosa. Restauració de monuments i edificis. Restauració de l'Església de Sant Pau del Camp.

Museu Frederic Marès

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de Sant Iu, 5-6 /
Carrer dels Comtes, 6-10
/ Baixada de la Canonja,
2-6 / Carrer de la
Tapineria, 29-37

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Museu Frederic Marès

Dates

Maig - juny 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

050/10

Motiu

Projecte executiu de
reforma arquitectònica
i museogràfica de la
secció d'escultura del
Museu Frederic Marès.

Promotor/Propietari

ICUB - Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

Noemí Nebot Pich

Aixecament

de planimetria

Noemí Nebot Pich

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez

Fotografia

Noemí Nebot Pich

Cronologia: Segle IV.

Paraules clau: Muralla romana.

El projecte de remodelació del Museu Frederic Marès preveia, per una banda, el seguiment arqueològic necessari en les actuacions per sota l'actual nivell de circulació a la planta inferior, al carrer de la Tapineria i, per una altra, el seguiment arqueològic i arquitectònic de les actuacions en zona de muralla, parets i forjats interiors. D'aquesta manera es van dur a terme dues actuacions diferents. Una va afectar les tasques arqueològiques a realitzar en el subsòl, que van consistir en la realització d'una cala de 2,50 x 3,00 m de costat i 1,60 m de profunditat per tal d'instal·lar un nou muntacàrregues. L'altra actuació va consistir en la documentació, mitjançant cales parietals, d'una sèrie d'estructures que s'havien d'enderrocar, d'acord amb el projecte executiu de l'obra.

Els treballs realitzats per instal·lar un muntacàrregues en el Museu van permetre documentar, com ja es preveia, un tram de la muralla romana de Barcelona, concretament el pany de muralla situat entre les torres 9 i 10. Es va documentar la seva fonamentació, és a dir, el basament d'*opus caementicium*, fet amb sorra, calç i pedres irregulars. Els treballs van permetre documentar la rasa de fonamentació de la muralla realitzada a les argiles geològiques. Malauradament, no es va localitzar material arqueològic en el farciment de la rasa. Pel que fa a estratigrafia associada al basament de la muralla, just per sobre de les argiles geològiques, es va documentar un petit nivell residual on es localitzaven fragments de ceràmica romana i tardoantiga molt rodats que entenem com a descontextualitzats, ja que

responen a un nivell remenat a conseqüència de la construcció de l'edifici del segle XIX.

És important tenir en compte que en l'espai intervingut no es va trobar cap altra estratigrafia original relacionada amb la muralla, ja que la resta de nivells que hi havia en les cotes superiors corresponien al segle XIX i XX, coincidint amb els diferents moments de remodelació i ampliació de l'edifici del museu i amb la construcció de l'edifici del carrer de la Tapineria. A banda de la fonamentació d'*opus caementicium*, es va localitzar un conjunt de cinc blocs de pedra sense treballar que s'adossaven a la muralla per la seva cara interna. Aquests blocs, situats damunt l'estrat d'argiles, no estaven lligats amb cap tipus de morter, només hi havia argiles enmig dels blocs.

Es va decidir incloure aquests blocs i la part de la muralla localitzada en l'aixecament topogràfic conjunt que es va realitzar de les restes de muralla que es troben en l'interior del museu, concretament a la zona de la cripta. Aquest fet va permetre establir la possibilitat que el conjunt de cinc blocs correspongués amb part de la muralla altimperial, tot i que en un estat molt residual. Per altra banda, també existeix la probabilitat que el tram de muralla documentat en el fossat del muntacàrregues es correspongui a la posterior ampliació de la muralla en època augustal, duta a terme en el segle IV dC.

Pel que fa a l'enderrocament d'algunes de les parets interiors de l'edifici, en la seva majoria es tractava de parets mitjaneres i petits envans de totxo lligats amb ciment que corresponien a remodelacions i ampliacions realitzades durant el segle XX. Eren quatre les parets que corresponien a un moment anterior i, fins i tot, és possible que corresponguin a un moment urbanístic anterior al segle XIX. Malgrat tot, és difícil determinar la seva cronologia a causa de les importants remodelacions realitzades durant els segles XIX i XX en tot l'edifici del Museu Frederic Marès. ➤ Noemí Nebot Pich

BIBLIOGRAFIA

Josep de Calasanz SERRA-RÀFOLS, «Notas sobre el sector nordeste de la muralla romana de Barcelona», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* (Barcelona), V (1964), pàg. 5-65.

Detall del basament d'*opus caementicium* de la muralla romana.

Parc de la Ciutadella

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Parc de la Ciutadella s/n

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Parc de la Ciutadella

Dates

11 gener - 5 i 25 - 26
febrer de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

131/09

Motiu

Substitució d'un col·lector
d'aigües pluvials al
passeig dels Til·lers del
Parc de la Ciutadella

Promotor/Propietari

Projecte de Gestió del
Clavegueram - Medi
Ambient - Ajuntament de
Barcelona / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni
cultural, SL

Direcció tècnica

Òscar de Castro López

Equip

Manel Domènech,
Francesc Carrer,
Josep Cruells

Aixecament de plani- metria i fotografia

Òscar de Castro López

Digitalització de plànols

Josep Cruells, Òscar
de Castro López

Cronologia: Segle XVIII.

Paraules clau: Parc de la Ciutadella. Ciutadella
Borbònica. Barri de la Ribera. Carrer de Santa Clara.
Setge de Barcelona. 1714.

La substitució d'una canalització de recollida
d'aigües pluvials al passeig dels Til·lers del
Parc de la Ciutadella de Barcelona va permetre
documentar restes del Baluard del Rei de la
fortalesa borbònica, així com part del tram
urbà del barri de la Ribera afectat durant la
Guerra de Successió de 1714 i enderrocat
posteriorment per a la construcció de la
nova fortificació.

CIUTADELLA BORBÒNICA

Les restes d'aquesta construcció identificades
durant les tasques d'excavació han confirmat
les dades disponibles. Així, el baluard, que
aflora a uns 20 cm del nivell de circulació ac-
tual del parc, està fet a base de grans blocs de
pedra ben escairats, d'alçada regular i amplada
variable, amb un lleuger atalussament de 10°
en les primeres cinc filades. L'última filada de

carreus documentats formen un esglaó; els car-
reus tenen una factura encara més polida que
la resta, amb uns angles perfectament definits
i una alçada estàndard de 40 cm. Segons les
informacions documentals, aquest esglaó
definia el nivell de circulació de la construcció
defensiva. Foren documentats un total de
75,5 m que inclouen la cantonada de la
muralla, feta a base de carreus amb encoixinat.

A pocs metres d'aquesta cantonada aparegue-
ren restes del camí cobert de la contraescarpa
de la mateixa factura i atalussament definint
el límit de tot el conjunt defensiu.

RESTES DEL BARRI DE LA RIBERA

D'aquesta fase foren identificats diversos ele-
ments que correspondrien a part d'un carrer
empedrat, la façana d'una illa de cases que
donava a aquest carrer i part de l'àmbit interior
d'un d'aquests edificis. El conjunt de murs que
defineixen aquests espais són fets amb un
parament a base de filades irregulars de blocs
de pedra i maons lligats amb morter argilós.

Detall dels carreus
encoixinats de la façana
septentrional del Baluard.

Estructures de l'antic barri de Ribera.

Tram documentat del carrer de Santa Clara. Paviment del carrer i restes de la façana dels habitatges.

De la façana de l'illa de cases localitzada resten visibles uns 22 m de mur que mostren reparacions i tapiats més moderns, a base de morter blanc i amb el reaprofitament d'elements arquitectònics d'altres edificacions.

En una cala transversal es va poder identificar un àmbit interior d'un d'aquests edificis, associat a una claveguera.

El material ceràmic associat a aquests dos espais dóna un horitzó cronològic entorn al segle XVIII, com a data més propera, fet que encaixa amb el moment d'amortització d'aquesta part del barri de la Ribera per a la construcció de la Ciutadella. Tanmateix, una superposició d'un plànol de Sanpere i Miquel de l'any 1890, confirma que es tracta de les últimes illes de cases intramurs.

Cal destacar la localització de part d'un carrer empedrat que, segons el plànol citat de Sanpere i Miquel, correspon al de Santa Clara, la darrera via del nucli emmurallat que anava des del Portal Nou fins a l'antic convent homònim. En algunes parts del seu traçat s'observa l'impacte de les bombes de l'exèrcit borbònic, que provocaren sots i l'enrunament d'algunes zones.

Per concloure, podem afirmar que ens trobem davant d'un panorama similar al documentat sota el mercat del Born, o a les diverses intervencions al passeig de Picasso 24b-30 i 38-38 bis, o al carrer Comercial, 15. ➡ **Oscar de Castro López**

BIBLIOGRAFIA

Miquel GEA, «El Portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al Parc de la Ciutadella», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, [Barcelona], època II, 4, Museu d'Història de Barcelona (2008), pàg. 116-136.

Miquel GEA, Laia SANTANACH, Mikel SOBERÓN, Ferran PUIG, «Noves dades arqueològiques sobre les fortificacions de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia 2008-2009*, [Barcelona] Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya (2010), pàg. 147-171.

Salvador SANPERE i MIQUEL, «Los terrenos de la Ciutadella, Barcelona, 1911», dins M. Montserrat GALERA, Francesc ROCA, Salvador TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982, plànol 57, pàg. 164-165.

Parc de la Ciutadella. Circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Parc de la Ciutadella, s/n.

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Parc de la Ciutadella.
Circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana

Dates

10 - 20 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

024/10

Motiu

Fase prèvia a la redacció del projecte executiu d'una nova instal·lació d'hipopòtams i ampliació de la instal·lació actual d'elefants del zoo de la Ciutadella (Fase I Sabana).

Promotor/Propietari

Barcelona de Serveis Municipals, SA

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Emiliano Hinojo García

Equip

Jordi Ardiaca, Alba Tenza, Patrícia Aznar

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia

Emiliano Hinojo García

Cronologia: Segles XVI, XVIII i XIX.

Paraules clau: Muralla de mar. Baluard de Llevant. Ciutadella borbònica. Baluard de Don Fernando. Exposició Universal 1888.

La intervenció va permetre documentar, en primer lloc, un petit tram de 2,34 m de longitud de la muralla del segle XVI. En aquest segle es va començar a construir la muralla de mar, el sector més desprotegit de la ciutat, tancant definitivament el traçat de la fortificació de la ciutat. Al mateix temps es construïren tres baluards que no responien a un model o estil basat en els tractats de l'època: el de Llevant, el de Ponent i el de Migjorn.

Aquest tram de muralla, que es situaria entre el baluard de Llevant i el Portal de Sant Daniel, presenta una amplada 2,40 m i una orientació en sentit nord-oest/sud-est. Pel que fa a la construcció, el cos intern es va obrar amb blocs de pedres irregulars i morter de color beix de bona qualitat. En canvi, el parament exterior es trobava revestit amb carreus ben escairats de pedra de Montjuïc. Cal destacar que a la meitat nord-est es va identificar una obertura de morfologia trapezoïdal practicada en el mur, que tenia com a funció principal deixar passar la boca d'un canó. La ubicació d'aquest element o tronera permetria i/o facilitava la defensa del flanc nord-oest del baluard de Llevant.

Un cop acabada la Guerra de Successió amb la victòria de Felip V i la capitulació de Barcelona l'11 de setembre de 1714, s'enderrocà, entre l'abril de 1717 i juliol de 1718, part de la muralla de llevant i de marina per construir la ciutadella militar. Projectada per Prosper Verboom, aquesta es construï on actualment es troba el parc del mateix nom i les instal·lacions del Zoològic. També s'inicià el procés d'arrasament del barri de la Ribera, on es va enderrocar una part important de la zona més pròxima a Santa Maria del Mar, concretament al voltant de l'actual Mercat del Born.

En aquest sentit, a la zona central de l'antic circuit d'educació viària, es van identificar les restes constructives d'un edifici que es localitzava a l'interior de la Ciutadella borbònica. A partir de la superposició d'aquestes sobre un plànol històric de la fortificació, pensem que

Vista general del límit intern de la cortina de la Ciutadella.

es tracta d'un magatzem de palla i ordi que s'ubicava just davant del baluard de Don Fernando. Bàsicament es tracta d'un mur de maçoneria i un paviment de lloses de pedra amb una tècnica constructiva poc acurada. El mur, amb una longitud documentada de 34,40 m i una orientació nord-est/sud-oest, es trobava obrat amb blocs de pedra ben escairats, però també se'n trobaren d'altres d'irregulars així com elements arquitectònics aprofitats. A més, sorprèn que els blocs no es van lligar amb morter, fet que indicaria la precarietat d'aquesta edificació.

D'altra banda, es va documentar part del límit intern de la cortina, concretament del tram situat entre els baluards de Don Fernando i el de Don Felipe. Aquest mur, amb una orientació nord-sud, es va construir amb blocs de pedres de diferents mesures i morfologies, alguns d'ells ben escairats, lligats amb morter sorrenc de color beix.

Finalment, a partir del 1870 s'inicià el procés d'enderroc de la ciutadella amb motiu de la construcció del recinte de l'Exposició Universal de 1888. Aquesta, que ocupava una superfície

de 380.000 m², s'estenia des de l'Arc del Triomf, el Parc de la Ciutadella, el Parc Zoològic i part de l'actual Estació de França fins al lloc on avui dia s'ubica l'Hospital del Mar. Tanmateix, un cop finalitzada, es van conservar tres edificis de la Ciutadella: el Palau del Governador –actual Institut d'Educació Secundària Verdaguer– la capella i l'arsenal que, després de diverses reformes, es convertí en la seu del Parlament de Catalunya.

A la present intervenció, aparegueren una sèrie de fonamentacions i serveis que, a partir de la seva situació, tècnica constructiva i fondària, podrien relacionar-se amb les instal·lacions o construccions de la nau central del Palau de la Indústria i el Comerç i la plaça o esplanada que es situava just al davant. ➤ **Emiliano Hinojo García**

BIBLIOGRAFIA

Lluís CORTADA COLOMER, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial. Segles XVIII i XIX*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, II, 1998.

Montserrat GALERA, Francesc ROCA, Salvador TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Albert GARCIA ESPUCHE, Manuel GUÀRDIA BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, Curs d'Història de Catalunya, 9, Ajuntament de Barcelona, 1986.

Miquel GEA, «El portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al parc de la Ciutadella», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, (Barcelona), època II, 4, 2008, pàg.116-136.

Francesc Xavier HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, III, 2003.

Foto superior: Detall del mur i el paviment d'un edifici o magatzem de la Ciutadella.

Foto inferior: Vista general del tram de muralla del segle XVI.

Parlament de Catalunya

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Parc de la Ciutadella, s/n

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Parlament de Catalunya

Dates

11 agost - 29 octubre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

061/10 i 080/10

Motiu

Refonamentació de l'ala sud del Parlament i construcció d'una tanca perimetral de seguretat a l'exterior de l'ala nord.

Promotor/Propietari

Parlament de Catalunya

Empresa adjudicatària

Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica

Oriol Achón Casas,
Xavier Geis Elias

Equip

Empresa Closa Alegret

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Ismahel Verde,
Montserrat Casalí

Fotografia

Oriol Achón Casas,
Xavier Geis Elias

Topografia

Oficina de Topografia
Mira SL

Plànol de la ciutadella de 1795, *Plano de la Ciudadela de Barcelona i su Union con el recinto de la Plaza en el que se ve el lugar i disposicion que con esta ocupan el Fuerte Pio i Fuerte San Carlos* (Font: AGS).

Cronologia: Segles XVIII-XX.

Paraules clau: Parlament de Catalunya. Ciutadella borbònica. Forn de pa. Cantina.

En aquest article es presenten els resultats de dues intervencions arqueològiques realitzades en el perímetre immediat de l'edifici annex al Parlament de Catalunya pel costat sud-est, ala sud i la corresponent al vessant nord-oest, ala nord.

ALA SUD

En el transcurs de l'obertura de la rasa que ha de permetre la refonamentació amb micropilots de l'ala sud del Parlament de Catalunya es localitzaren diferents trams de murs que tipològicament se situen en el context del moment de construcció de la Ciutadella de Barcelona. Les característiques de la rasa, amb una amplada aproximada d'un metre, tan sols permeten localitzar petits trams dels murs d'un edifici singular. L'obertura d'aquesta rasa a tot el perímetre d'aquesta part de l'edifici, construït a principis del segle xx, permet localitzar i documentar les trajectòries d'aquests murs i plan-tejar la restitució de tota la planta de l'edifici.

L'excavació d'aquesta rasa perimetral permet documentar l'evolució històrica d'aquest sector des del segle XVIII fins al segle XX, en concret des del moment en què es procedeix a construir la Ciutadella militar projectada per l'enginyer militar flamenc Joris Prosper Van Verboom (1665-1744), fins a la construcció de l'edifici de l'ala sud a principis del segle XX, i els diferents serveis associats que transcorren exteriors a l'edifici.

Les característiques físiques de la rasa, encara no un metre d'amplada i una profunditat màxima de 1,5 m, no permeten assegurar que no puguin existir restes anteriors a la construcció de la Ciutadella. Amb tot, en els punts on s'assoleix un estrat estèril, aquest és de sorres netes.

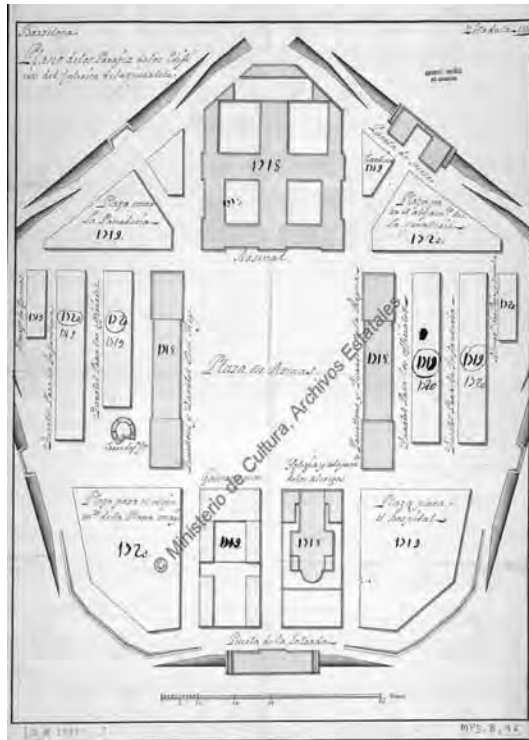
Amb aquestes dades podem concretar diferents fases d'evolució històrica en aquest indret.

Fase I. La construcció de la Ciutadella (primer quart del segle XVIII)

La primera d'aquestes fases es correspon amb el moment més reulat documentat, a principis del segle XVIII, concretament el primer quart de segle, quan aquest indret

Plànol de la ciutadella de 1718, *Plano de los parajes de los edificios del interior de la ciudadela con indicación del año en que había de construirse cada uno*
(Font: AGS).

es troba dins l'àrea on es construeix la Ciutadella borbònica.

La construcció de la Ciutadella s'adjudicà el març de 1715, s'inicià el març de 1716 i es va concloure el gener de 1725. La Ciutadella estava concebuda com l'estructura europea de caire militar més gran del moment. Afectà més de 1.200 habitatges del barri de la Ribera i part de les antigues muralles de la ciutat. L'objectiu de la construcció d'aquesta estructura militar era controlar la ciutat.

Segons consta a la documentació planimètrica conservada a l'Arxiu General de Simancas, on es troba el plànol del projecte i les dates previstes de construcció dels diferents edificis integrants a la zona de l'ala sud del Parlament, es construí l'any 1719 un edifici isolat anomenat "Cantina". Les diferents estructures localitzades que tipològicament s'identifiquen com a parts d'un mateix edifici presenten una planta molt similar a la del projecte. Així, es localitzaren fins a vuit trams que permeten refer la planta d'aquest edifici isolat malgrat les reduïdes dimensions documentades. A més, es localitzen un mínim de tres canalitzacions vinculables amb el sistema de desguàs del conjunt militar que tipològicament són del mateix moment que l'edifici de la Cantina.

Fase II. L'enderroc de la Ciutadella (1869)

Aquesta segona fase es concreta amb l'afectació de la Cantina. La Ciutadella es mantingué en funcionament fins ben entrat el segle XIX. De fet, l'any 1841 s'inicià l'enderroc, però el canvi

polític del moment va obligar a refer les parts enderrocades i, no serà fins a la dècada dels 60 del segle XIX, quan es va iniciar el procés d'afectació de part de les estructures que formaven el conjunt de la Ciutadella. L'enderroc parcial d'aquestes estructures es va fer esperar més de 25 anys. Amb la Revolució de setembre de 1868, el nou cap del govern, el general Joan Prim, coneixedor de les aspiracions municipals de suprimir la Ciutadella, decideix cedir els terrenys a la ciutat l'any 1869 amb la obligació de construir-hi parcs i jardins. Aquesta cessió tenia com objectiu guanyar-se el favor de la burgesia industrial barcelonina. El municipi procedeix al seu enderroc de manera immediata mitjançant brigades de voluntaris. Constatem que l'edifici de la Cantina fou un dels enderrocats; en desconeixem el moment exacte, però situem la seva afectació entre l'any 1868 i el 1888. El que és evident és que per l'Exposició Universal de Barcelona d'aquell any, l'edifici no existeix. Tot sembla indicar que entre 1869 i 1870 es degué enderroc.

Fase III. L'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888

A més de la documentació gràfica del moment, es documenta l'aparició d'un paviment de rajoles rectangulars que cobreix part de les estructures de la Cantina i que és tallat per l'edifici actual. Per tant, aquest paviment és situable amb posterioritat al 1868 i amb anterioritat al 1905, any en què s'inicien les obres

Detall de l'afectació parcial d'un dels murs de la Cantina cobert per un arc de descàrrega de l'actual edifici annex que forma l'ala sud del Parlament de Catalunya. Foto: Oriol Achón.

de construcció de l'edifici annex sud i que confirmen que les estructures de la Cantina foren arrasades per tal d'edificar algun dels pavellons o vials de l'Exposició Universal de 1888, moment en el qual es degué bastir el paviment documentat.

Fase IV. Inicis del segle xx

Amb posterioritat a l'Exposició Universal de 1888 la ciutat vol dotar-se d'una edificació per tal de poder crear el Museu d'Art Modern de Barcelona i per fer-ho es construeixen les ales sud i nord a l'edifici de l'Arsenal que havia transformat Pere Falqués entre 1889 i 1895 en Palau Reial. La construcció d'aquestes dues ales d'estil historicista comportà l'afectació de part de les estructures soterrades de la ja enderrocada Cantina. D'aquest moment es documenten, a més, diverses estructures de serveis. Aquest edifici fou la seu del Museu d'Art Modern de Barcelona fins el mes de febrer de 2004 quan s'incorpora a les instal·lacions del Parlament de Catalunya, incorporació que també comportà l'obertura de diferents rases per a la instal·lació de serveis.

ALA NORD

En el transcurs dels rebaixos de terra, s'han pogut documentar varies restes d'estructures constructives vinculables tipològicament amb aquesta estructura militar. Tot i la parcialitat de les restes, que s'estenen més enllà dels límits de l'obra, s'han pogut identificar les fonamentacions de dos edificis amb les seves estructures de serveis de l'època de funcionament de la Ciutadella i les restes d'un forn de pa.

Així, el primer dels edificis documentats presenta una planta triangular on s'han pogut documentar una divisió interior i un nivell de circulació. Per sota d'aquest paviment, s'han documentat diferents canalitzacions o estructures de serveis de l'edifici, vinculades a un petit dipòsit. A la part oriental de la construcció s'ha localitzat part d'una estructura circular amb coberta de volta de maons, corresponent a un forn de pa. A la zona que correspondria al pati central, s'han documentat tres clavegueres corresponents també a estructures de serveis de l'antic edifici i un mur de construcció bastant simple. Totes aquestes estructures, ens marquen diferents fases de construcció i ús.

Fase I

Es pot datar al primer quart del segle XVIII i correspondria a l'edifici triangular original. Aquesta construcció inicial no conserva cap nivell de circulació degut a les reformes posteriors, però se li vinculen diferents canalitza-

cions, tant a la part interior com a la zona del pati, que anaven a desembocar a una canalització central i més gran. És en aquesta fase quan es construeix l'estructura del forn de pa. Tal i com s'ha explicat anteriorment, aquesta estructura tenia forma circular i volta de maons, mantenint una construcció similar als forns de pa de Sant Agustí, que daten de la mateixa època i van ser construïts també per militars. Val a dir que al convent de Sant Agustí es documenten, segons la planimetria, vàries estructures correlatives que aquí no es documenten, ja sigui perquè no existeixen o perquè s'estenien més enllà dels límits de l'obra.

Restes del forn de pa. Foto: Xavier Geis.

Fase II

Correspondria a finals del segle XVIII. Aquest moment conserva l'estructura triangular original amb els mateixos murs, però sofreix canvis en el sistema de serveis, ja que s'inutilitza alguna canalització i se'n crea una de nova. D'aquest moment tampoc es conserva el nivell de circulació. En aquesta fase es manté en ús el forn i, segons la documentació, l'edifici és utilitzat momentàniament com a residència del governador.

Fase III

Correspondria a mitjan-finals del segle XIX, quan amb motiu de la celebració de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, es decideix mantenir l'edifici en peu i adequar-lo als nous usos. En aquest moment, es torna a

modificar el sistema de canalitzacions. També és aleshores quan s'edifica un mur que travessa en diagonal el pati de construcció de forma bastant barroera. En aquest moment, l'estructura de forn es manté en peu però no se sap quin ús se l'hi dona.

Fase IV

Finalment, a inicis del segle xx, es va construir l'ala nord de l'actual Parlament de Catalunya, cosa que va comportar l'enderroc d'aquest edifici.

Adossades a aquesta construcció, es van documentar noves estructures corresponents a un segon edifici de planta desconeguda però que podria ser també triangular. La paret nord correspondria a la mateixa paret sud de l'edifici anterior, la qual era el doble de gran que la resta de murs. Aquesta estructura estaria composta per una altra paret de tancament a l'est i correspondria a un edifici per encabir un gran dipòsit. Aquest immoble es va construir al primer quart del segle XVIII, de manera contemporània a l'anterior, tot i que se'n desconeix el moment de destrucció.

La documentació planimètrica d'aquests edificis localitzats es bastant extensa, tot i que només ens permet veure la forma exterior. Així doncs, segons els plànols facilitats pels tècnics del MUHBA, es pot deduir que les restes localitzades es corresponen a un edifici diferenciat al de l'Arsenal que es preserva per l'Exposició però sense més informació.

Per altra banda, es van trobar dos plànols més a l'Archivo General de Simancas, on es documentava l'immoble aquí localitzat. El primer era un plànol de 1718 on es marcaven tots els edificis de la Ciutadella, amb l'any previst de construcció i l'ús a què anaven destinats. D'aquesta manera, ens trobem que l'immoble localitzat al Parlament correspondria al forn de pa i estava previst construir-lo el 1719; l'altre edifici annex apareix dibuixat però no se'n dóna cap informació. L'altre plànol data de 1795 i també hi apareix l'edifici que ens ocupa, no així l'annex del dipòsit. Aquest plànol anava acompanyat de la corresponent llegenda on s'explicaven les funcions de cada construcció, d'aquesta manera, veiem que al 1795, l'edifici estava destinat a «*Oficina para panaderia y Hornos que sirve hoy de alojamiento al gobernador*».

Així doncs, la data de construcció de l'immoble localitzat seria el 1719 i l'enderroc de l'edifici anterior a la construcció de l'annex nord-oest del Parlament, seria realitzat entre 1904 i 1915.

CONCLUSIONS

Ambdues intervencions han permès documentar l'existència de dos edificis dels quals fins el moment no es tenia constància física que s'haguessin preservat. Igualment i com s'ha exposat, s'ha pogut refer l'evolució d'aquest sector de la Ciutadella, des de la construcció del recinte i els seus edificis dins del primer quart del segle XVIII i l'evolució i afectació d'aquestes estructures al llarg dels segles XVIII i XIX fins a la construcció dels edificis annexos a l'arsenal de la Ciutadella, que posteriorment van ser casa del governador i finalment seu del Parlament de Catalunya quan a principis del segle XXI s'hi van incorporar les edificacions on s'havia instal·lat el Museu d'Art Modern.

Aquestes estructures que configuren els edificis originals del conjunt de la Ciutadella, confirmen que malgrat les diferents afectacions sofertes al llarg del temps, encara queda un elevat potencial arqueològic en el subsòl d'aquesta zona perifèrica i d'extramurs de la Barcelona del segle XVII. ♡ Oriol Achón Casas, Xavier Geis Elias

BIBLIOGRAFIA

- Ministerio de Cultura, AGS (Archivo General de Simancas), MPD, 35, 010.
- Ministerio de Cultura, AGS (Archivo General de Simancas), MPD, 08, 096.
- AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) AHCB03040, Digitalitzat.8.2/2586.

Vista aèria final de la intervenció. Foto: Xavier Geis.

Pavelló de Sant Jordi

Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Antoni M. Claret, 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas, 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372

Districte

Horta - Guinardó

Nom singular

Pavelló de Sant Jordi de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Dates

3 - 12 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

047/10

Motiu

Rehabilitació i restauració del Pavelló de Sant Jordi

Promotor/Propietari

Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Empresa adjudicatària

Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica

Oriol Achón Casas

Dibuix de camp

Oriol Achón Casas

Digitalització dibuix arqueològic

Ismahel Verde, Montse Casalí

Fotografia

Oriol Achón Casas

Cronologia: Segle XX.

Paraules clau: Pavelló de Sant Jordi. Modernisme. Hospital de Sant Pau.

La intervenció de seguiment i excavació arqueològica al Pavelló de Sant Jordi es concreta en la realització de set sondejors a l'interior de l'edifici sense localitzar cap evidència arqueològica anterior a la construcció del mateix, malgrat que en altres intervencions realitzades a l'interior del recinte de l'hospital s'havien localitzat enterraments i estratigrafia d'època romana i sitges amb material ibèric. La realització del seguiment de les tasques de rebaix i sanejament del subsòl del pavelló permeten establir una seqüència evolutiva de l'edifici.

Les obres al conjunt de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, en les quals l'arquitecte Domènec i Montaner comptava amb un llarg seguit de col·laboradors, s'iniciaren l'any 1902 i, el 1911, s'inaugurava un primer grup de construccions que suposen la síntesi del corrent domenequià del modernisme, amb una gran riquesa d'elements ornamentals de pedra, ferro i ceràmica. Aquest primer grup estava format per nou edificis: sis pavellons d'infermeria (Puríssima, Mare de Déu del Carme, Mercè, Mare de Déu de Montserrat, Sant Salvador i Sant Leopold), dos pavellons de reconeixement (Santa Apol·lònia i Sant Jordi) i el pavelló de l'administració.

El pavelló de Sant Jordi, és, juntament amb el seu simètric, el de Santa Apol·lònia, un dels edificis de menor entitat i superfície de tot el conjunt. La seva construcció, sota projecte i direcció de Domènec i Montaner, es va realitzar entre 1905 i 1911.

El projecte original preveia tres cossos disposats en forma de U: un volum central de doble alçada i, als extrems, dos de més baixos. També hi havia un porxo situat entre les dues ales, a la part central de la façana nord-est (espai corresponent avui dia al passadís longitudinal i d'accés). D'aquest primer moment es localitzen bona part dels paviments originals, alguns d'ells decorats.

Entre els anys 1955 i 1957, i a càrrec de l'arquitecte Manel Puig Janer i l'aparellador Lluís Tejero Vila, el pavelló va sofrir la seva primera transformació: el porxo es va transformar en

Vista general del pavelló de Sant Jordi.

un volum tancat, molt ben integrat en el conjunt primigeni, que dona a l'edifici la seva actual forma rectangular i el pati central va ser cobert amb un forjat i coberta plana. Les antigues façanes laterals passaren a ser murs interiors, en els quals es cegaren les finestres, s'obriren algunes portes i es revestiren els paraments interiors enguixant-los. La nova façana, més avançada, seguí la composició de les originals i s'hi utilitzaren les obertures i elements decoratius de pedra existents en els paraments exteriors laterals, reposant algunes de les peces dels emmarcats, fins al punt que, actualment, gairebé no s'aprecia que aquest tram és fruit d'una etapa constructiva distinta. Al pavelló de Santa Apol·lònia també fou realitzada una seqüència molt similar.

La tercera fase constructiva, de finals del segle XX, s'esdevé amb un nou nivell de pavimentació que és homogènia en tot l'edifici.

El sanejament interior permet documentar la xarxa de desguassos i canalitzacions de serveis de tot el pavelló i la seva atribució cronològica a partir de les seves relacions amb els diferents paviments.

La rasa perimetral, realitzada per aïllar d'humitats el pavelló, va permetre documentar la xarxa de desguassos i serveis procedents de l'interior del pavelló i les seves orientacions i trajectòries. ➡ Oriol Achón Casas

Pla de Palau

Plaça de Pau Vila

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Pla de Palau / Plaça de Pau Vila

Districte

Ciutat Vella

Dates

Març - setembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

132/09

Motiu

Construcció d'un nou col·lector i sistema de recollida pneumàtica d'escombreries (RSU)

Promotor/Propietari

BEGURSA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Mikel Soberón Rodríguez

Equip

Arqueòlegs: Daniel Vázquez, Sergio Arroyo, Emiliano Hinojo.
Auxiliars d'arqueologia: Mar del Àguila, Patrícia Aznar, Jordi Ardiaca, Alba Tenza, Tanveer Ahmed, Jesús Santos, Núria Rodó

Aixecament de planimetria

Mario Granollers, Mikel Soberón Rodríguez

Fotografia

Mikel Soberón Rodríguez

Cronologia: Segle XVI - segle XIX.

Paraules clau: Portal de Mar. Contraescarpa.

Parapet. Fossat. Derivació del Rec Comtal. Forques.

Les tasques dutes a terme al Pla de Palau i a la plaça de Pau Vila han consistit en la realització de quatre rases successives, des del carrer del General Castaños al carrer del Doctor Aiguader. En total s'han excavat uns 120 m lineals.

La varietat de dades obtingudes permet fer una exposició temàtica de les troballes, seguint un ordre cronològic.

Les obres de fortificació al voltant del Portal de Mar (segles XVI - XVIII)

Amb un nivell de conservació força important, les restes suposen un bon exemple d'aquest tipus de fortificacions i posen de manifest una relativa complexitat d'estructures i modificacions d'aquest espai que, cal recordar, es tractava de la principal zona d'entrada a la ciutat.

La totalitat d'aquestes estructures van ser documentades en un tram situat entre el carrer del General Castaños i el carrer de la Marquesa. Els treballs van consistir en l'obertura d'una rasa de 35 m de longitud per 2,30 m d'amplada, assolint-se unes cotes al voltant de 2,00/2,50 m tot i, que puntualment, es va arribar a cotes de -0'12 msnm.

Tot i no haver estat encara objecte de documentació arqueològica, el portal de Mar constitueix un element central per explicar l'evolució d'aquesta zona de la ciutat. La seva construcció, als anys 50 del segle XVI, suposava una mena de punt final –juntament amb l'erecció del baluard de les drassanes a les mateixes dates– del procés d'emmurallament de la façana marítima iniciat al primer terç del segle. Si bé la construcció de la muralla va provocar continues picabaralles amb la monarquia, fonamentalment pel que fa a la alçada, la construcció del portal de Mar va focalitzar les aspiracions d'embelliment i representació del poder de la corporació municipal, seguint els criteris estilístics de l'època. A la iconografia

Conjunt de forats de pal a prop del carrer de la Marquesa.

conservada se li afegeix la descripció literària d'Antonio Lofrasso al 1573: «... y entrando por la puerta de mar vido que estaca muy labrado al romano, el qual tenia por parte de fuera que mira al mar, quatro figuras grandes de gigantes de muy buena piedra fina, que con sus cabezas sostenian el arco del portal, encima del qual se mostrava un rico escudo de marmol relevado, de dentro del qual estavan esculpidas las armas reales de la ciudad...»

Els estrats més antics documentats a la intervenció, datats al segle XVI, dibuixen un espai d'entrada a la ciutat pavimentat amb successives capes de terra, de les quals parlarem més endavant, sense cap obstacle visual per aquell que vingués des del port. Únicament les forques,¹ possiblement relacionades amb els forats de pal documentats durant la intervenció, i els seus malaguanyats usuaris devien fer recordar que el poder urbà no només podia oferir una cara embellida i monumental.

Malauradament, aquesta porta monumental no devia complir amb les exigències de caire més militar que els temps demanaven. D'aquesta

1. *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona). Obreria 1C XIV-28, (1560) "...obra devallscrita del portal se ha de fer a la obertura de la muralla de la marina al costat del porxo nou dels forments e devant les forques per hont se devalla al corredor o descarregador de la present platja..."

forma, entrat el segle XVII es construeix al seu davant un parapet. Aquesta estructura, la qual es va poder documentar arqueològicament, presentaria una planta tipus baluard, amb l'extrem en angle tancat. Mostrava una amplada d'1,62 m i un aparell de carreuons tallats amb forma trapezoïdal de 20 x 30 cm amb un acabat buixardat. Es conservaven quatre filades i bona part del fonament, realitzat amb encofrat perdut o a sac, del qual no es va poder documentar el seu punt final.

La seva construcció es pot situar al 1632,² datació que queda recolzada per l'excavació arqueològica, encara que es suposa que substitueix una construcció prèvia de la qual no es va trobar cap rastre. D'aquesta forma, l'efecte monumental que oferiria la porta de Mar, va quedar esmorteït per aquesta construcció, a la qual ràpidament se n'hi afegiran d'altres, algunes de les quals es van poder localitzar durant la intervenció.

En primer lloc, encara que ja se'n parli el 1618³ possiblement sigui als anys 30 del segle XVII quan s'excavarà un fossat, de 17 m d'amplada aproximadament, al voltant de l'entrada, així com davant del proper baluard de migdia. Com es va documentar a l'excavació, aquest vall paral·lel al parapet, retallava els nivells de circulació previs i, al rebaixar la cota de circulació, deixava vist el fonament del parapet.

En aquest context de primera meitat del segle XVII, la localització d'una estructura de maçoneria massissa de 2,08 m d'amplada, definida com una rampa, adossada al parapet i dins els límits del fossat, es presenta força complicada, tot i que es podria relacionar amb el pont llevadís que salvava el vall i del qual només se n'han obtingut notícies tardanes.⁴

Vers finals de la primera meitat del segle XVII, es realitzarà una nova modificació d'aquest espai amb la construcció d'una contramuralla,

de la qual se'n va poder documentar un alçat de 3,79 m. Aquest nou mur comportà l'amortització parcial de l'antic fossat, reduït ara a poc més de 7 m. Aquesta estructura es podria correspondre amb la descrita al 1640⁵, tot i que les mesures del mòdul dels elements constructius no acaben de coincidir. En tot cas, els materials de l'amortització del fossat que es lliuraven a aquesta estructura, no sobrepassaven la primera meitat del segle XVII. L'amortització del fossat no tindria més sentit que la construcció de la contraescarpa essent, per tant, coetanis els dos fets.

Ja a la segona meitat del XVII, el fossat delimitat entre el parapet i la contramuralla patí una nova alteració amb la construcció d'un mur que, a més de seccionar la rampa abans esmentada, servirà per canalitzar, juntament amb la contraescarpa, el curs d'aigua format per la derivació del Rec Comtal. Aquest curs d'aigua, cuneta en els tractats poliorcètics, és conegut en bona part del seus traçats per l'excavació del solar de l'antiga estació de rodalies, on es varen registrar més de 80 m lineals. Si bé la datació estratigràfica que oferia aquest mur el situa de forma general a la segona meitat del segle XVII, i els materials de l'interior del canal, a causa de les contínues escures i neteges, eren només de mitjan i finals del segle XVIII, les dades documentals ens permeten situar la seva construcció vers 1688.⁶ Datació plenament coherent amb el registre arqueològic.

Durant el segle XVIII, es produí l'afegit d'un mur, fora del límits del fossat, que presentava una alineació coincident amb estructures representades en planimetries antigues.⁷ La funció d'aquestes estructures afegides buscava reforçar les defenses de la porta i es relacionarien amb el conjunt d'obres dutes a terme per iniciativa de Prosper Verboom després de la guerra de Successió. En un plànol datat al 1724, es denomina "plaza de armas" a l'espai delimitat entre aquest mur i el fossat.⁸

En aquest moment, doncs, l'antiga i monumental portal de Mar encara quedava més alterada si, a més d'aquests nous murs, s'hi afegeix que les planimetries de l'època comencen a representar-la amb dues obertures quan en origen només en tenia una. Encara al 1677 es conservava alguna cosa d'aquesta porta a la que la documentació es refereix com: *la Puerta grande, la antigua*.⁹ A les darreries del segle XVIII ens trobem amb l'última modificació, representada pel recreixement del mur del rec per tal de cobrir tot el canal amb una volta de maons.

2. AHCB. Manual 1B XIII-52. (7 de juliol de 1632).

3. AHCB. Obreria 1C XIV-29. (1618).

4. AHCB. Registre de deliberacions 1B-II 186, fol 122 r. 130 v. (1677). Al 1560 també s'esmenta la qüestió del pont llevadís relacionat amb l'obra del portal de Mar: "...Item que dits mestres sian obligats en fer un pont llevadís de la forma y manera esta en dit modell..." AHCB. Obreria 1C XIV-28, citat a Damià MARTÍNEZ LATORRE, *Giovan Battista Calvi. Ingeniero de las fortificaciones de Carlos V y Felipe II (1552 - 1565)*, Madrid, Ministerio de Defensa. Centro de Publicaciones, Colección Tesis Doctorales, 2006, pàg. 376.

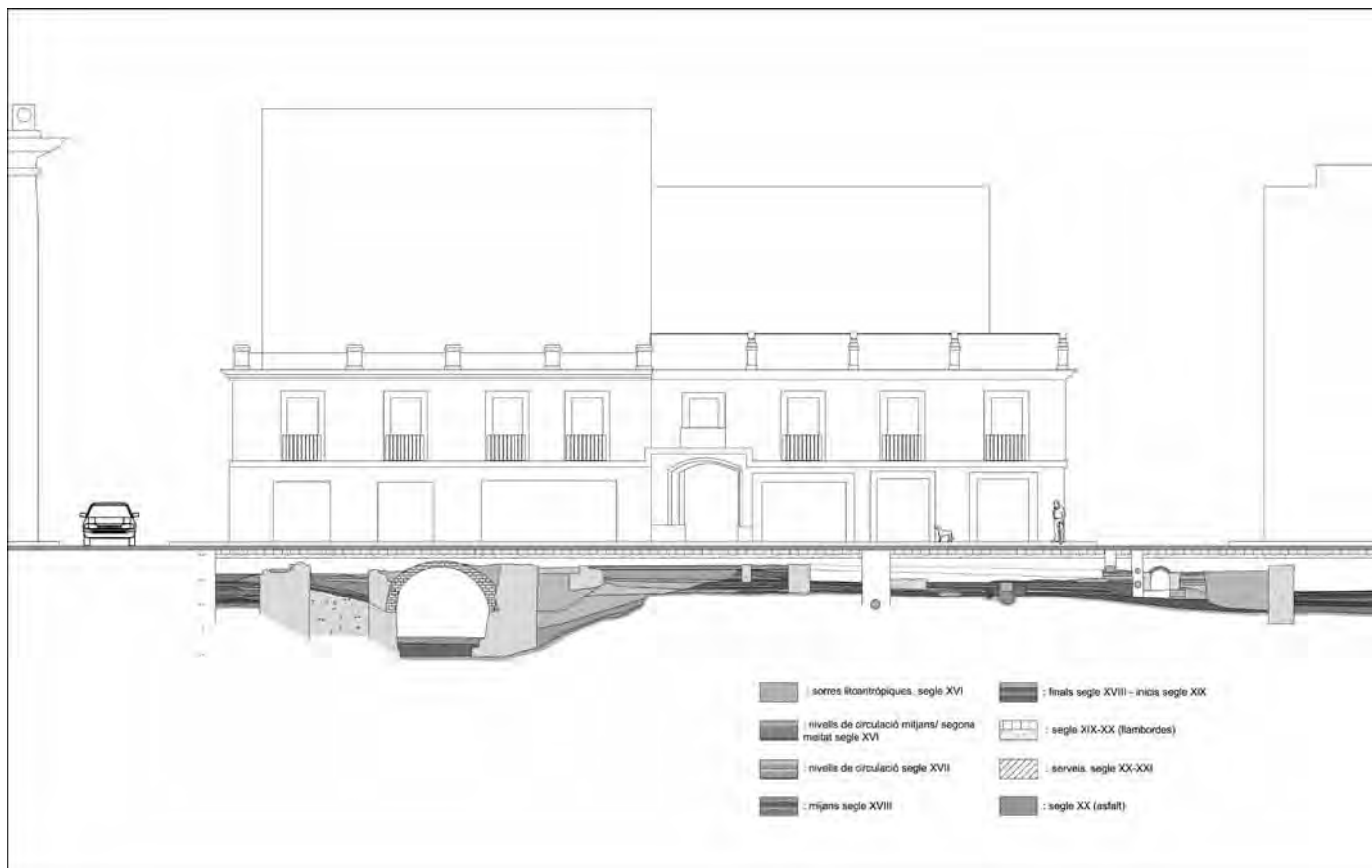
5. AHCB. Obreria, 1C XIV-29, s.p. (1640).

6. "A 26 de mars 1688, es troba en lo manual es troba un Acte de Preu fet de fer un vall desdel Rech Condal que es fora de les muralles de esta Ciutat a la part de la Marina, fins que buydia al recó del baluard del Vi". (Bruniquer 1912-16, Murs i valls pàg. 59).

7. Especialment els plànols 53 i 57, tots dos de començaments del segle XVIII.

8. AGS. (Archivo General de Simancas), GM, leg. 8806 (1724). Es pot consultar a la xarxa.

9. AHCB. Registre de deliberacions 1B-II 186, fol 122 r. 130 v. (1677).

Secció de la rasa situada entre el carrer del General Castaños i el de la Marquesa. D'esquerra a dreta: parapet, rampa, mur que delimita la derivació del rec, contraescarpa, fonament del segle XVIII que delimita la "plaza de armas", fonaments del segle XIX, col·lector del segle XIX, fonament de la façana interior de la muralla de Mar del segle XIX.

El carrer d'entrada a la ciutat des del port (segles XVI - XVIII)

Durant la intervenció es van poder documentar nombroses capes d'anivellament i pavimentació de terra piconada, amb una forquilla cronològica entre la segona meitat del segle XVI i finals del XVIII. Aquesta estratigrafia és en bona part la que va permetre datar algunes de les estructures localitzades. Pràcticament a totes les rases realitzades es van excavar estrats relacionats amb el trànsit, interpretables com a pavimentacions o preparacions. Si bé pot semblar que els carrers de terra compactada respondrien a pavimentacions puntuals, o relativament precàries, més encara per una de les entrades principals a la ciutat, cal assenyalar que aquests nivells de terra piconada també estan documentats en altres entrades importants. És el cas de les vies d'Horta i de Ribes a la banda del Portal Nou on, exceptuant un cas, totes les pavimentacions són de terra piconada.

A més del coneixement sobre les característiques físiques dels carrers que proporcionen aquests estrats, caldria destacar la informació topogràfica que aporta l'estratigrafia referent als nivells i cotes de circulació en els diferents

moments històrics en una via d'entrada a la ciutat tan destacable com la que ve de mar.

El punt on millor s'observa l'evolució de les cotes de circulació va ser en la rasa entre el carrer del General Castaños i el de la Marquesa, tant per la seva fondària com pel seu traçat. Es podia veure com, a sobre de les sorres, entre mitjan i finals del segle XVI s'acumularen un gruixos de més d'un metre en alguns punts a partir de successius abocaments de terra i pavimentacions amb el mateix material. Destaquen, en aquesta fase, la nombrosa quantitat de forats de pal i retalls tipus *cubeta* apareguts a tocar del carrer de la Marquesa i que, com s'ha comentat anteriorment, es podrien relacionar amb la situació de les forques durant aquest període. Aquest retalls, concentrats tots al límit est de la rasa, es distribuïen en quatre moments diferents, però en tots els casos semblaven dibuixar una estructura de planta quadrada o rectangular.

Algunes obres, com és el cas del fossat o alguns retalls indeterminats, modificaren profundament el carrer antic, establint un hiatus en la continuïtat de la via entre el port i l'entrada a la ciutat. De la mateixa forma, l'alteració que su-

Vista del parapet.

posen aquests grans rebaixos, amb la seva col·matació, o la construcció d'elements nous, com la volta del rec, van suposar una nova modificació de les cotes de circulació, fet molt visible en el cas dels estrats que amortitzaven la rampa entre el canal i el parapet, amb una cronologia força tardana de finals del segle XVIII.

El nou portal de Mar i l'enderroc definitiu de les muralles (1822-1868)

Finalment, totes aquestes estructures foren enderrocades a partir de 1822 amb motiu de l'eixample del Pla de Palau i la construcció d'un nou recinte defensiu que va avançar uns cinquanta metres la línia emmurallada.

A les rases entre el carrer de la Marquesa i el del Doctor Aiguader es van documentar algunes estructures relacionades amb aquestes noves edificacions. Això inclou petits trams de la bateria de magatzems que aquesta nova muralla contenia o el fonament de la façana interna de la mateixa.

Com a novetat destacaria el petit tram de fonament del portal de Mar, del qual no s'havia tingut encara informació arqueològica.

La vida d'aquesta nova muralla, amb un altre espectacular i monumental portal de Mar, va ser relativament curta, donat que vers els anys 60 del segle XIX es dugueren a terme els enderrocs.¹⁰ D'acord amb els nous temps, l'espai situat entre el baluard de migdia i el portal de Mar va ser ocupat per un gran edifici, el dipòsit comercial, al qual correspon el mur localitzat al sector de la rasa entre els carrers de la Marquesa i el del Doctor Aiguader, destinat a l'emmagatzematge de mercaderies en trànsit entre el port i l'estació de ferrocarril.¹¹ **Mikel Soberón**

BIBLIOGRAFIA

Jordi AGUELO, Antoni JUÁREZ, Carme SUBIRANAS, «Arc de Triomf», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, 2009. Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, MUHBA, 2010, pàg. 52-55.

Montserrat GALERA, Francesc ROCA, Salvador TARRAGÓ, *Atles de Barcelona. Segle XVI-XX*. Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Antònia Maria PERELLÓ FERRER, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

10. El 9 d'abril de 1859 es determinen les condicions per a l'enderroc del portal de Mar. AMCB (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona) Obres públiques, Eixample, exp. 1375.-3 fols. 67-68. Agraïm a Emiliano Hinojo la notícia d'aquest document.

11. Aquest edifici va ésser documentat en una bona extensió durant la intervenció a l'antic solar de rodalies de RENFE. Els resultats es troben recollits a la corresponent memòria: Mikel SOBERÓN, *Plaça de Pau Vila, 12-13b, carrer del Doctor Aiguader, 1-27 i carrer de la Marquesa, 2-6*, (codi 096/06).

Carrer del Regomir, 7-9

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer del Regomir, 7-9

Districte

Ciutat Vella

Dates

Octubre - desembre 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

109/09

Motiu

Rehabilitació integral de la finca

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Núria Cabañas Anguita

Equip

Galdric Bover, Francesc Carrer, Omar Fernández, Jordi Nogués, Vladimir Rangel

Aixecament de planimetria i fotografia

Núria Cabañas Anguita

Digitalització de plànols

Núria Cabañas, Oscar de Castro, Esteve Nadal

Vista del parament interior de la torre semicircular del segle IV dC.

Cronologia: Època romana, medieval, moderna i contemporània.

Paraules clau: Muralla romana. Torres romanes. Termes. Evolució urbanística.

L'actuació arqueològica ha permès identificar, a grans trets fins el moment, quatre fases cronològiques amb un ventall que abraça des de l'època romana fins a l'època contemporània.

La primera fase se situa en època romana (segles I dC - IV dC), en la qual s'evidencia l'existència d'un mínim de dos períodes constructius: les estructures més antigues corresponen a diversos murs atribuïts a l'edifici termal situat *extra murs* i adossat a la primera muralla que encerclava la ciutat de Barcelona, i part d'una piscina de capçalera semicircular amb tres esglaons d'accés recoberta d'*opus signinum*.

En relació a la primera muralla de la ciutat, els treballs d'enderroc de l'edifici actual han permès identificar, en planta, part de la torre circular que flanquejava l'accés de mar cap a l'interior de la ciutat.

Posteriorment, possiblement entorn al segle IV dC, s'identifica un segon període constructiu, moment en què es duen a terme grans obres

de remodelació de la zona amb la construcció del segon llenç defensiu que provocà l'enderrocament de les termes públiques. Actualment, les restes visibles corresponen a la torre semicircular, que al igual que l'anterior, flanquejava l'accés a mar cap a l'interior de la ciutat; d'un tram de muralla de 10 m de longitud i d'una torre de planta quadrada. L'alçada conservada oscil·la entre 7 i 8 m, atès que en períodes posteriors ha estat objecte de diverses remodelacions fins a convertir-se en paret mitgera entre dues finques.

La segona fase se situa a la baixa edat mitjana (segles XIV-XV) amb la localització de diferents murs que delimiten un total de set àmbits. Alguns d'aquests murs, corresponen a la paret mitgera que separa les actuals finques números 9 i 11. En aquestes parets s'hi observen tres arcs que possiblement en aquest període comunicarien els dos edificis i que posteriorment van ser tapiats per dividir l'espai.

Les estructures d'aquesta fase, podrien relacionar-se amb el moment dels principals canvis urbanístics a la zona que ens ocupa. En aquest període, segons la documentació, el castell de Regomir havia perdut el seu caràcter defensiu arran de la construcció de les noves muralles entorn el segle XIII i es produí l'ocupació progressiva de l'espai que havien ocupat les valls de l'antiga muralla romana.

La tercera fase, situada entre els segles XVII i XVIII, és la més malmesa a causa de les grans remodelacions que es dugueren a terme al segle XIX i de la qual només s'han conservat les restes d'un mur relacionat amb un paviment de rajols i part d'un dipòsit de planta quadrada.

La darrera fase se situa a mitjan del segle XIX (1861), moment en què s'enderrocaren les dues cases d'època moderna que hi havia al lloc i s'hi construí l'edifici que ens ha arribat fins a l'actualitat. ♡ Núria Cabañas Anguita

BIBLIOGRAFIA

Jordi HERNÁNDEZ-GASCH, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Regomir, 7-9*, Barcelona, 2007, (inèdita).

Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Estudi documental de la finca del carrer Regomir, 7-9 de Barcelona*, febrer de 1997, (inèdit).

Carrer de Sant Pere Més Baix, 67-69, 71

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Pere Més Baix, 67-69, 71

Districte

Ciutat Vella

Dates

17 maig - 18 juny de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

020/10

Motiu

Rehabilitació de les finques

Promotor/Propietari

POR FONT, SCCL

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Josep Cruells Castellet

Equip

Francesc Carrer, Tenorio Dellav, Miquel Gea, Vicente García, Jordi Montlló

Aixecament

de planimetria

Josep Cruells Castellet, Francesc Carrer

Digitalització de plànols, dibuix de materials i fotografia

Josep Cruells Castellet

Vista general de la cala 1 un cop excavada.

Cronologia: Èpoques medieval, moderna i contemporània.

Paraules clau: Retalls d'extracció d'argila.

Pou i estructures medievals. Paviments de rajola.

L'obra projectada preveia l'afectació del subsòl per a la realització de diverses sabates per al reforç estructural de l'edifici i un fossat per a un ascensor. El projecte constructiu es plantejava unificant en una sola proposta l'espai de dues finques amb façana al carrer Sant Pere Més Baix.

La intervenció va permetre documentar diverses estructures compreses entre l'època medieval i la contemporània que s'han agrupat, cronològicament, en quatre grans fases constructives, més una cinquena consistent en la col·locació de diversos paviments hidràulics. Cal dir també, que el grau d'arrasament que presentaven les estructures arqueològiques documentades era bastant important, ja que els estrats geològics es trobaven entre 0,40 i 0,60 m respecte el nivell del carrer actual.

La primera fase, i més antiga, s'emmarca en un moment anterior al segle XV i es defineix per l'existència de tres estructures negatives excavades a l'estrat geològic: una localitzada al centre de la finca núm. 67-69 i, les dues restants, localitzades a la part posterior de la finca núm. 71. Aquestes darreres corresponen a retalls per extracció d'argila i, en el seu perfil, s'observaven les marques deixades per l'eina amb la que es va realitzar el buidatge de terres original. Cal esmentar que, a pocs metres de la intervenció, concretament a la finca núm. 81-87 del carrer Sant Pere Mitjà, es van documentar l'any 2008 quatre estructures amb les mateixes característiques i emmarcades cronològicament al segle XIII.

La segona fase (segles XV - XVII) inclou diversos murs o fonaments que, en alguns casos, retallaven estrats plenament medievals, però al trobar-se reblerts per estrats amb material ceràmic del segle XV-XVI, fa recular la cronologia, encara que la tipologia constructiva de les estructures faci pensar en construccions d'èpo-

ca medieval. Possiblement relacionats amb aquestes estructures, però sense material associat fidedigne, s'han d'incloure un mur i un paviment de rajols que són construïts amb materials típicament medievals, però les reduïdes dimensions de la sala no permeten afinar ni en la seva interpretació ni en la seva extensió.

Dins d'aquesta fase també s'han inclòs nombrosos retalls practicats a l'estrat geològic; tots estaven tallats per l'edifici actual datat entorn la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX emmarcat, com es veurà, a la fase III.

La tercera fase constructiva, limitada cronològicament entre la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, es defineix com el moment de modificació de les dues finques sobreposant-se, en alguns casos, a les estructures medievals (presència d'un arc de pedra de mig punt al mur mitger més occidental de la finca núm. 71), o projectant noves particions. En el primer cas, podríem esmentar les dues façanes principals i interiors dels edificis i, en el segon cas, la construcció de nous murs.

La quarta fase (principis segle XIX) es defineix com el moment de desús de les estructures anteriors i la construcció de nous paviments en cotes més elevades que, en definitiva, regularitzen els nivells de circulació de les dues finques. Es tracta d'una fase relativa respecte a l'anterior, definida bàsicament per les relacions físiques estratigràfiques, però cal pensar que immediatament posterior a la precedent. Es troba directament lligada a la reforma integral de l'edifici definida en la fase III.

Finalment, la cinquena fase se situa a principis segle XX i es caracteritza, bàsicament, per la construcció dels nombrosos paviments hidràulics, presents a gairebé totes les sales realitzades. Aquests paviments, en el cas de la finca núm. 71, cobreixen un sistema de clavegueres construït amb ciment pòrtland i un enllosat de pedres totalment descontextualitzat.

En tot cas, i a tall de conclusió, la parcialitat de la superfície excavada així com les característiques de l'estratigrafia documentada no han permès concretar una cronologia més precisa per a les estructures de les fases I i II, per la qual cosa, cal esperar que futures intervencions a la zona puguin aportar més dades al respecte. ✎ **Josep Cruells Castellet**

BIBLIOGRAFIA

Júlia MIQUEL, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer de Sant Pere Mitjà, 20 i carrer Sant Pere Més Baix, 35* (Codi MUHBA 020/08), Barcelona, 2008, (inèdita).

Esteve NADAL, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer de Sant Pere Més Baix, 55*, Barcelona, 2009, (inèdita).

Noemí NEBOT, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer de Sant Pere Mitjà, 81-87* (Codi MUHBA 047/08), Barcelona, 2008, (inèdita).

La Seca

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Flassaders, 40

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

La Seca

Dates

12 març - 11 juny de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

014/10

Motiu

Rehabilitació integral d'una part de l'edifici de la Seca

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

PICAT, SL

Direcció tècnica

Rony José Castillo Gómez, Javier Laosa Martín

Equip

Magalí Golfieri, Óscar Pla, Eva Estela, Domènec Montoliu, Alex Pérez-Vilallonga, Víctor Barberà, Daniel Soler

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols, dibuix de materials i fotografia

Rony José Castillo Gómez

Cronologia: Segle XV - XIX.

Paraules clau: Estructures medievals, modernes i contemporànies. Forn segle XV. Paviment segle XV. Pou i dipòsits època moderna. Monedes segle XIX.

L'excavació arqueològica realitzada a l'interior de la finca va permetre documentar diverses estructures i estrats arqueològics corresponents a les èpoques medieval, moderna i contemporània. Entre les restes documentades cal esmentar diverses estructures muràries dels segles XIV i XV, algunes de les quals corresponen a la primigènica fase constructiva de la finca, així com a estructures d'època moderna que constaten la reordenació interna portada a terme a la planta baixa.

Així mateix, cal remarcar la localització d'un paviment de calç del segle XV, les restes d'una petita estructura de combustió i d'un forn, ambdós datats al segle XV, que, a falta d'altres indicis i/o evidències, no ha estat possible relacionar amb cap activitat determinada. Segons fonts documentals, aquesta finca va formar part del complex de la Seca des de l'any 1650 fins el 1879. Si bé conserva estructures perimetrals i d'altres situades a les plantes superiors que denoten els seus orígens medievals, unes reformes realitzades a la segona meitat del segle XX van derruir gairebé tots els murs interiors de la planta baixa, conservats només al subsòl.

Pel que fa a les restes atribuïdes a l'època moderna, s'ha de fer esment a la documentació d'un paviment de lloses del segle XVII, dos dipòsits de planta rectangular, un pou i les restes d'una volta, datats tots ells en un període entre finals del segle XVII i el XVIII.

La reordenació espacial portada a terme al llarg del segle XIX, es va poder constatar gràcies a la documentació de dos dipòsits de planta quadrada, un pou de registre, un paviment de totxos massissos, una canalització i una claveguera.

Quant al material arqueològic, cal remarcar la recuperació de vint-i-quatre monedes del segle XIX (cinc de les quals encunyades als anys 1815, 1821, 1842, 1835-50 i 1866-68), així com diferents restes materials relacionades amb el procés d'encunyació, també d'època contemporània.

La recuperació d'aquestes monedes, així com dels materials relacionats amb aquestes, han permès constatar l'encunyació de moneda en aquest espai durant el segle XIX. Cal esmentar que en aquests moments es troben en fase d'estudi tant les restes documentades com els materials recuperats, elements que ens permetran una datació i un coneixement més precisos.

En definitiva, aquesta intervenció va permetre mostrar l'evolució d'aquesta finca, inicialment de caràcter marcadament residencial al segle XIV, passant per un ús artesanal i industrial durant l'època moderna i durant el segle XIX (encunyació de moneda), fins arribar a ser un espai d'emmagatzematge (principis del segle XX) i d'oci, ja a les acaballes del segle XX.

☛ Rony José Castillo Gómez

BIBLIOGRAFIA

Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Informe sobre la primera fase de la documentació històrico-parcel·laria de part de l'illa on se situava l'antiga Seca de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 2003, (inèdit).

Concepción RODRÍGUEZ, *Memòria científica sobre les actuacions i resultats dels sondeigs arqueològics realitzats a la finca núm. 40 del carrer Flassaders de Barcelona* (019/04), Barcelona, 2004, (inèdita).

Paviment del segle XVII.

Turó de la Rovira

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Marià Labèrnia, s/n

Districte

Horta-Guinardó

Nom singular

Turó de la Rovira

Dates

31 maig - 31 agost de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

034/10

Motiu

Condicionament de l'espai de la bateria antiaèria de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i del barraquisme des de la dècada de 1940 fins al 1990

Promotor/Propietari

Agència de Promoció del Carmel i entorns, SA

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Jordi Ramos Ruiz

Aixecament

de planimetria

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric; Jordi Romero i Associats, SLP; Jansana, De la Villa, De Paaw Arquitectes, SL

Digitalització de plànols

ATICS, S.L. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric; Jordi Romero i Associats, SLP; Jansana, De la Villa, De Paaw Arquitectes, SL; Montserrat Cucurella i Jorba

Restauració

MUHBA / Groc Grup

Fotografia

Jordi Ramos Ruiz

Cronologia: Bateria antiaèria: 1937-1939. Barraquisme: des de la dècada de 1940 fins a 1990.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola. Defensa passiva i activa. Bateria antiaèria. Barraquisme. Turó de la Rovira.

Durant els anys 2006-2008, l'Associació de Veïns i Veïnes de Can Baró, la Fundació Escolta Josep Carol, l'Agència de Promoció del Carmel i entorns, SA, el Districte d'Horta-Guinardó, el Memorial Democràtic i el Museu d'Història de Barcelona varen coordinar uns camps de treball amb voluntaris d'arreu del món.

Principalment, les tasques varen consistir en la neteja i condicionament de l'espai de les defenses antiaèries de la Guerra Civil espanyola. L'enderrocament de les barraques havia fet que s'acumulés la runa, principalment als habitatges i dependències de la bateria antiaèria.

Al 2010 s'inicià el procés de restauració, consolidació i adequació de les estructures existents al cim del Turó de la Rovira. Com a testimoni de la importància de la parcel·lació de la zona, es va restaurar el mur de tanca visible en alguns trams de l'antiga finca d'*El Castell*. L'adequació d'aquest espai, netejant i consolidant el formigó encofrat, va permetre l'actuació a les estructures militars.

Per l'escassetat de les restes de barraques es va veure la necessitat de consolidar les estructures davant el perill de la seva desaparició.

La privilegiada panòptica de l'indret per visualitzar tota Barcelona se'ns presenta com a mirador predilecte en front a la resta de visions barcelonines. La identificació dels espais i la geometria urbana poden ser perceptibles des d'aquest enclavament. El trencadís de l'urbanisme barceloní des d'una panoràmica sencera, ens marca les diferents trajectòries de la història de la gestió d'una gran ciutat.

El Turó de la Rovira, com a espai acumulador d'històries

El Turó de la Rovira es localitza al Districte d'Horta-Guinardó, formant part de la petita serralada dels Tres Turons –juntament amb el Carmel i la Creueta del Coll–. Presenta una alçada de 262 m sobre el nivell del mar, amb una forma allargada en direcció nord-est a

sud-oest i 300 m de longitud per 65 m d'amplada mitjana. La seva composició geològica consisteix en calcàries paleozoiques i pissarres silúriques. Fou precisament l'aprofitament d'aquestes calcàries el que va donar origen a la pedrera de Can Baró, situada al sud del cim.

A l'estivació oriental del cim, entorn a Can Bassols –ubicat al carrer de Labèrnia número 1–, es va documentar un poblat ibèric. Als anys 1931-1932, l'Institut d'Estudis Catalans, sota la direcció de Josep Colominas i Roca del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Generalitat de Catalunya, va realitzar les primeres excavacions arqueològiques. El resultat va ésser el descobriment d'estructures d'atribució cronològica d'època ibèrica, amb dues torres circulars i la delimitació d'una muralla amb pedres sense tallar lligades en sec, a més d'un total de 44 sitges.

L'obertura d'un vial entre els carrers de Marià Labèrnia i Mühlberg, i posteriorment, entre els anys 1990-1993, l'enderroc de les barraques per tot el vessant del turó constataren la presència del poblat ibèric, amb una datació a partir de la ceràmica d'importació, que va des del segle IV-III aC fins a finals del segle II i inicis del segle I aC.

Entorn paisatgístic i *El Castell*

Entorn al Turó de la Rovira hi ha els vestigis de la seva antiga explotació agropecuària, amb presència de feixes i terrasses a la muntanya. Cal dir que la seva composició geològica i agents atmosfèrics no eren propicis per al conreu. Malgrat les condicions adverses, al segle XIX als vessants del cim s'hi van plantar garrofers, ametllers i, en zones molt concretes, vinyes i conreu d'hortes.

Coronant el cim hi hagué la finca de Casa Peñasco, també anomenada *El Castell*, estesa pel límit nord del Turó de la Rovira, essent propietat del militar madrileny Norberto Peñasco Galí (1839-1901). La tanca que envoltava el seus límits encara es visible en alguns trams. L'edificació, construïda a inicis del segle XX, propicià la urbanització de la zona, principalment dels carrers de Labèrnia i de Marià Labèrnia entre els anys 1910-1915. *El*

Complex militar de la bateria antiaèria.

Castell va ser destruït per la construcció de les defenses antiaèries malgrat que, el projecte inicial contemplava l'habitatge dins del complex artiller com a observatori. L'alçada de l'edifici, però, perjudicava la visió dels canons que s'havien disposat perquè cobrissin els 360 graus de l'espai aeri, per la qual cosa es decidí enderrocar-lo.

La bateria antiaèria, vigilant del cel

Durant la Guerra Civil espanyola, Barcelona va ser considerada objectiu militar per part de l'aviació feixista italiana i alemanya, que recolzaven l'exèrcit franquista. La ciutat era molt difícil de defensar eficaçment amb les armes antiaèries de l'època, sense teledirecció i poc exactes. L'únic recurs que permetia tenir algunes esperances era envoltar la ciutat de bateries, de manera que, fos quin fos el costat pel que l'abordessin els atacants, els calgués sobrevolar almenys una barrera nodrida de foc totalment vertical, que era el que tenia, de llarg, més probabilitats de fer blanc perquè no l'afectava gaire el canvi d'altitud dels avions. La concepció artillera de defensa era, indubtablement, la millor que podia adoptar-se sense comptar amb gaires canons: una concepció de foc de ventall, concentrat principalment en un nucli de situació geogràfica avantatjosa. Aquest nucli havia de ser, lògicament, una muntanya. Es va escollir, per dominar la ciutat de la millor manera possible, el Turó de la Rovira, amb una ubicació que s'avança ja ben endins de Barcelona. Això motivà que, al maig de 1937, el govern republicà, amb l'ajuda de la Defensa Especial Contra Aeronaus (DECA)

construís una defensa antiaèria per encerclar l'espai aeri barceloní.

El port i els barris vells restaven massa allunyats d'aquest emplaçament, no pas per a l'abast simple dels canons, però sí per al seu tir útil sense posar en perill la ciutat mateixa. Cal tenir també en compte que, amb el gran desgast dels canons antiaeris, algunes peces, en teoria noves, eren simplement substitucions i no veritables reforços.

El 17 de maig de 1937, la Comandància General d'Enginyers va elaborar un projecte d'una bateria al Turó de la Rovira amb tres canons i la possibilitat d'afegir-ne un quart si calia. Mesos més tard, aquest plantejament va canviar i es van construir tres bases amb una disposició diferent. Poc temps després, es va construir un nou projecte per a quatre canons més grans, quatre peces Vickers 105 mm, que van entrar en funcionament el dia 3 de març de 1938.

El dia 25 de gener de 1939, l'exèrcit republicà va destruir dues de les peces artilleres i l'endemà, el darrer dia, poc abans de la retirada, van inutilitzar les altres dues. Acabada la guerra, les peces malmeses van seguir en aquest paratge durant un temps i van rebre moltes visites dels barcelonins.

El barraquisme a *Los Cañones*

El procés d'abandonament dels espais militars un cop acabada la Guerra Civil, va propiciar, en molts casos, el seu aprofitament com a habitatge, amb la consegüent adaptació de l'indret. La ciutat de Barcelona aglutinà gran part del corrent migratori i, espais com el de la bateria antiaèria, van ser ocupats per la pressió de les barraques als vessants més propers. En aquesta zona hi hagué prop de 110 barraques i un total de 600 habitants.

Aquest fet s'accentuà al final de la guerra, quan, arran de la necessitat de mà d'obra, la ciutat va rebre una gran massa de nova població. La migració no es produïa només per aconseguir una millora de vida, sinó que, per fugir de possibles repressions en finalitzar la guerra, la gent marxava del lloc d'origen cap a un món millor, on poder ser una persona anònima. És molt fàcil demostrar la necessitat de construcció de nous nuclis de barraques per tal d'acollir la població obrera, tan útil durant el dia i tan infravalorada per la política municipal franquista, especialment pel que fa a l'assistència social, educativa, sanitària i cultural.

La garantia de la barriada radicava en el seu aïllament, i en el fet que s'ocupaven restes de

la bateria antiaèria que va ser construïda i defensada per la II República. És aproximadament vers l'any 1944 quan apareixen les primeres barraques al Turó de la Rovira, al voltant dels carrers Raimon Casellas i Francisco Alegre. L'altra zona on aviat es construeixen barraques és el carrer de Marià Labèrnia, on fins i tot es condicionaren les estructures dels antiaeris com a habitatges. La novel·la de Juan Marsé *Últimas tardes con Teresa*, publicada l'any 1965, és una molt bona descripció d'aquest procés.

La fesomia del conjunt, que era perceptible des de molt lluny sobre el cingle de la pedrera de Can Baró, responia a les pautes de l'arquitectura popular d'Andalusia, d'on provenien molts dels seus habitants. El combat decidit per un bon reallojament, compartit amb els altres nuclis barraquistes del Carmel, va perllongar la vida d'aquest barri fins el 1990.

Foto superior: Nucli de barraques restaurat i senyalitzat.

Foto inferior: Panell informatiu de la ciutat informal del barraquisme.

El respecte per la diferenciació d'espais d'aquest patrimoni efímer ha permès desenvolupar un model específic per a la consolidació i manteniment d'aquest nucli de barraques, respectant la composició espacial i les restes conservades.

Com a model de restauració únic i de gran importància per al barraquisme, el Turó de la Rovira mostra la delicadesa d'un patrimoni que ens permet reconstruir part de la història de la formació de la ciutat. Aquesta consolidació de les restes del barraquisme, no mostra la ruïna, sinó la geometria dels espais per poder diferenciar els hàbitats. El procés de restauració se'ns presenta com una necessitat de respectar les condicions d'hàbitat de la història més recent.

Nou espai patrimonial del MUHBA

A part de la senyalització als tres punts d'entrada al recinte amb un monòlit anunciador, s'ha realitzat la configuració de 5 plafons *in situ* per a les visites autoguiades. Ubicats estratègicament a l'espai patrimonial, aquests corresponen als següents punts d'interès:

1. El Turó de la Rovira al llarg del temps
2. El lloc de comandament
3. La bateria antiaèria del Turó de la Rovira
4. El barri de *Los Cañones*
5. La ciutat informal del barraquisme

El Museu d'Història de Barcelona ha realitzat la proposta museística de tot l'espai, integrant els elements històrics que ocupen el cim del turó. A més, el Turó de la Rovira també forma part de la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

✍️ **Jordi Ramos Ruiz**

BIBLIOGRAFIA

Lluís M. Bou, Eva Gimeno. *El Carmel ignorat. Història d'un barri impossible*, Barcelona, Agència de Promoció del Carmel i entorns, SA, 2007.

Josep Colominas, «Poblado ibérico del Turó de la Rovira» *Ampurias. Revista de Arqueología, Prehistoria y Etnología*, VII-VIII, (Barcelona, 1946), pàg. 203-214.

Josep Maria Conel, Gràcia, *temps de bombes, temps de refugis. El subsòl com a supervivència*. Barcelona, Taller d'Història de Gràcia (La font de l'atzavara, 10), 2008.

Jordi Ramos, «Turó de la Rovira», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, 2010, pàg. 35-37.

Antonio Vera Deleito, Jorge Vera De Leito, *Defensa Antiaérea Republicana (1936-1939), Artilleria y Refugios (Algo de valor)*, València, Jorge Vera de Leito Aparici, 2000.

Carrer de Valldonzella, 21

Plaça de Joan Coromines, s/n

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Valldonzella, 21 / Plaça de Joan Coromines, s/n

Districte

Ciutat Vella

Dates

Gener - març de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

129/09

Motiu

Ampliació de les dependències del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) mitjançant la rehabilitació de l'antic teatre

Promotor/Propietari

Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) / Diputació de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Miquel Gea Bullich, Josep Cruells Castellet

Equip

Bruna Álvarez, Eloisa Cabral, Óscar de Castro, Mireia Crespo, Marcos Fernández, Oriol Fort, Montserrat González, Sergi Puente

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografies

Miquel Gea, Josep Cruells

Cronologia: Segle XIV. Segles XVI-XVII. Segles XIX-XX.

Paraules clau: Estructures medievals i modernes. Casa de la Caritat. Fogaina. Antic teatre.

La intervenció arqueològica permeté identificar elements i estructures que es poden englobar en quatre fases cronològiques diferenciades.

La primera fase, molt afectada per construccions posteriors, estava representada per un àmbit soterrani d'època medieval que fou amortitzat pels volts del segle XIV, els eixos del qual presentaven una orientació aproximada NO-SE i NE-SO.

Dins de la segona fase, es varen englobar diversos murs i fonaments i alguns retalls de dimensions considerables de funcionalitat desconeguda, possiblement extracció d'argiles, amb una cronologia que es pot situar entre finals del segle XVI i el segle XVII. El fet que no es conservessin nivells de circulació associats a aquestes estructures dificulta la seva interpretació, si bé, atenent a la seva situació, dins un barri caracteritzat pels seus establiments productius, possiblement es puguin relacionar

amb establiments de caràcter industrial.

L'orientació de les estructures d'aquesta fase era idèntica a les de la fase precedent.

La tercera fase cronològica està representada per un entramat de fonamentacions, fosses sèptiques, clavegueres i retalls que podem relacionar amb antigues dependències de la Casa de la Caritat, construïda a principis del segle XIX. Part d'aquests elements foren amortitzats a principis del segle XX per a la construcció de l'edifici de l'antic teatre, obra de l'arquitecte Josep Goday. Entre els elements decimonònics identificats es pot destacar part d'una fogaina que albergava dues calderes que servien per moure una màquina de vapor relacionada amb una manufactura de filatures ubicada en unes dependències de la Casa de la Caritat. També en relació a aquesta fogaina s'identificà part de la carbonera, amb una rampa que permetia abocar-hi el carbó.

Finalment, la quarta fase cronològica documentada es correspon amb les fonamentacions de l'edifici de l'antic teatre objecte de la rehabilitació que motivà la intervenció arqueològica. Miquel Gea, Josep Cruells

Vista general de la fogaina que allotjava les calderes d'una màquina de vapor durant el segle XIX. Foto: Miquel Gea.

Rampa per on s'abocava el carbó a la carbonera directament relacionada amb la fogaina de la imatge anterior. Foto: Josep Cruells.

Carrer dels Vigatans, 4 Carrer Gíriti, 3

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer dels Vigatans, 4 /
Carrer Gíriti, 3

Districte

Ciutat Vella

Dates

21 desembre 2009 -
8 gener 2010 (1a fase)
2 febrer - 30 maig
de 2010 (2a fase)

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

126/09

Motiu

Rehabilitació de l'edifici

Promotor/Propietari

Associació Cívica d'Ajuda
Mútua / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

Meritxell Nasarre Solans
(1a fase), Esther Medina
Guerrero (2a fase)

Equip

Cristina Sayos, Greta
Mustieles, Laura Arias,
Jordi Alsina

Aixecament

de planimetria

Meritxell Nasarre,
Cristina Sayos, Esther
Medina, Laura Arias,
Jordi Alsina

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez

Fotografia

Esther Medina,
Meritxell Nasarre

Cronologia: Segle XIII - segle XX.

Paraules clau: Estructures medievals i modernes.
Gresols d'època moderna/obrador.

En les dues fases d'intervenció motivades per la necessitat d'excavar el fossat de la grua (fase 1) i les tasques pròpies de refonamentació de l'edifici, l'execució de les noves rases de serveis i el sanejament dels paviments, es van poder constatar les diverses fases d'ocupació de l'edifici. En primer lloc, es van evidenciar les restes pertanyents a la pavimentació i la xarxa de clavegueram des del segle XIX. Dins la forquilla d'època moderna es documentaren les estructures pertanyents a un semisoterrani que ocupava la pràctica totalitat de la superfície de les dues finques un cop s'havia produït la seva unificació. D'altra banda, les evidències baixmedievals semblen pertànyer a les antigues partions existents abans de la unió de les dues finques en el segle XVI.

Època medieval

La planta baixa de la finca amb façana al carrer Vigatans es trobava dividida durant els segles XIV-XV en tres espais (possiblement corresponents a diferents cases) amb un pati interior. Tots ells disposaven d'una arcada (constatada a través de les seves pilastres) que separava les estances del pati. L'habitació central conservava un paviment de rajoles a la mescla. La resta d'espais presentaven nivells d'ús de terra piconada, ocasionalment compactada amb morter de calç. També es van documentar dos pous, situats al costat de l'entrada, i evidències d'activitats domèstiques, amb la localització de les restes de dues estructures de combustió en cubeta. Cal assenyalar l'existència de la tècnica de la tapiera en la fase més antiga d'una de les mitgeres de l'edifici.

En el moment de la intervenció, a la planta baixa de la finca amb façana al carrer Gíriti hi havia quatre habitacions. A l'interior d'una d'elles es va localitzar una estructura de planta poligonal bastida amb un mur menor, que possiblement es correspongui amb un tipus particular de tancat per a animals o de magatzem.

Hi havia una notable diferència de cota entre ambdues finques. Concretament, la finca del

carrer Gíriti presentava un recreixement de quasi 1 m. També es va documentar un arc d'entrada paretat, que denota canvis en els accessos a la finca.

Època moderna i contemporània

Un cop unificades les dues finques en el decurs del segle XVI, en el context de verticalització de l'habitatge barceloní, es va guanyar espai addicional amb la construcció d'un semisoterrani que ocupava quasi la totalitat de l'edifici, exceptuant la sala central amb façana al carrer Vigatans i dues estances amb façana al carrer Gíriti. Aquests canvis cal contextualitzar-los en la progressiva terciarització, sobretot de la planta baixa, orientada a rendibilitzar l'alt preu del sòl dels edificis renovats. En aquest sentit, malgrat no localitzar-se estructures que es puguin relacionar directament amb un obrador, es van recuperar alguns gresols de pasta caolinítica de petites dimensions. La documentació escrita, no obstant, sí esmenta l'ús d'una part de la planta baixa com a botiga.

✎ Esther Medina, Meritxell Nasarre

BIBLIOGRAFIA

N. GARCÍA, J.P. NAYA, Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÁLEZ, *Informe històrico-arquitectònic i de patologies de la finca núm. 4 del carrer de Vigatans de Barcelona*, Barcelona, Veclus, SL, 2001, (inèdit).

2a fase. Escales d'accés al semisoterrani pavimentat.
Foto: Esther Medina.

Plaça del Vuit de Març* Carrer dels Capellans Plaça d'Isidre Nonell

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça del Vuit de Març /
Carrer dels Capellans /
Plaça d'Isidre Nonell

Districte

Ciutat Vella

Dates

3 novembre de 2010 -
28 gener de 2011

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

095/10

Motiu

Reurbanització
de les places

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella
SA / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Daniel Giner Iranzo

Equip

Tècnica: Isabel Pereira
Hernández.
Oficials: Patricia Aznar
Martínez, Núria Rodó
Vicente, Alba Tenza
Ferrer, Tanveer Ahmed,
Jordi Ardiaca Rodríguez

Dibuix de materials

Daniel Giner Iranzo

Aixecament de planimetria

Mario Granollers Mesa,
Daniel Giner Iranzo,
Isabel Pereira Hernández

Digitalització de plànols

Mario Granollers Mesa

Fotografia

Daniel Giner Iranzo,
Isabel Pereira Hernández

Cronologia: Ibèrica tardana / romana republicana.
Època romana (segles I – V). Període baixmedieval.
Segles XVII – XVIII. Segles XIX – XX.

Paraules clau: Nivells prefundacionals. Aqüeducte
romà. Vilanova dels Arcs.

Una part de l'àmbit d'actuació se situa just al
peu d'un tram de 20 m d'un dels aqüeductes
romans de *Barcino*. Es tracta de quatre arcades
que van ser descobertes, de forma inesperada,
l'any 1988; se'n conserva la totalitat del seu
alçat i estan integrades a l'antiga paret mitgera
de l'edifici del carrer de Duran i Bas, 14-16.
Aquest aqüeducte portava l'aigua a la ciutat
romana des del riu Besòs i la seva construcció
es data en el moment de fundació de la ciutat.

Posteriorment, ja des de finals del segle x i
amb major intensitat als segles XII i XIII, amb
l'expansió extramurs de la ciutat medieval
es construeixen edificis adossats a ambdues
cares de les arcades dels aqüeductes romans,
donant sorgiment a uns dels burgs més antics
de Barcelona, la Vilanova dels Arcs.

Cal destacar, per una banda, que la intervenció
arqueològica, de caràcter preventiu, ha estat
motivada pel projecte de reurbanització de la
plaça, raó per la qual ni s'ha excavat la totalitat
de l'àrea ni s'ha arribat a exhaurir l'estratigrafia
arqueològica. Per altra banda, els resultats
obtinguts encara són en procés d'estudi i,
per tant, les conclusions aquí exposades són
sempre de caràcter preliminar.

Nivells romans prefundacionals

S'han pogut excavar nivells arqueològics i
diverses estructures prèvies a la construcció
de l'aqüeducte romà i, a partir de la cronologia
generalment acceptada per a la construcció de
l'aqüeducte, podem situar-los en un moment
cronològic al voltant, o immediatament
anterior, a la fundació de la colònia romana.

En concret, s'ha documentat un mur, del
que només se'n conserva la darrera filera de
pedres, i un conjunt de petits retalls de planta
circular i funció indeterminada.

Aquestes estructures apareixen associades a
materials ceràmics romans (campaniana A
tardana, comunes, etc) i de tradició ibèrica
(àmfores, pastes sandwich, etc) i són cobertes

per estrats que són tallats per les trinxeres
de fonamentació dels pilars de l'aqüeducte,
quan no directament tallades per la
fonamentació d'aquests.

La mala conservació i les escasses possibilitats
de documentació d'aquest conjunt d'estruc-
tures no permeten establir amb seguretat la
seva funcionalitat concreta. Malgrat això,
sembla que ens trobaríem davant una evidència
arqueològica del tipus d'assentament humà
que va precedir els moments, bé immediata-
ment anteriors (assentament previ de l'ibèric
tardà o romà republicà), o bé coetanis (hàbitat
temporal pel contingent humà que construeix
la ciutat) a la fundació de *Barcino*.

Aqüeducte romà

S'han descobert noves parts fins ara ocultes
dels pilars del tram conservat de l'aqüeducte
en aquest sector de la ciutat (parts inferiors
dels pilars, basaments i fonamentacions)
i s'ha pogut documentar la part inferior
del pilar situat més al nord del tram que es
pensava que hauria desaparegut durant la
construcció d'altres edificacions en època
medieval i moderna.

Els pilars són construïts amb la tècnica de l'*opus
vittatum*, amb carreus regulars de pedra de
Montjuïc units amb morter de calç i sorra, de
planta quadrada i al voltant d'1,80 m de costat
(entre 1,74 i 1,83 m) i 4,18 m d'alçada, encara
que el situat més al nord del tram només
mesura 1,60 m de costat. Els basaments dels
pilars presenten poc més de 2 m d'amplada
(entre 2,05 i 2,10 m) per uns 45 cm d'alçada,
bastits en *opus quadratum*, i sembla que estarien
formats per 4 grans blocs rectangulars de
pedra. Les fonamentacions, en tècnica d'*opus
caementicium* amb encofrat perdut, són també
de planta quadrada d'uns 2 m de costat (entre
2,08 i 2,10 m, encara que normalment sobre-
surten uns 10 cm respecte a la base) i entre
42 i 46 cm d'alçada.

D'aquesta forma s'ha pogut documentar que,
en aquesta part del seu recorregut, l'aqüeducte
romà de *Barcino* que venia del riu Besòs feia
una alçada total de 8,82 m (des de la base
de la fonamentació a la part superior de la

* En el moment de la intervenció
el nom de la plaça era dels Peixos.

Vista de dos dels pilars de l'aqüeducte romà. Foto: Daniel Giner Iranzo.

conducció) i els arcs presenten una llum d'entorn a 3,80 m d'amplada, encara que excepcionalment la d'un d'ells només és de 3,68 m, potser per la necessitat d'adaptar la situació d'un dels pilars a la topografia concreta del terreny. L'alçada entre el nivell de circulació (a la part inferior del basament) i l'intradós de l'arc (part més alta) és de 7,19 m.

També hi ha hagut la possibilitat d'excavar nivells arqueològics romans que tant es lliuraven a l'aqüeducte, com d'altres que estaven tallats per les trinxeres de fonamentació dels pilars. Val a dir que, per l'escassetat de registres d'aquest tipus, l'estudi dels materials ceràmics recuperats pot aportar una informació molt interessant a l'hora de confirmar o precisar la datació que tradicionalment s'ha donat per a la construcció d'aquest monument hidràulic (finals segle I aC – mitjan segle I dC).

Sitges tardoantigues

En el decurs de la intervenció es van excavar una sitja i dos retalls de planta circular amortitzats a finals del segle IV o principis del V, que concorden amb diversos paral·lels localitzats a altres excavacions de zones properes, com a l'avinguda de la Catedral o al carrer de Ripoll, 25, i que defineixen aquest territori com un espai pròpiament agrícola.

Període baixmedieval

Encara que es constata una llarga i continuada ocupació de l'espai des de l'època romana fins l'actualitat i que es considera que aquesta zona de la ciutat seria una de les primeres a ser ocupada per l'expansió altmedieval extramurs amb la Vilanova dels Arcs, a partir de finals

del segle X i principis del segle XI, no s'ha pogut documentar cap estructura que es pugui associar a l'inici d'aquest moment de desenvolupament urbanístic –com va ocórrer en gran quantitat al solar contigu del carrer de Ripoll, 25– sinó a partir del moment en què aquest desenvolupament es troba ja ben consolidat i comença un augment intens de l'ocupació de l'espai a partir del segle XIII.

Així, les estructures medievals més antigues es relacionen amb materials ceràmics decorats en verd i manganès, com ara un pou circular adossat a la fonamentació d'un dels pilars de l'aqüeducte romà.

D'època baixmedieval també s'han identificat, per una banda, diversos murs alguns dels quals són construïts amb carreus petits de pedra de Montjuïc molt característics d'aquesta cronologia; mentre que, per altra, s'ha documentat una seqüència estratigràfica amb una superposició de paviments de calç associats a diverses estructures: mur, envà, retalls delimitats per pedres per a l'encaix d'estructures, etc.

El conjunt d'estructures baixmedievals que s'ha pogut documentar es troba dispers i molt afectat per les construccions d'èpoques posteriors però, malgrat això, suposen les primeres evidències al solar d'una urbanització de l'espai, amb una orientació condicionada per la presència de l'aqüeducte i amb una funcionalitat domèstica, característiques que tindran continuïtat a les fases posteriors fins a l'enderroc definitiu de l'edifici existent al 1988.

Conjunt d'estructures baixmedievals. Foto: Daniel Giner Iranzo.

Segles XVII - XVIII

Les estructures documentades relacionades amb l'època moderna corresponen bàsicament a diferents reformes de la compartimentació interna de l'espai (murs), així com a estructures relacionades amb els serveis necessaris de l'edifici, com pous per l'abastiment d'aigua

Conjunt de clavegueres del segle XVII. Foto: Daniel Giner Iranzo.

i, sobretot, en relació al sistema d'evacuació de residus i aigües negres (clavegueres i foses sèptiques). Entre aquests destaca tot un sistema de clavegueram de desguàs que, construït al segle XVII, va continuar en ús, amb diverses modificacions i reparacions, fins al darrer moment de l'edifici.

Segles XIX – XX

Finalment, a l'època contemporània, les actuacions sobre l'edifici es limiten bàsicament a actualitzacions dels nivells de pavimentació i els afegits necessaris per mantenir en ús el sistema de clavegueres d'època moderna (primer amb clavegueres i, després, amb canonades) encara que, a partir de la segona meitat del segle XIX, es produeix un canvi prou important a la fisonomia de l'edifici com és l'endarreriment d'uns 4 m del mur de façana a l'actual carrer de Duran i Bas (abans del Governador) fins a la línia delimitada actualment, ampliant així l'espai destinat al carrer.

Per altra banda, a la plaça d'Isidre Nonell es va poder comprovar que tot el subsòl de la plaça era ocupat per antics soterranis, raó per la qual es va fer innecessària la intervenció arqueològica. En conjunt s'han documentat fins a vuit àmbits de diferents mesures, coberts per voltes de maons i morter de calç i separats

per murs de pedres amb portes i finestres. A un d'aquests murs es va realitzar una cala parietal, repicant els diversos arrebossats, per tal de documentar el seu parament original i comprovar la possibilitat de la presència d'elements destacables, històricament identificatius.

✶ **Daniel Giner Iranzo**

BIBLIOGRAFIA

- Philip BANKS, «Burgus, Suburbium and Villanova: the Extramural Growth of Barcelona before a.d. 1200», *Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, Barcelona, vol. II, 1985, pàg. 107-133.
- Mónica BLASCO, Artur CEBRIÀ et al., *L'arqueologia a Ciutat Vella 1983-1991*, Barcelona, Servei d'Arqueologia de la Ciutat, 1992.
- Mónica BLASCO, Josep Oriol GRANADOS GARCIA et al., *L'avinguda de la Catedral: de l'ager de la colònia Barcino a la Vilanova dels Arcs*, Barcelona, Servei d'Arqueologia Urbana de la Ciutat, 1992.
- José Oriol GRANADOS GARCIA, Ferran PUIG VERDAGUER, «Aqüeducte romà, Època romana - Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989», Col·lecció d'anuaris d'intervencions arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona, Servei d'Arqueologia - Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, 1993, pàg. 108.
- Carme MIRÓ ALAIX, Hèctor Aleix ORENGO ROMEU, «El cicle de l'aigua a Barcino. Una reflexió entorn de les noves dades arqueològiques», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, Quarhis, 6 [2010], pàg. 108-133.
- Vanesa TRIAY OLIVES, «Carrer de Ripoll, 25 /Carrer dels Capellans, 10-16», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, Barcelona, MUHBA, 2010, pàg. 120-123.

ALTRES INTERVENCIONS

Carrer d'Ataülf, 7

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'Ataülf, 7

Districte

Ciutat Vella

Dates

10 - 31 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

004/10

Motiu

Rehabilitació de l'edifici

Promotor/Propietari

WILBURDOS, S.L.

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Cristina Sayos Trapote

Fotografia

Cristina Sayos Trapote

Cronologia: Segle I dC. Segles XIV-XV.

Paraules clau: Mur altimperial. Mur baixmedieval.

Es van fer diferents sondejos al subsòl de la finca en els llocs on es preveia construir el fossat de l'ascensor i en diversos punts on era previst construir fonamentacions de l'obra nova.

En el decurs dels treballs es va documentar un mur baixmedieval i un mur d'època altimperial, aquest darrer construït amb la tècnica de l'*opus vittatum*, que podria tenir una cronologia a l'entorn del segle I dC. ➔ Servei d'Arqueologia

Mur altimperial documentat a l'interior del sondeig.

Carrer d'Ataülf, 11

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'Ataülf, 11

Districte

Ciutat Vella

Dates

15 - 19 febrer de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

003/10

Motiu

Rehabilitació de l'edifici

Promotor/Propietari

Contratas y Obras S.A.

Empresa adjudicatària

Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica

Vanessa Muñoz Rufo

Fotografia

Vanessa Muñoz Rufo

Cronologia: Segles I - II dC. Segle XIX.

Paraules clau: Murs. Edifici termal.

En aquesta intervenció es van efectuar dues cales. A la cala 1 es van documentar estructures relacionades amb l'edifici actual, bastit al 1859. A la cala 2 es van poder documentar elements de fases anteriors: es tracta de tres estructures d'època romana que, per les seves dimensions, formarien part d'un edifici de mides importants bastides amb anterioritat a la construcció del *castellum* de Barcino (segle IV dC). Els murs estan construïts en dues fases, una entre els segles I i II dC i una segona posterior que no s'ha pogut datar amb exactitud.

Donades les reduïdes dimensions de la cala, la interpretació dels murs requereix recolzar-se en les dades extretes en intervencions anteriors. Així, a la intervenció dirigida per Consuelo Forés en aquesta mateixa finca, es conclouia que podria tractar-se d'una part de l'edifici públic de caràcter termal. Es tracta d'un edifici singular documentat anteriorment per l'arqueòleg Jordi Hernández-Gasch en el decurs de la intervenció efectuada al carrer del Regomir 6, i que ja apuntava com a possibilitat la identificació de les estructures localitzades amb unes termes.

Cal destacar que aquest edifici es troba situat fora les muralles fundacionals, però quedà a l'interior del *castellum* amb la construcció de les muralles del segle IV. Desconeixem la seva pervivència, ja que l'excavació no va permetre obtenir aquest tipus de dades; és molt probable que l'edifici quedés definitivament amortitzat entre els segles IX-X, moment en el que es considera, de manera general, que s'ocupà amb edificacions diverses el pas de ronda de les muralles. ♡ Vanessa Muñoz Rufo

BIBLIOGRAFIA

Consuelo Forés, *Informe dels testimonis estructurals localitzats en el Sector 100 (Sector muralla romana) de la intervenció arqueològica realitzada a la finca núm. 11 del carrer Ataülf de Barcelona (072/07)*, 2007, (inèdit).

Consuelo Forés, *Informe dels testimonis estructurals localitzats en el Sector 200 i en el Sector 300 de la intervenció arqueològica realitzada a la finca núm. 11 del carrer Ataülf de Barcelona (072/07)*, 2007, (inèdit).

Jordi Hernández-Gasch, «El *castellum* de Barcino, espai públic monumentalitzat en el segle I dC. Les excavacions a Regomir, 6», *Tribuna d'Arqueologia*, (Barcelona), 2004-2005, (2006), pàg. 245-270.

Trams de murs localitzats.

Carrer de la Boqueria, 12

Carrer d'en Quintana, 2

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de la Boqueria, 12
/ Carrer d'en Quintana, 2

Districte

Ciutat Vella

Dates

Febrer - juliol de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

136/09

Motiu

Remodelació de la finca
per a nous usos

Promotor/Propietari

HighTech Hotels &
Resorts, S.A.

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió
del patrimoni arqueològic
i històric

Direcció tècnica

Laura Arias del Real

Equip

José Blasco, Garazi
Marqués, Jordi Plans,
Carmelo Lentini

Aixecament de planimetria

Laura Arias del Real

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez

Fotografia

Laura Arias del Real

Mur baixmedieval amb la porta d'època moderna tapiada.

Estructures baixmedievales i modernes.

Cronologia: Segles XIV-XV fins al XVIII.

Paraules clau: Entramat baixmedieval.

Modificacions d'època moderna i contemporània.

L'actuació arqueològica va consistir en l'afectació parcial del subsòl en diferents zones de la finca. En un àmbit a tocar de la façana del carrer d'en Quintana, es van documentar estrats baixmedievales, un pou i una sitja, i un dipòsit d'època moderna. Al pati interior, s'hi van documentar restes de la trama urbana de l'època baixmedieval, en concret tres murs i dos pous. També es va poder documentar el mur de tancament sud de la finca, que correspon a l'estructura original dels segles XIV-XV.

La tercera zona afectada era el mur mitjancer amb la finca del carrer de la Boqueria, 10, on es van poder documentar les nombroses modificacions que havia tingut des que es construï en època baixmedieval. ♡ Laura Arias del Real

Can Ricart - L'Hangar

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'Emília
Coranty* 40, 41a-41b i 48

Districte

Sant Martí

Nom singular

Can Ricart - L'Hangar

Dates

23 juny - 19 novembre
de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

022/10

Motiu

Projecte executiu
d'ampliació del centre
de creació artística
(Hangar) al recinte de
Can Ricart

Promotor/Propietari

Fundació Privada de
l'Associació d'Artistes
Visuals de Catalunya
(Hangar) / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i
Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Emiliano Hinojo García

Fotografia

Emiliano Hinojo García

* En el moment de la intervenció,
aquest carrer es deia Passatge
del Marquès de Santa Isabel.

Cronologia: Segle XIX.

Paraules clau: Can Ricart. Recinte industrial. Vapor.

Els treballs duts a terme al recinte fabril de Can Ricart, concretament a l'espai conegut com Hangar, van consistir, en primer lloc, en la documentació arqueològica/arquitectònica prèvia de totes les estructures que s'havien d'enderrocar (connexions de sanejament, volums annexats, solera existent, envans, falsos sostres), així com de les façanes, les portes antigues, cegades en el moment de la intervenció, i de la solera existent sota el paviment recrescut. En segon terme, es va efectuar un control i seguiment arqueològic dels rebaixos generals del nivell de circulació de tots els edificis, d'entre 40 i 60 cm de fondària, amb la finalitat de fer el sanejament dels paviments. També es va controlar el procés d'excavació en extensió d'un soterrani d'uns 150 m² i 4 m de fondària a la Nau 2, així com de l'excavació de terres per realitzar rases, pous, sabates i riostes relacionades amb la instal·lació de serveis i fonamentacions de tots els edificis.

Les dades obtingudes en aquests treballs, d'una banda, han permès documentar part de l'evolució constructiva i arquitectònica d'aquest sector de Can Ricart, que s'inicia a partir de l'any

1866 amb l'edificació de la casa del porter i, posteriorment, de les Naus 2 i 3 entre finals del segle XIX i començaments del XX. Aquestes últimes, d'estil neoclàssic i projectades pel mestre d'obres Josep Fontserè, presenten la típica estructura dels recintes industrials de l'època, caracteritzada per edificis llargs i diàfans, amb grans obertures que facilitaven l'entrada de llum i encavallada de fusta amb elements metàl·lics.

D'altra banda, tenint en compte el precedent de la intervenció arqueològica de sondeig realitzada l'any 2009 a l'espai que ha d'ocupar la Casa de les Llengües, on es va enregistrar estratigrafia d'època romana, en la present actuació només es van recuperar alguns fragments ceràmics rodats d'aquesta cronologia barrejats en sediments o nivells de formació natural. ➤ **Emiliano Hinojo García**

BIBLIOGRAFIA

ÀQABA, *Estudi històric del vapor de Can Ricart*. Barcelona, 2008, (inèdit).

M^a del Carmen CARMONA, *Informe de resultats del sondeig i excavació arqueològica portat a terme a Can Ricart / Casa de les Llengües al c/ Bolívia, 180-194 i c/ sense nom, 11-21 del districte de Sant Martí de Barcelona (Barcelonès)*. Barcelona, 2009, (inèdit).

Vista general de l'interior
de la Nau 3.

Carrer dels Carders, 5 Carrer d'en Giralt el Pellisser, 2b

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer dels Carders, 5 /
Carrer d'en Giralt el
Pellisser, 2b

Districte

Ciutat Vella

Dates

11 - 15 gener de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

133/09

Motiu

Excavació d'un fossat
per instal·lar un
ascensor

Promotor/Propietari

Comunitat de Propietaris

Empresa adjudicatària

Fragments. Arqueologia,
estudis i gestió del
patrimoni

Direcció tècnica

Noemi Nebot Pich

Equip

Arqueòloga: Vanessa
Muñoz Rufo

Dibuix de materials i fotografia

Vanessa Muñoz Rufo

Estudi de les marques amfòriques

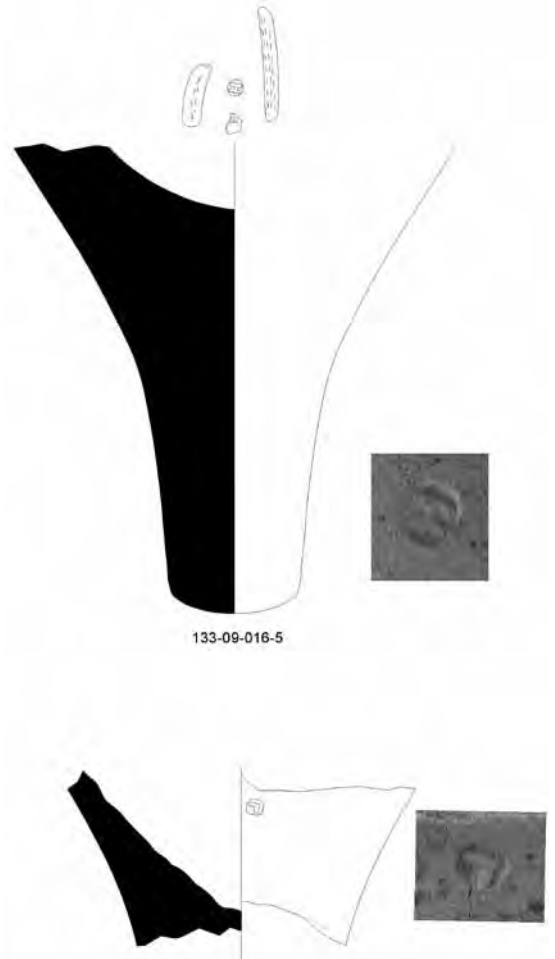
César Carreras Montfort

Cronologia: Segles I – VI dC. Medieval.

Paraules clau: Mur. Fossa. Abocament d'àmfores.
Segells.

Aquesta intervenció arqueològica ha donat com a resultat la documentació d'una primera fase d'època contemporània formada per dues fosses, una claveguera i l'anivellament de la zona. Aquestes accions contemporànies afecten els nivells medievals, dels que només es va poder documentar un mur i un nivell de funció desconeguda. Anterior a aquesta fase es documentà una fossa d'època baiximperial amortitzada entre els segles IV i VI dC.

Finalment es documentà un important abocament d'àmfores tarraconenses del tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 que, pel tipus de pasta, podrien datar-se entre els anys 10 aC i 15 dC. S'han de destacar dos segells situats als pivots: una marca en "L" -que presenta paral·lels a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (Masnou), als derelictes del Cap del Vol, al Gran Reoveau i Sud Lavenzzi 3 i a Port-la-Nautique- i una segona marca en "H" que presenta paral·lels a Badalona, a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) i a Can Feu (Sant Quirze del Vallès). En general les marques amb un únic caràcter poden produir-se a més d'una terrisseria (homonímia) pel que són difícils d'assignar. La proximitat d'importants tallers ceràmics, com el de Santa Caterina, el del Carrer Princesa, 21 o el del carrer Montcada, 21-23, fa pensar que també podria tractar-se d'una producció local; manca, però, el material de rebuig propi d'un forn. ➤ **Vanessa Muñoz Rufo**

Pivots d'àmfores tarraconenses amb segell.

BIBLIOGRAFIA

AUTORS DIVERSOS, *Barcino I: marques i terrisseries d'àmfores al pla de Barcelona*, Barcelona. Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2009.

Vanessa MUÑOZ, *Memòria de la intervenció arqueològica al Carrer dels Carders, 5 / Carrer d'en Giralt el Pellisser, 2b. Ref: 133/09. Barcelona, [Barcelonès].* Desembre 2010, (inèdita).

Casa de la Generalitat

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Antoni
Abat, 54

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Casa de la Generalitat

Dates

Agost de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

064/10

Motiu

Sondeig per a un fossat
d'ascensor

Promotor/Propietari

Escola Pia de Catalunya

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Daniel Alcubierre Gómez

Fotografia

Daniel Alcubierre Gómez

Cronologia: Segles XVI. Segles XIX-XX.

Paraules clau: Casa de la Generalitat.

La Casa de la Generalitat és un edifici civil de tres plantes construït al segle XVI per la Generalitat, a tocar del Portal de Sant Antoni. Els Pares Escolapis l'ocupen des del 1816 fins a final de segle.

Durant els treballs efectuats es va documentar un únic estrat de runa, sense cap tipus de material arqueològic. Sota d'aquest es va localitzar una pavimentació de rajols hidràulics dividida en dues zones: al costat sud-est era formada per peces amb decoració policroma amb motius geomètrics, mentre que als costats nord i est les peces eren de color gris. En la divisòria

d'aquests dos espais i al límit sud del rebaix se situaven les restes de sengles envans construïts amb maons massissos, algun d'ells presentant restes d'arrebossat de calç i decoració lineal amb pintura vermella i negra. A l'angle nord-est es va localitzar part d'una estructura de maons amb les superfícies horitzontals revestides de rajols hidràulics que, donada la seva disposició esglaonada, es podria interpretar com el punt d'arrencada d'una escala.

Aquest conjunt d'elements es correspondrien amb un arranjament de l'espai vestibular efectuat entre la segona meitat del segle XIX i inicis del XX, potser arrel d'un canvi d'usos de l'edifici dels Escolapis. ➤ Daniel Alcubierre Gómez

Vista general de les estructures documentades.

Carrer de la Dagueria, 13

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de la Dagueria, 13

Districte

Ciutat Vella

Dates

11 - 20 agost de 2010
27 setembre - 1 octubre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

079/10

Motiu

Rehabilitació de la finca

Promotor/Propietari

Caralt, Moxó, Dagueria, CB

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Jordi Plans Canal

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Yosi Jiménez Gordon

Fotografia

Jordi Plans Canal

Estructures documentades a l'interior del sondeig.

Cronologia: Segle III. Segles IX-X.

Paraules clau: Romà. Altmedieval.

Malgrat les dificultats per a la interpretació de les restes trobades a causa de les petites dimensions de la cala realitzada, es van poder documentar algunes estructures de cronologia prou interessant.

Es tracta de la fonamentació d'un mur d'època altmedieval, el moment constructiu del qual es pot situar entre els segles IX-X, ja que en el seu interior hi havia un fragment de ceràmica espatulada com a material més tardà.

També es van documentar dos petits trams de murs que estaven amortitzats amb un nivell estratigràfic que data dels segles IV-V dC.

Malauradament, però, les estructures només es van poder documentar en petits trams i per això cal prendre amb cura la fiabilitat de la interpretació donada. Caldrà esperar els resultats de noves fases de treballs en la mateixa finca. ➡ **Jordi Plans Canal**

Plaça del Duc de Medinaceli, 5

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça del Duc de Medinaceli, 5

Districte

Ciutat Vella

Dates

21 maig de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

053/10

Motiu

Rasa per a la construcció d'un clavegueró

Promotor/Propietari

Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Albert Velasco Artigues

Fotografia

Albert Velasco Artigues

Cronologia: Segles XIV - XIX.

Paraules clau: Convent de Framenors.

El convent de Framenors, començat a construir al segle XIII, es va mantenir dempeus fins pocs anys després de la desamortització del segle XIX.

Durant els treballs d'excavació d'una rasa a la via pública es va poder documentar un mur que, per la seva ubicació, devia correspondre a una de les capelles laterals de l'església del Convent de Framenors. 🏰 **Servei d'Arqueologia**

Restes localitzades a l'interior de l'estrat de reblert.

Carrer de l'Estació, 11-13

Passatge de l'Estació, 1-13, 2-12

Plaça de l'Estació, 6x

Carrer de Parellada, 13-19 i 14-24

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de l'Estació, 11-13 / Passatge de l'Estació, 1-13, 2-12 / Plaça de l'Estació, 6x i Carrer de Parellada, 13-19 i 14-24

Districte

Sant Andreu

Dates

23 juny - 2 juliol
i 12 - 23 juliol de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

065/10

Motiu

Execució del projecte de millora de la xarxa local

Promotor/Propietari

Medi Ambient -
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni
cultural, SL

Direcció tècnica

Núria Cabañas Anguita

Equip

Miquel Gea Bullich,
Jordi Montlló

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Óscar de Castro

Fotografia

Núria Cabañas Anguita

Cronologia: Finals època moderna - inicis època contemporània.

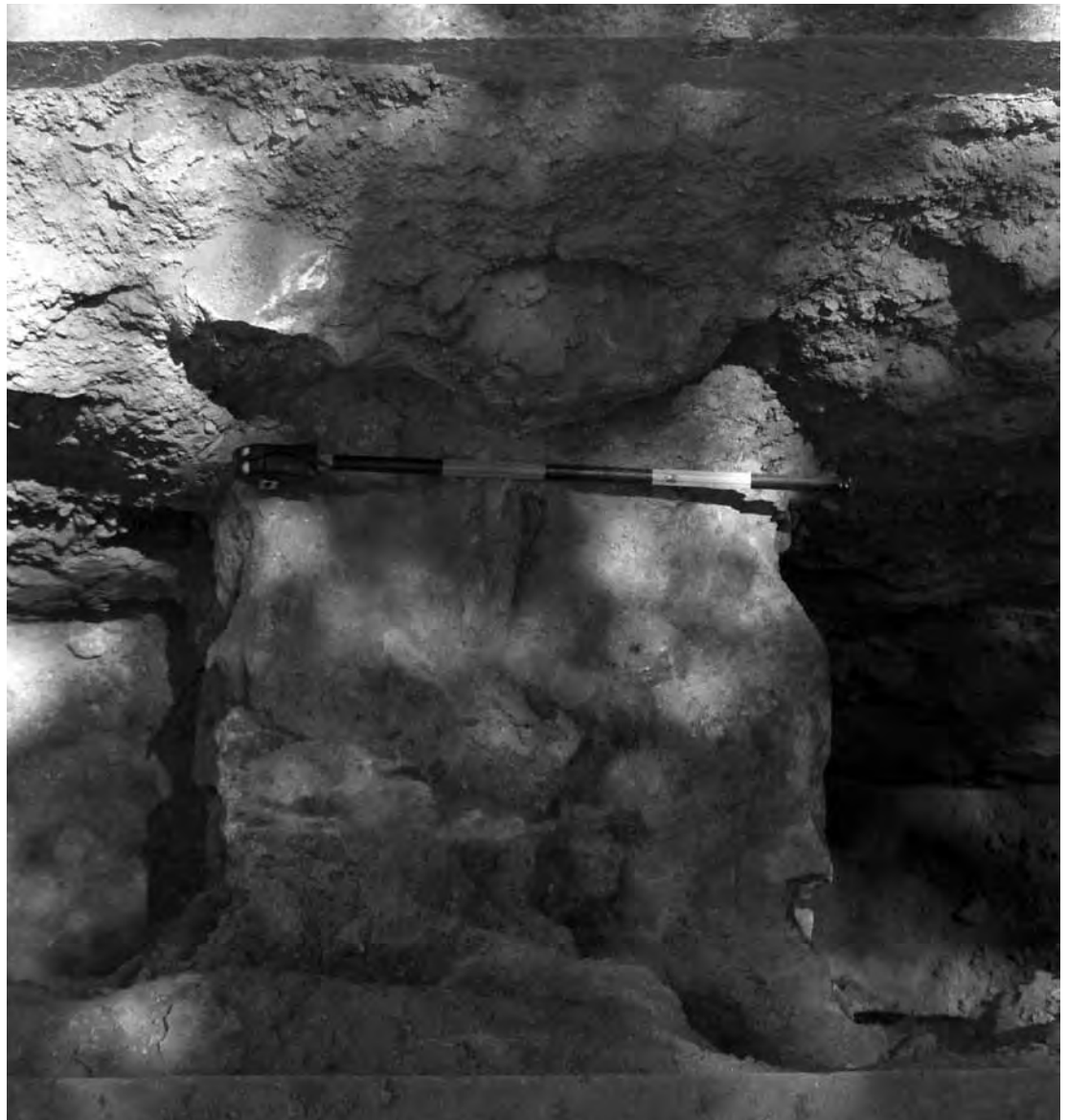
Paraules clau: Mur de façana.

L'actuació arqueològica ha consistit en el control de la remoció del subsòl durant el procés de realització de diverses rases per a la millora de la xarxa de clavegueram.

Els treballs han permès identificar les restes d'un mur situat al carrer de Parellada que, tenint en compte la seva orientació, amplada i material constructiu, dataria de finals del segle XVIII - inicis del segle XIX, i correspondria

a l'antiga alineació de façana del carrer per la vessant nord, atès que en un tram del carrer encara és visible una part de dita alineació.

A banda d'aquesta estructura, a la resta dels carrers on s'ha realitzat el seguiment arqueològic, no s'han documentat més estructures ni estrats d'interès arqueològic, atès que els diversos nivells identificats corresponen a aportacions dutes a terme al llarg del segle XX durant els treballs d'urbanització i remodelació dels carrers. ➡ Núria Cabañas Anguita

Tram de mur documentat de l'antiga façana del carrer de Parellada.

Estació de la Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Bac de Roda /
Carrer del Clot / Carrer
de la Sagrera / Carrer
de Josep Soldevila /
Ronda de Sant Martí /
Carrer del Pont del
Treball Digne

Districte

Sant Andreu i Sant Martí

Nom singular

Estació de la Sagrera

Dates

Desembre de 2010.
Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

098/10

Motiu

Construcció de
l'estructura de l'estació
de La Sagrera, dintre de
l'obra de la LAV Madrid-
Saragossa-Barcelona-
frontera francesa (tram
del Nus de la Trinitat -
Sagrera)

Promotor/Propietari

ADIF / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Francesc Antequera

Fotografia

Toni Fernández

Fotografia

Francesc Antequera

El seguiment arqueològic dels rebaixos efectuats en el decurs de les obres no va permetre documentar restes arqueològiques a causa de l'estat incipient del moviment de terres. Tot i això, el seguiment de les obres continua al llarg del 2011 i els resultats d'aquests treballs es descriuran a l'Anuari corresponent. ➡ **Francesc Antequera**

Vista de la màquina giratòria efectuant el rebaix del terreny en la zona on s'ubicarà l'estació.

Plaça de la Gardunya

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de la Gardunya

Districte

Ciutat Vella

Dates

15 novembre de 2010.
Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

089/10

Motiu

Intervenció arqueològica
subsidiària del procés de
remodelació urbanística

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella,
SA / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Conatus Arqueologia,
S.L.U.

Direcció tècnica

Albert Velasco Artigues

Fotografia

Albert Velasco Artigues

Aquesta intervenció va iniciar-se a finals de 2010. El seguiment arqueològic dels rebaixos efectuats en l'execució dels murets guia per a les pantalles de l'obra no van permetre documentar restes arqueològiques a causa de l'estat incipient del moviment de terres. Tot i això, el seguiment de les obres i l'excavació de les restes del convent de Jerusalem continua al llarg del 2011 i els resultats d'aquests treballs es descriuran a l'Anuari corresponent. ➔ **Servei d'Arqueologia**

Inici dels treballs de rebaix de les capes superficials del terreny.

Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Antoni Maria Claret 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372

Districte

Horta-Guinardó

Nom singular

Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Dates

13 octubre - 17 desembre de 2010.

Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

087/10

Motiu

Construcció de sales subterrànies d'instal·lacions annexes als diferents pavellons del recinte històric

Promotor/Propietari

Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Isabel Pereira Hernández

Equip

Tècnic: Daniel Vázquez
Oficials: Patricia Aznar, Tanveer Ahmed

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Mario Granollers, Isabel Pereira Hernández

Fotografia

Isabel Pereira Hernández

Cronologia: Època ibèrica. Època tardorepublicana. Segle XIX.

Paraules clau: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Sitja ibèrica. Construccions industrials.

Dins de les obres de remodelació del conjunt històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, el control del rebaix mecànic realitzat per a la construcció de sales subterrànies d'instal·lacions annexes als diferents pavellons ha permès documentar una sèrie de restes arqueològiques.

Dues de les estructures localitzades havien quedat amortitzades amb la construcció de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Una d'elles estava situada entre els pavellons de Sant Manuel i Sant Salvador; es tractava d'una estructura quadrada o calaix d'un baixant en ceràmica vidriada, possiblement relacionat amb una bassa circular revestida amb rajols vidriats, i una potent fonamentació documentada a prop del carrer Sant Antoni Maria Claret. Tot i que encara s'ha de determinar la seva funcionalitat, totes dues semblen pertànyer al conjunt d'estructures documentades en anteriors controls arqueològics, possiblement formant part d'algun procés industrial dels que coneixem al segle XIX en la zona (rajoleria, prats d'indianes, etc).

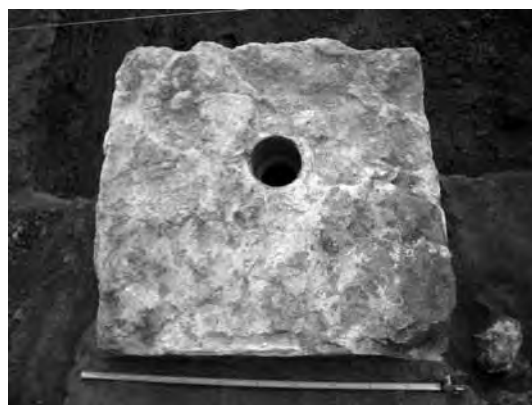
D'altra banda, en l'espai comprès entre els pavellons de Sant Leopold i Sant Rafael es va documentar una sitja ibèrica amortitzada en època tardorepublicana que estava excavada en el terreny geològic i arrasada per la part superior. El reble contenia molt material ceràmic de factura ibèrica i alguns materials romans, actualment en procés d'estudi.

En el proper Anuari es presentaran els resultats finals de les feines de control i excavació arqueològica realitzades durant el 2011.

✎ Isabel Pereira Hernández

Detall de la sitja.

Detall de l'estructura amb la baixant.

BIBLIOGRAFIA

Daniel VÁZQUEZ, *Informe de la intervenció arqueològica preventiva a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona [Barcelonès], 2009, (inèdit).*

Plaça de Joan Fiveller

Font ornamental del Desconsol

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Parc de la Ciutadella

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Plaça de Joan Fiveller.
Font ornamental
del Desconsol

Dates

27 setembre -
15 octubre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

084/10

Motiu

Rehabilitació i millora
de la font ornamental
del Desconsol

Promotor/Propietari

Direcció de Serveis del
Cicle de l'Aigua - Medi
Ambient / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Daniel Giner Iranzo

Equip

Arqueòleg: Pere Lluís
Artigues Conesa

Dibuix de materials i fotografia

Daniel Giner Iranzo

Aixecament de plani- metria i digitalització de plànols

Rafael Piera Catalán

Cronologia: Segle XVI. 1716 - 1718.

Paraules clau: Sistema defensiu oriental. Barri
de La Ribera.

La realització de diverses rases i sondejos va permetre descobrir un petit tram de la muralla oriental de la ciutat del segle XVI, que es troba a només 18 cm del nivell de circulació actual, i presenta un bon estat de conservació. L'estructura defensiva és construïda amb pedra i morter i presenta una amplada de 3 m. Al seu parament nord sobresurt una pedra disposada en pendent que forma el talús exterior de la muralla.

Al nord d'aquesta, és a dir extramurs, es van excavar parcialment nivells de colmatació del

fossat de la muralla, que es poden datar entre 1716 i 1718, amb una molt abundant presència de materials ceràmics, que contrasten amb la seva escassetat a la zona intramurs, i per sota d'aquests una possible estructura de pedres de funció indeterminada.

A la zona intramurs es va documentar parcialment un envà de maons que identifiquem com una estructura corresponent a l'antic barri de La Ribera enderrocat el 1716.

Per altra banda, cal assenyalar que no s'han documentat estructures corresponents a la ciutadella militar del segle XVIII. 🐾 **Daniel Giner Iranzo**

Tram del sector oriental de la muralla del segle XVI.

Carrer de Joaquín Costa, 1-67, 2-68

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Joaquín Costa, 1-67, 2-68 / Passatge de Sant Bernat, 1-5, 2 / Carrer de Valldonzella, 29-33, 42-44 / Carrer de Ferlandina, 35-37, 12-14 / Carrer de Guifré 1-2 / Carrer del Carme, 69-73, 82-84.

Districte

Ciutat Vella

Dates

3 març - 3 desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

007/10

Motiu

Intervenció arqueològica subsidiària de la remodelació urbanística del carrer de Joaquín Costa i entorns

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

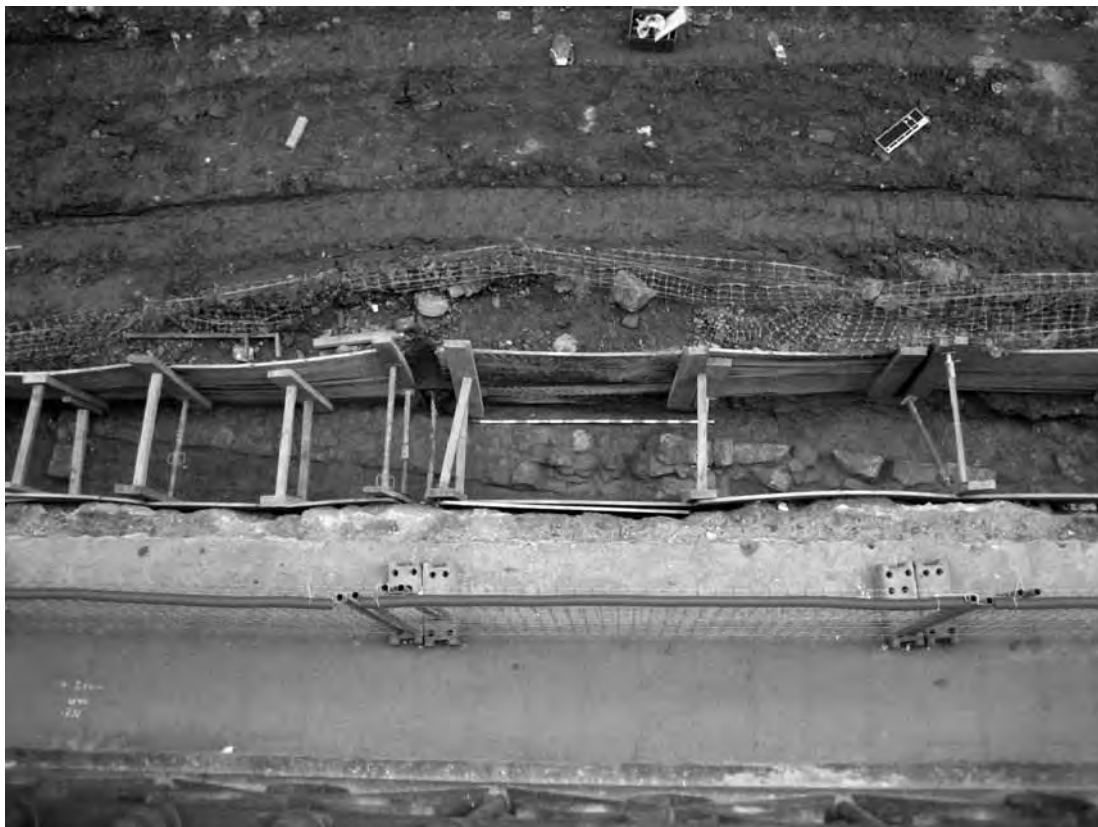
Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

M. Bruna Álvarez Mora, Jordi Montlló Bolart, Núria Cabañas Anguita, Oscar de Castro López

Fotografia

Miquel Gea Bullich, M. Bruna Álvarez Mora

Vista zenital de l'antiga façana del carrer, amb una alineació diferent a l'actual. Foto: M. Bruna Álvarez.

Mur documentat en el tram entre els carrer del Tigre i de la Paloma. Foto: Miquel Gea.

Cronologia: Segles XIV-XIX.

Paraules clau: Trama urbana medieval i moderna.

Durant els treballs arqueològics, molt extensos en el temps a causa de la complexitat de la mateixa obra, es van localitzar diverses estructures (murs, paviments, sitges...), des de l'edat mitjana fins a època contemporània. Aquestes restes varen permetre conèixer un sector de la trama urbanística del lloc abans de la configuració actual i, alhora, documentar una part molt petita dels diversos espais domèstics d'aquest indret de la ciutat. També es va localitzar un tram molt reduït d'un mur relacionat amb l'antic monestir de Valldonzella, ja desaparegut. ➡ Servei d'Arqueologia

LAV Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer d'Espronceda /
Ronda de Sant Martí /
Carrer de Josep Soldevila
/ Passeig de la Verneda

Districte

Sant Andreu i Sant Martí

Nom singular

LAV Sagrera

Dates

19 gener - 26 febrer
4 març - 31 maig
7 - 31 juliol
30 agost - 2 octubre
8 novembre - 31
desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

085/08

Motiu

Construcció de la
plataforma de la LAV
Madrid - Saragossa-
Frontera francesa.
Tram: La Sagrera - Nus
de la Trinitat. Sector:
La Sagrera

Promotor/Propietari

ADIF / Ajuntament de
Barcelona

Empresa adjudicatària

Antequem, SL

Direcció tècnica

Estíbaliz Monguiló Cortés

Equip

Roger Molinas, Jordi
Petit, Galdric Bover,
Josep M. Folch, Sergi
Navarro, Ivan Piredda,
Vladimir Rangel,
Sixto Y. Tejada

Aixecament de planimetria

Dídac Pàmies Gual

Fotografia

Estíbaliz Monguiló Cortés

Cronologia: Neolític. Segles XVIII, XIX i XX.

Paraules clau: Rec Comtal. Can Portabella. Pont.
Prehistòria.

Durant l'any 2010 ha seguit l'execució de les obres de la línia d'alta velocitat (LAV) entre l'estació de la Sagrera i el Triangle Ferroviari que es varen iniciar l'any 2008. Els treballs d'excavació i de moviments de terra han permès documentar la continuació del Rec Comtal, fins a 75 m més de longitud. Majoritàriament l'estructura manté les mateixes característiques dels trams localitzats fins l'any 2009: el límit est de la intervenció excavat directament al sòl, i el límit oest reforçat per un mur de pedra que s'enllaçava amb la façana de l'antiga fàbrica Portabella mitjançant un conjunt de contraforts. Aquest espai entre els dos murs era un

camí, del qual s'ha localitzat algun tram de paviment, i acabava amb unes escales per ascendir a l'antic carrer de la Riera d'Horta. Aquestes restes s'han datat del segle XIX.

Al límit oest de l'obra s'ha localitzat l'antic pont del carrer Riera d'Horta, datat del segle XVIII, que creuava el Rec Comtal. L'estructura tenia una amplada de 17 m i destaca el seu paviment de llambordes de mida gran i les marques de l'encofrat d'encanyissat amb el que es va fer la volta.

D'altra banda, s'han iniciat els treballs d'excavació del jaciment prehistòric localitzat al límit nord de l'obra. Tenint en compte algunes interrupcions, motivades per la complexa planificació de l'obra, a data actual encara està en curs d'excavació. Malgrat això, els resultats preliminars apunten a l'existència d'un assentament del període Neolític. ➔ **Marc Bosch de Doria, Estíbaliz Monguiló Cortés**

BIBLIOGRAFIA

AUTORS DIVERSOS, «A l'entorn del Rec Comtal. Recordant l'Exposició de 1987», *Finestrelles*, (Barcelona), 1, Centre d'Estudis Ignasi Iglesias, (1989), pàg.17-126.

Martín CHECA, *Can Portabella. On hi haurà pisos abans hi havia una fàbrica. Barcelona patrimoni. La memòria urbana, 2006.*
<http://barcelonapatrimoni.blogspot.com/2006/01/can-portabella-on-hi-haur-pisos-abans.html>

Foto superior: Restes del
paviment del pont de
Riera d'Horta.

Foto inferior: Boca nord
del pont de Riera d'Horta,
sobre el Rec Comtal.

Mercat de la Boqueria

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de Sant Josep
(parades núm. 540, 541,
542, 567, 568)

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Mercat de la Boqueria

Dates

3 - 5 octubre 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

083/10

Motiu

Ampliació soterrani
preexistent de la parada

Promotor/Propietari

Vidal Pons S.A.

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió
del patrimoni arqueològic
i històric

Direcció tècnica

Meritxell Nasarre Solans

Fotografia

Meritxell Nasarre Solans

Cronologia: Segles XVI al XIX.

Paraules clau: Fonaments. Convent de Sant Josep.
Església.

Aquesta intervenció arqueològica va permetre documentar un mur de fonamentació de pedres irregulars lligades amb morter de calç blanquinós orientat NE-SE. Tenia una amplada de 0,60 m a la part superior que, a la part de la banqueteta, arribava als 0,70 m. La seva allargada i la seva potència és de 1,45 m i 1,75 m respectivament. Aquesta estructura, construïda sobre un gran estrat de sorres d'aportació al·luvial, estaria relacionada amb la fonamentació del convent de Sant Josep.

D'aquest conjunt conventual, de l'orde dels carmelites descalços, el primer que es va construir va ser l'església, entre els anys 1589 i 1593, mentre que la resta d'edificacions no es van acabar fins el 1612. L'església estava formada per un cos d'una sola nau i cinc capelles a les quals es va afegir la capella del Santíssim cap a l'any 1680. Es molt probable, per la seva situació, que l'estructura documentada formés part de l'església.

La revolta anticlerical de l'any 1835 va acabar amb la vida de la comunitat carmelita de Sant Josep, ja que el convent fou incendiat. L'any 1840, fou enderrocat per tal de realitzar la plaça porticada actual. A principis del segle xx, aquest espai fou ocupat pel mercat que va ser cobert amb l'estructura metàl·lica avui visible.

☛ Meritxell Nasarre Solans

Tram de fonamentació de l'església del convent de Sant Josep (segle xvi).

BIBLIOGRAFIA

AUTORS DIVERSOS, *El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, Barcelona, Ed. de La Magrana i Institut Municipal d'Història, 1984.

AUTORS DIVERSOS, *Els Barris de Barcelona. Ciutat Vella, L'Eixample*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, I, 1999.

Marta FÀBREGAS i Carme SUBIRANAS, «Intervenció arqueològica al mercat de Sant Josep, la Boqueria [Barcelona]», dins DIVERSOS AUTORS, *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Barcelona, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), 2003.

Molí de Sant Andreu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer Andana de l'Estació, 4-16x / Carrer de Fernando Pessoa, 66-68

Nom singular

Molí de Sant Andreu

Dates

25 octubre - 26 novembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

044/10

Motiu

Fase prèvia a la construcció d'un túnel viari segregat

Promotor/Propietari

Barcelona Sagrera Alta Velocitat, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Antequem, SL

Direcció tècnica

Lourdes Moret Pujol

Equip

Roger Molinas, Marc Bosch, Arnau Lleonart, Antoni Roca

Aixecament de planimetria

Dídac Pàmies Gual

Fotografia

Lourdes Moret Pujol

Cronologia: Prehistòria. Romà. Modern.

Contemporani.

Paraules clau: Rec Comtal. Molí de Sant Andreu.

Aqüeducte.

L'Espai de Protecció Arqueològica (EPA) del Molí de Sant Andreu des de fa uns anys és objecte de l'execució de diversos projectes urbanístics que acabaran transformant el solar i el seu entorn. En aquesta ocasió, s'han realitzat set sondejos arqueològics a ambdues bandes del carrer de l'Andana de l'Estació amb l'objectiu de comprovar la presència de restes arqueològiques, com a fase prèvia a la redacció del projecte de construcció d'un túnel viari segregat.

En dos dels sondejos s'hi varen localitzar algunes estructures destinades al regadiu i part d'una calçada empedrada. Es podria tractar de l'antic camí de Santa Coloma o de la via Molinera, que discorria paral·lela al Rec Comtal i servia per unir els diversos molins. També s'han documentat alguns fonaments i una fossa sèptica d'edificis contemporanis anteriors a la construcció del carrer actual.

En un tercer sondeig, s'hi va identificar un estrat arqueològic amb materials prehistòrics (ceràmica a mà i fauna). A nivell d'estructures només es va identificar un forat de pal.

En altres dos sondejos, realitzats a la banda est del vial, es va evidenciar la presència d'un estrat romà, amb diversos fragments ceràmics. Tenint en compte l'important grau de concreció calcària que presentava la terrissa i el context arqueològic de la zona, cal pensar que aquests nivells estarien relacionats amb alguna estructura hidràulica, potser l'aqüeducte romà, que es troba a poca distància d'aquest indret.

✎ Marc Bosch de Doria i Lourdes Moret Pujol

BIBLIOGRAFIA

Daniel GINER, *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al C/ Coronel Monasterio 6-16*, Barcelona (Barcelonès). Còdex. Barcelona, 2004 (inèdita).

Manel MARTÍN PASCUAL, «El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona, 1864/74-1929», *Finestrelles* (Barcelona), 9, Centre d'Estudis Ignasi Iglesias (1998), pàg. 77-102.

Carme MARUGAN i VALLVÉ, «El Rec Comtal i el regadiu medieval a Sant Andreu del Palomar: assaig d'aproximació paleopaisatgística», dins *III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1993, pàg. 281 - 285.

Lourdes MORET PUJOL, *Memòria científica. Intervenció arqueològica preventiva al Carrer Andana de l'Estació, 4-16x / Carrer de Fernando Pessoa, 66-68, de Barcelona*, EPA "Molí de Sant Andreu" Districte de Sant Andreu, Barcelona (Codi MUHBA 044/10), 2010 (inèdita).

Josep Maria PALET MARTÍNEZ, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC - X-XI dC*, Barcelona, Centre d'Arqueologia de la Ciutat, Institut de Cultura de Barcelona, 1997.

Marc JIMÉNEZ MARZO, Carme SUBIRANAS FÁBREGAS, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Rec Comtal, Carrer Palomar de Barcelona (Barcelonès)*, 1999 (inèdita).

Estructures contemporànies del sondeig 1 amb un bloc de ciment procedent d'un enderroc.

Parc zoològic

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Parc de la Ciutadella

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Parc zoològic

Dates

30 novembre -
15 desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

071/10

Motiu

Projecte d'adequació
de les instal·lacions
dels elefants, construcció
de quadres

Promotor/Propietari

Barcelona de Serveis
Municipals (B:SM) /
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Daniel Vázquez,
Daniel Alcubierre

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols

Mario Granollers Mesa,
Emiliano Hinojo

Fotografia

Emiliano Hinojo,
Daniel Vázquez

Fotos superiors: **Detall del primer tram de mur del baluard de Sant Fernando documentat durant els rebaixos.**

Detall del punt on s'obre transversalment la traça del mur del baluard, per determinar les seves característiques.

Foto dreta: **Vista del solar amb part de les estructures documentades del Palau de la Indústria i el Comerç de l'Exposició Universal de 1888.**

Cronologia: Segles XVIII-XX.

Paraules clau: Ciutadella borbònica. Baluard de *Don Fernando*. Exposició Universal 1888. Palau de la Indústria i el Comerç.

El control arqueològic dels rebaixos realitzats amb motiu de la construcció de les noves quadres pels elefants al parc zoològic de Barcelona ha permès documentar un conjunt d'estructures relacionades amb tres fases funcionals d'aquest sector de la ciutat. La seqüència cronològica de les mateixes va del segle XVIII fins al segle XX.

La primera està relacionada amb la Ciutadella borbònica, concretament amb la detecció de la part superior d'un dels murs que conformaven el baluard de *Don Fernando*. Tot i quedar just per sota de la cota d'afectació de la nova instal·lació, es va obrir en un punt de la seva possible traça, per intentar determinar-ne les característiques arquitectòniques, així com la funcionalitat i situació exacta en el sistema defensiu. La detecció d'un contrafort interior

i del seu parament exterior fan pensar que podria tractar-se d'una de les cares del baluard. De totes formes, la superposició d'aquestes restes sobre un plànol històric de la Ciutadella presenta un desplaçament que l'ubicaria entre la cara oest del baluard i el seu límit intern.

La segona fase està vinculada a un dels principals edificis de l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888, el Palau de la Indústria i el Comerç. Aquest estava format per una nau central i un seguit de naus laterals articulades radialment, formant un semicercle que s'adaptava a les vies del tren que sortien de l'antiga estació de ferrocarrils. A la present intervenció s'han documentat diverses fonamentacions, contraforts i estructures de servei associades a aquesta edificació.

Per últim, la tercera fase estava constituïda per diferents instal·lacions associables al Zoo de Barcelona i a les seves remodelacions al llarg del segle XX. ➤ **Emiliano Hinojo, Daniel Vázquez**

BIBLIOGRAFIA

DIVERSOS AUTORS, *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari*. Barcelona, l'Avenç, 1988.

DIVERSOS AUTORS, «L'exposició de 1888 i la Barcelona de fi de segle», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, Quadern central, 10, [1988-89].

Carlos DÍAZ CAPMANY, *La fortificación abaluartada. Una arquitectura militar y política*. Madrid, Ministerio de Defensa, 2004.

Miquel GEA, «El portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al parc de la Ciutadella», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona [QUARHIS]*, 4, 2008, pàg. 116-136.

Josep PUJADES CAVALLERIA, «Balanc anual de l'activitat arqueològica a la ciutat», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis*, 4, 2008, pàg. 177-211.

La Rambla, 22-24

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

La Rambla, 22-24

Districte

Ciutat Vella

Dates

19 maig - 21 juny de 2010

27 setembre -

3 novembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

015/10

Motiu

Construcció d'un edifici de nova planta amb soterrani

Promotor/Propietari

Mailan y Marce, S.L.

i 2006-ABAROTAS S.L.

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Laura Arias del Real

Equip

Arqueòloga:

Esther Medina

Auxiliars: Hermes Prous,

Guillermo García, Garazi

Marqués, Àlex Pérez-

Vilallonga, Jordi Plans

Aixecament de planimetria i fotografia

Laura Arias del Real

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez,

José Blasco

Foto superior: Pou baixmedieval de planta rectangular bastit amb carreus escairats.

Foto inferior: Forn d'època moderna.

Cronologia: Segles V-VI. Segles XIV-XV.

Segles XVII-XVIII-XIX.

Paraules clau: Urbanisme modern i baixmedieval. Pou. Activitat agrícola en època antiga.

Es van poder documentar diverses estructures de fonamentació de la trama urbana moderna i baixmedieval en un solar d'aproximadament 350 m², amb el subsòl molt arrasat per la presència de les estructures de fonament d'un edifici d'època contemporània i diversos semi-soterranis. A la zona nordoriental es diferenciaven les restes de la finca de l'antic carrer Gínjol, amb indicis d'activitat artesanal com escòries de ferro, fragments d'un grisol de grafit i un forn associats a materials d'època moderna.

A cotes inferiors, en nivells datats en època tardoantiga, aquesta zona hauria estat d'ús agrícola, ja que es trobava en el *suburbium* de Barcino i l'única estructura documentada va ser una filada d'un mur en sec de pedres sense escairar que podria interpretar-se com a límit de parcel·la. 🐾 Laura Arias del Real

Carrer de les Ramelleres, 27

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de les Ramelleres, 27

Districte

Ciutat Vella

Dates

Novembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

081/10

Motiu

Excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari

Privat

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Miquel Gea Bullich

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia

Miquel Gea Bullich

Cronologia: Baixmedieval. Segle XVI. Segle XIX.

Paraules clau: Urbanisme època moderna.

Tot i les petites dimensions de l'àrea intervinguda, poc més de 3 m², el seguiment arqueològic permeté identificar les restes d'un mur o fonamentació possiblement medieval o, en tot cas, anterior a la segona meitat del segle XVI. El mur descansava directament sobre el terreny geològic mitjançant una petita rasa de fonamentació.

El terme *ante quem* el proporcionà el farciment d'un retall que tallava l'estructura. Aquest farciment proporcionà abundant material ceràmic del període esmentat. Els límits del retall s'estenien més enllà de la petita cala efectuada i la seva profunditat també se situava més enllà de la que fou necessària per a la construcció del fossat de l'ascensor. Finalment, el retall fou afectat, durant el segle XIX, per la construcció d'una fossa sèptica relacionada amb la finca actual.

Pel que fa a la interpretació de les restes, les petites dimensions de l'estructura documentada aporten poca informació sobre l'urbanisme de la zona, si bé confirmen la presència d'una construcció en aquest punt des de, com a mínim, la segona meitat del segle XVI. Pel que fa al retall, pensem que és equiparable a molts dels que s'han localitzat a la zona en intervencions anteriors i que semblen estar clarament relacionats amb les activitats productives dels obradors de terrissa que es documenten en aquesta àrea de la ciutat en època moderna.

✍ Miquel Gea Bullich

Vista de l'estructura documentada i el retall del segle XVI parcialment excavat fins a la cota d'afectació. En primer terme, la fossa sèptica del segle XIX.

BIBLIOGRAFIA

Carles CARBONELL, *Memòria científica de la intervenció arqueològica a la finca situada al carrer Montalegre, 4j*. [Codi MHCB 134/05]. 2005, [inèdita].

Maria del Mar CARRETERO, *Memòria científica de la intervenció arqueològica al carrer Montalegre, 10 / Valldonzella, 9-11*. [Codi MHCB 55/03]. 2005, [inèdita].

Rony José CASTILLO, *Memòria científica de la intervenció arqueològica a les finques situades al carrer Montalegre, 4x-8 / Ramelleres, 21-25 / Tallers, 45* [Codi MHCB 059/06]. 2007, [inèdita].

Carrer de Ramon Berenguer el Vell

Carrer de l'Arc del Teatre, 63-65

Carrer del Cid, 12-14

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Ramon Berenguer el Vell / Carrer de l'Arc del Teatre, 63-65 / Carrer del Cid, 12-14

Districte

Ciutat Vella

Dates

16 novembre -
31 desembre de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

100/10

Motiu

Construcció d'un edifici de nova planta

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Begoña Hermida Pérez

Aixecament de planimetria i fotografia

Begoña Hermida Pérez

Digitalització de plànols

José Ignacio Jiménez

Estructures de l'antiga fàbrica "Teixits i Punes de París".

Cronologia: Segles XVIII-XX.

Paraules clau: Època industrial. Fàbrica de Teixits i Punes de París (societat Roses i Companyia).

Durant els treballs d'excavació del subsòl s'ha pogut documentar l'ocupació que ha tingut lloc al solar des del segle XVIII a l'actualitat.

Bona part de l'actual barri del Raval té un poblament dispers fins al segle XIX, moment en què la proliferació d'indústries promou l'activitat de la zona. Hi ha documents que situen en aquest solar durant el segle XIX dues fàbriques i dues cases fàbrica de les quals s'ha pogut documentar part de l'estructura de la fàbrica de Teixits i Punes de París, de la societat Roses i Companyia. En aquest cas, les dades proporcionades pels treballs arqueològics corroboren les notícies documentals, ja que s'han constatat restes d'estructures fabrils en diferents llocs del solar. Així mateix, en la seqüència estratigràfica, s'aprecia clarament el nivell en què s'arrasen aquests edificis per a la construcció de nous

espais. L'entrada en crisi de la indústria a finals del segle XIX tindrà com a conseqüència el tancament de moltes fàbriques, entre elles les que es trobaven al solar que ens ocupa. Els llocs que abans ocupaven es convertiran en habitatges.

El 1972 es va inaugurar en aquesta parcel·la el Mercat del Carme, que aglutinà el comerç del barri fins a principis del segle XXI. Aquest mercat va ser enderrocat l'any 2003. Les seves restes es van poder documentar per tot el solar en forma de pilars, riostes i restes de soterranis.

🐾 Begoña Hermida Pérez

BIBLIOGRAFIA

Salvador CLARAMUNT «La formació del Raval de la Rambla» dins *El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, La Magrana, 1984, pàg. 183-203.

Elisa REGUEIRO ANTON, *Estudi Històric Arquitectònic del mercat del Carme*, Barcelona, 2003, pàg. 29 (inèdit).

Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Baixada del Monestir, 5-9

Districte

Les Corts

Nom singular

Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Dates

16 - 22 desembre de 2010.
Intervenció en curs

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

051/10

Motiu

Construcció d'un edifici annex a l'antiga infermeria

Promotor/Propietari

Sector d'Urbanisme del Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans - Ajuntament de Barcelona / Comunitat de religioses clarisses

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Josep Cruells Castellet

Fotografia

Servei d'Arqueologia

Cronologia: Segles XIV-XX.

Paraules clau: Monestir de Pedralbes.

La finalitat de la intervenció és documentar les diferents fases evolutives d'un sector del monestir i localitzar i excavar possibles fases anteriors a la construcció del cenobi.

Durant els pocs dies en què s'hi va intervenir durant el 2010, es va realitzar el seguiment arqueològic del desmuntatge de diversos elements contemporanis com baranes, paviments de formigó, cobertes... L'excavació arqueològica pròpiament dita no començà fins ben entrat el mes de gener de l'any 2011, per tant els resultats definitius es detallaran en l'Anuari corresponent.

☛ Josep Cruells Castellet

Lloc de la intervenció.

Carrer de la Riera Alta, 54-56

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de la Riera Alta, 54-56

Districte

Ciutat Vella

Dates

11 - 15 gener del 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

119/09

Motiu

Instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari

Comunitat de Propietaris

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni SCCL

Direcció tècnica

Jordi Ardiaca Rodríguez

Aixecament de planimetria

Mario Granollers,
Jordi Ardiaca Rodríguez

Fotografia

Jordi Ardiaca Rodríguez

Cronologia: Segle XIX.

Paraules clau: Canalització.

Durant l'excavació del fossat de l'ascensor, amb unes dimensions de 2,67 m de llargada per 0,94 m d'amplada, tan sols es va poder documentar una claveguera fora de servei que, tant per la seva tècnica constructiva, com pel fet que no està tallada pels murs de fonamentació de l'actual edifici podria ser del moment de construcció de l'edifici, d'època contemporània.

L'estratigrafia observada per sota de la claveguera, no va donar cap mena de material arqueològic previ a la seva construcció. No es va exhaurir l'estratigrafia del lloc, ja que l'afectació de l'obra només era d'1,30 m des del nivell de circulació actual. ➡ **Jordi Ardiaca**

Rodríguez

Vista de la claveguera documentada.

BIBLIOGRAFIA

Albert CUBELES, Ferran PUIG, «Les fortificacions de Barcelona» dins *Abajo las Murallas!!! 150 any de l'enderroc de les muralles de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, 2004.

Montserrat GALERA, Francesc ROCA, Salvador TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Plaça de Sant Just

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de Sant Just

Districte

Ciutat Vella

Dates

16 - 19 febrer de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

021/10

Motiu

Realització de rasa per subministrament d'aigua

Promotor/Propietari

Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A.

Empresa adjudicatària

Antequem, SL

Direcció tècnica

Roger Molinas Amorós

Fotografia

Roger Molinas Amorós

Paraules clau: Església de Sant Just i Pastor. Necròpolis. Plaça de Sant Just.

El control arqueològic d'aquesta rasa ha posat de manifest un seguit de cinquanta-dues restes òssies humanes sense cap mena de connexió anatòmica entre elles, a tan sols 40 cm sota la superfície del paviment actual del carrer.

Aquestes restes presenten un alt grau de fragmentació i representen un nombre mínim de dos individus, un d'ells adult (al qual pertanyen la majoria de fragments ossis) i l'altre juvenil, del que tan sols se'n va localitzar un radi distal.

Amb tota seguretat aquests ossos correspondrien a restes d'enterraments, remoguts de fa anys per diferents obres d'urbanització de la plaça i rases de serveis, que originalment formarien part de la necròpolis situada a la sagrera de l'Església de Sant Just i Pastor, on possiblement s'hi haurien realitzat pràctiques funeràries des del segle IX fins al XIX. 🐾 **Roger Molinas Amorós**

Detall d'una tibia i un húmer humans.

Carrer de Sant Pau, 22

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Sant Pau, 22

Districte

Ciutat Vella

Dates

Maig - agost de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

052/10

Motiu

Rehabilitació de l'edifici

Promotor/Propietari

Privat

Empresa adjudicatària

Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica

Vanessa Muñoz Rufo,
Adriana Vilardell
Fernández

Aixecament de planimetria i fotografia

Adriana Vilardell
Fernández

Digitalització de plànols

Bertha Durà

Mur d'època moderna i claveguera contemporània.

Cronologia: Segles XIV - XX.

Paraules clau: Baixmedieval. Estructures domèstiques modernes i contemporànies.

L'excavació de part del pati de la finca afectada ens ha permès documentar una sèrie de nivells baixmedievals (segles XIV - XV) previs a les estructures domèstiques, relacionats probablement amb l'explotació agropecuària de l'espai, així com un conjunt d'estructures que es poden ubicar cronològicament entre finals del segle XVI, principis del XVII i l'època contemporània. Mentre les més antigues obeeixen als murs perimetrals de l'edifici, les més modernes (murs de parcel·lació interna i xarxa de

clavegueram) responen a reestructuracions de la planta baixa de l'esmentada finca.

Aquesta forquilla cronològica és l'habitual en aquest espai de la ciutat proper a la línia defensiva medieval.

En aquest cas, s'han d'entendre les restes documentades dins de l'evolució de la zona més propera a la primera línia defensiva medieval de la ciutat. La parcel·la es trobaria situada en una zona de camps, i no seria fins a època moderna que s'hi edificaria, deixant l'espai del pati lliure fins al segle XIX. ➡ **Adriana Vilardell Fernández**

Carrer de Santa Anna, 35-39 30-32

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Santa Anna,
35-39 30-32

Dates

10 - 14 de juny de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

059/10

Motiu

Soterrament de serveis
d'aigua

Promotor/Propietari

Sociedad General de
Aguas de Barcelona,
S.A. / Ajuntament de
Barcelona

Empresa adjudicatària

Antequem, SL

Direcció tècnica

Marc Bosch de Doria

Equip

Lourdes Moret Pujol

Aixecament de planimetria

Dídac Pàmies Gual

Fotografia

Marc Bosch de Doria

Detall de la inscripció localitzada al carrer de Santa Anna, 39 abans de la restauració.

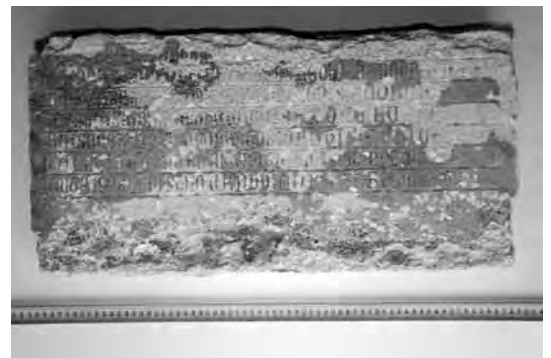
Cronologia: Segle XV.

Paraules clau: Inscripció. Gòtic.

Amb motiu de les obres de substitució de canalitzacions d'aigua, i tenint en compte els antecedents arqueològics de l'indret, es va portar a terme un seguiment dels treballs de moviments de terra. La profunditat de la rasa era molt escassa (30-60 cm aproximadament) i el risc d'afectació sobre possibles restes patrimonials era mínima. En efecte, el subsòl del carrer fins a la cota assolida estava format per estrats d'anivellament amb terra i runa d'època contemporània.

Amb tot, davant del número 39 es va localitzar un bloc de pedra tallada que s'havia aprofitat per tapar una arqueta d'un clavegueró del segle xx. Es tracta de roca calcària nummulítica miocènica (grup de roques sedimentàries), coneguda com a pedra de Girona, de 61 cm de llargada, 31 cm d'amplada i 8 cm de gruix. En extreure la peça es va comprovar que es tractava d'una inscripció medieval (probablement del segle xv) amb tipografia gòtica, de la que es conserven set línies. Actualment la peça està en procés de restauració i estudi.

✶ Marc Bosch de Doria

Vista general de la inscripció localitzada al carrer de Santa Anna, 39 abans de la restauració.

BIBLIOGRAFIA

Manuel Ángel IGLESIAS CAMPOS, José Luis PRADA PÉREZ, *Làpida N° 059/10 (Carrer de Santa Anna, 35-38. Barcelona). Identificació i proposta de neteja i consolidació*. Cetec Patrimoni. Barcelona, 2011 (inèdit).

Passeig del Taulat

Carrer de Lope de Vega

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Passeig del Taulat /
Carrer de Lope de Vega

Districte

Sant Martí

Dates

Juny - juliol de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

068/10

Motiu

Instal·lació de la xarxa
de recollida pneumàtica
de residus sòlids urbans

Promotor/Propietari

Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni
cultural, SL

Direcció tècnica

Miquel Gea Bullich

Equip

Núria Cabañas,
Francesc Carrer, Débora
Iglesias, Guillem Vera

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia

Miquel Gea Bullich

Cronologia: Època romana a època moderna / contemporània.

Paraules clau: Manufactura de botons d'os. Èquids.

L'excavació per instal·lar un dipòsit per a la xarxa de recollida pneumàtica de deixalles va posar al descobert una deposició intencionada de desenes d'animals de mides diverses entre els que destacaven una quantitat considerable d'èquids. Tots els individus se superposaven dins de l'únic estrat que es va poder identificar, format per sorra de platja.

Cal destacar la recuperació de desenes de fragments d'os treballat. Tot i que la majoria de fragments corresponien als retalls sobrants després del procés de manufactura de botons, també es va recuperar un botó sencer i d'altres que mostraven diversos estadis del procés de fabricació. Tot apunta que les parts que s'aprofitaven eren, principalment, els metatars i metacarps dels animals de mida gran, especialment èquids, ja que a tots ells els mancava aquesta part de l'esquelet.

El poc material ceràmic que es va recuperar entre les abundants restes òssies abastava una cronologia que va des d'època romana fins a època moderna-contemporània fet que, sumat a les característiques de l'estrat que contenia les restes òssies, fan molt difícil establir una datació per a la seva deposició. En aquest sentit, restem a l'espera dels resultats de l'anàlisi d'unes mostres mitjançant el mètode del C14, actualment en curs, per tal de definir de forma molt més precisa l'àmplia forquilla cronològica que el poc material ceràmic ha posat de manifest. **Miquel Gea Bullich**

Foto superior: Mostra de part dels fragments d'os recuperats procedents de la fabricació de botons.

Foto inferior: Vista general de la intervenció arqueològica.

Passatge de la Virreina, 1

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Passatge de la Virreina, 1

Districte

Ciutat Vella

Dates

8 - 12 febrer de 2010

Tipus

Preventiva

Codi MUHBA

081/09

Motiu

Excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari

Comunitat de propietaris

Empresa adjudicatària

Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica

Rony José Castillo Gómez

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia

Rony José Castillo Gómez

Cronologia: Època moderna.

Paraules clau: Estrat època moderna. Ceràmica moderna.

En aquesta intervenció es va realitzar un control arqueològic de l'excavació d'un fossat a la planta baixa de la finca per a la instal·lació d'un ascensor.

Només es va localitzar un estrat d'uns 0,80 m de potència amb alguns fragments de ceràmica d'època moderna. No es va localitzar cap estructura que s'hi pogués relacionar. ➡ Rony José Castillo Gómez

Vista final del fossat.

INTERVENCIONS SENSE AFECTACIÓ DEL PATRIMONI

LAV sector Sant Andreu.
Foto: Servei d'Arqueologia.

CARRER DELS ABAIXADORS, 11 CARRER DE LA TARONGETA, 1

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

001/10

Motiu de l'obra:

Construcció fossat ascensor i retall escala

Promotor / Propietari:

Comunitat de Propietaris

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Adriana Vilardell Fernández)

PASSATGE DE L'AGREGACIÓ 2-16, 9-21, 29-51, 28-46 (ara carrer d'Anna M. Martínez Sagi)

Districte:

Horta – Guinardó

Codi MUHBA:

040/10

Motiu de l'obra:

Rasa clavegueram

Promotor / Propietari:

CLABSA / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Meritxell Nasarre Solans)

CARRER DELS ÀNGELS, 8

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

082/10

Motiu de l'obra:

Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:

NUMAXI, SL

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Tea, Difusió cultural, SL. (Direcció: Sara Marín Hernando)

CARRER DELS ÀNGELS, 16

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

066/10

Motiu de l'obra:

Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:

Comunitat de Propietaris

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Fernando Boullosa García - Vanesa Muñoz Rufo)

CARRER DELS ASSAONADORS, 24-30 CARRER DE FLASSADERS, 2-6

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

026/10

Motiu de l'obra:

Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari:

Vodafone / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Emiliano Hinojo García)

CARRER DELS BOTERS, 1 PLAÇA DE CUCURULLA

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

027/10

Motiu de l'obra:

Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari:

Vodafone / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

CARRER DE CAN BRUIXA, 4-24 CARRER DE JOAN GÜELL CARRER DE GALILEU

Districte:

Les Corts

Codi MUHBA:

011/10

Motiu de l'obra:

Rasa electricitat

Promotor / Propietari:

FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Meritxell Nasarre Solans)

CARRER DEL COMERÇ, 13-17 CARRER DE LA PRINCESA, 50

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

038/10

Motiu de la intervenció:

Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari:

Vodafone / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Alba Tenza Ferrer)

CARRER D'ESPRONCEDA CARRER DEL CLOT RONDA DE SANT MARTÍ CARRER DE JOSEP SOLDEVILA CARRER DE JAUME BROSSA CARRER DEL PONT DEL TREBALL DIGNE

Districte:

Sant Andreu / Sant Martí

Codi MUHBA:

099/10

Motiu de la intervenció:

Construcció accessos a la nova estació de l'AVE

Promotor / Propietari:

UTE Accessos estació de la Sagrera / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Daniel Alcubierre Gómez)

Observacions:

Intervenció en curs. Els resultats del 2010 van ser negatius.

AVINGUDA DE L'ESTATUT DE CATALUNYA, 43-55

Districte:

Horta-Guinardó

Codi MUHBA:

093/10

Motiu de la intervenció:

Construcció d'Habitatge Social

Promotor / Propietari:

Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona SA / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: José Manuel Espejo Blanco)

CARRER DE GRAVINA, 9

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

046/10

Motiu de la intervenció:

Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:

Comunitat de Propietaris

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Noemí Nebot Pich)

CARRER DE L'HORT DE LA BOMBA, 4

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

070/10

Motiu de l'obra:

Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:
M. José Carrera Salvatierra

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Arkpadoc. [Direcció: Berta Roca Jiménez]

CARRER DE MENORCA, 25

Nom singular:
Can Cadena

Districte:
Sant Martí

Codi MUHBA:
090/10

Motiu de l'obra:
Projecte de Millora de la Xarxa d'Horts Urbans

Promotor / Propietari:
Medi Ambient-Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Actium, Patrimoni cultural SL. [Direcció: David Prida Trujillo]

CARRER DE MERCADERS, 28

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
048/10

Motiu de l'obra:
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:
Comunitat de Propietaris

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. [Direcció: Adriana Vilardell Fernández]

PLA DE PALAU, 9

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
017/10

Motiu de l'obra:
Clavegueró

Promotor / Propietari:
Comunitat de propietaris / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Isabel Pereira Hernández]

CARRER DE PELAI, 24

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
033/10

Motiu de l'obra:
Clavegueró

Promotor/ Propietari:
Comunitat de propietaris / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Isabel Pereira Hernández]

CARRER DE PETRITXOL, 3

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
096/10

Motiu de l'obra:
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari:
Comunitat de Propietaris

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Arkpadoc. [Direcció: Marta Maragall Moreno]

CARRER DE PUJADES CARRER DE PAMPLONA

Nom singular:
Metro Bogatell

Districte:
Sant Martí

Codi MUHBA:
097/10

Motiu de l'obra:
Reforma Estació metro L4

Promotor / Propietari:
GISA / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Mostreig. Control

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Conxita Ferrer Álvarez]

CARRER D'EN QUINTANA, 9-11 CARRER DE FERRAN, 12-13

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
023/10

Motiu de l'obra:
Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari:
Telefónica / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Jordi Ardiaca Rodríguez]

PLAÇA DE LA SAGRADA FAMÍLIA

Districte:
Eixample

Codi MUHBA:
030/10

Motiu de l'obra:
Rehabilitació de la plaça de la Sagrada Família

Promotor / Propietari:
Moix, Serveis i Obres, SL / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Daniel Giner Iranzo]

CARRER DE LA SAGRERA, 179-197 CARRER DE ROVIRA I VIRGILI, 3-17 CARRER DE PORTUGAL, 12-62

Nom singular:
Parc de la Pegaso

Districte:
Sant Andreu

Codi MUHBA:
108/10

Motiu:
Construcció nova sala d'equipaments del parc

Promotor / Propietari:
Medi Ambient- Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. [Direcció: Emiliano Hinojo García]

CARRER DE SANT ANTONI MARIA CLARET CARRER DE SANT QUINTÍ CARRER DEL MAS CASANOVAS

Nom singular:
Hospital de Sant Pau- Pavelló Administració

Districte:
Horta - Guinardó

Codi MUHBA:
073/10

Promotor / Propietari:
Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
Arqueociència Serveis culturals, SL. [Direcció: Karin Harzbecher Spezzia]

PLAÇA DE SANT JOSEP

Nom singular:
Mercat de la Boqueria [parada 738]

Districte:
Ciutat Vella

Codi MUHBA:
005/10

Motiu de l'obra:
Remodelació parada - Construcció de cambra frigorífica soterrada

Promotor/ Propietari:
Pere Boson Gomà / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:
Control. Excavació

Adjudicació:
ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. [Direcció: Jordi Plans Canal]

CARRER DE LA SÈQUIA CARRER DE LES BASSES DE SANT PERE, 7

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

062/10

Motiu de l'obra:

Reforç estructural de l'edifici

Promotor/ Propietari:

Comunitat de propietaris

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Tea, Difusió cultural, SL. (Direcció: Sara Marín Hernando)

VIA LAIETANA, 32-34 PLAÇA D'ANTONI MAURA, 10

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

056/10

Motiu de l'obra:

Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari:

ISOLUX INGENIERIA S.A. / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Pere Lluís Artigues Conesa)

CARRER DELS TARONGERS, 2-16

Districte:

Sants – Montjuïc

Codi MUHBA:

094/10

Motiu de l'obra:

Renovació enllumenat

Promotor / Propietari:

Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

Griu, Arqueologia i Patrimoni, SL (Direcció : Jordi Aguero i Mas)

CARRER DELS TEMPLERS, 14-16 CARRER DE BELLAFILA, 1-3

Districte:

Ciutat Vella

Codi MUHBA:

019/10

Motiu de l'obra:

Rasa electricitat

Promotor/ Propietari:

FECSA-ENDESA / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Control. Excavació

Adjudicació:

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Greta Mustieles Salvador)

TÚNEL DE VALLVIDRERA, C-16 del PK 1+980 al 5+400

Districte:

Sarrià-Sant Gervasi

Codi MUHBA:

092/10

Motiu de l'obra:

Traçat del desdoblament del Túnel de Vallvidrera, C-16 del PK1+980 al 5+400

Promotor/ Propietari:

TECNOMA, S.A. / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció:

Prospecció

Adjudicació:

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Daria Calpena Marcos)

TREBALLS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Baluard del migdia.
Foto: Antroni Lajusticia,
Ajuntament de Barcelona.

Balanç dels treballs de conservació i restauració

El segon *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, corresponent a l'activitat de 2009, incorporava els treballs de conservació-restauració amb la voluntat de reflectir la tasca que en aquest camp es porta a terme des del Servei d'Arqueologia. La fórmula adoptada per a les peces de petit format, majoritàriament peces de materials delicats, va ser la redacció d'articles breus on es feia una relació de les peces, juntament amb la fotografia del conjunt. Un cop revisat el resultat, hem cregut convenient fer un petit canvi en l'Anuari del 2010 i ampliar la informació per tal de facilitar, de manera sintètica i ordenada, una documentació útil tant per al lector restaurador com per a l'arqueòleg. S'ha incorporat el tractament de conservació aplicat a cada peça o agrupació aportant dades sobre el material i la cronologia de les peces, així com la seva fotografia. Això ha permès, també, ampliar les fotografies i ajudar en la identificació dels objectes. També s'incorpora una breu nota sobre les condicions de conservació posteriors, de summa importància pel manteniment de les peces en bones condicions.

A banda d'aquest petit canvi de format, i seguint amb el criteri establert en l'Anuari anterior, s'han recollit les intervencions acabades durant l'any 2010 diferenciant la seva presentació segons l'envergadura dels treballs, ja sigui mitjançant les fitxes corresponents o bé precedint-les amb articles, com és el cas de l'Arc de Triomf. Els treballs de conservació dels elements mobles solen iniciar-se en acabar una intervenció arqueològica, per la qual cosa no ha d'estranyar que, com en el cas del Baluard de Migdia, les tasques de camp acabessin l'any 2008 i els treballs de conservació-restauració s'hagin allargat fins el 2010.

Aquest decalatge es dona també en les intervencions *in situ*. Enguany es presenten tres actuacions ben diverses que tenen en comú l'extracció i recuperació de peces de gran format de cronologies ben diferenciades, com són la recuperació d'un *dolium* romà, un vaixell medieval o uns rètols de mercat del segle xx. No hi ha obres en el patrimoni

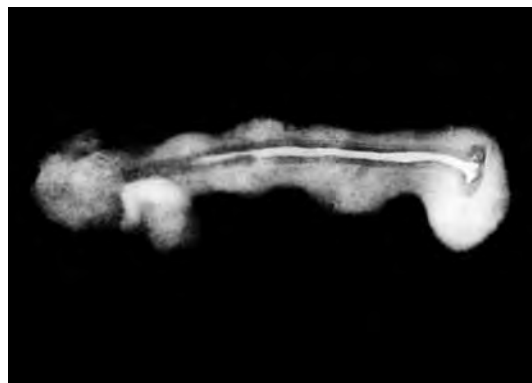
construït ja que, tot i que s'hi ha intervingut no ha finalitzat cap dels treballs en el moment de plantejar el present Anuari.

Treballs *in situ*

La recuperació de peces de gran format es tracta de manera ben diferenciada en les intervencions que presentem. En el cas del *dolium*, es tracta d'una peça sencera, que conté un dipòsit de metalls no identificats en el moment de la troballa i que es localitza en un indret obert, exposat a múltiples riscos. Creiem interessant destacar l'embalatge de la peça per la seva senzillesa, funcionalitat i estalvi en els materials a més de la seva utilitat, ja que s'ha plantejat, des de la seva confecció inicial, per poder emmagatzemar-la un cop efectuada la seva restauració.

Un altre exemple de recuperació de peces de gran format és la del vaixell medieval de la Plaça de Pau Vila. El més destacable, deixant de banda la seva significació històrica, és el fet mateix de la seva conservació ja que el material constitutiu, la fusta, és molt escàs en les nostres excavacions arqueològiques degut a la fragilitat que presenta davant els múltiples factors d'alteració d'índole física, química i biològica. L'indret de la intervenció i la profunditat de l'excavació han permès anar fins a cotes de nivells marins, amb la qual cosa les condicions mediambientals varien considerablement respecte les excavacions arqueològiques en medi terrestre, habituals a Barcelona. Efectivament, factors com ara la presència d'aigua salada, una temperatura més baixa o una menor concentració d'oxigen, actuen com a inhibidors biològics dificultant el desenvolupament de bacteris, molses o altres agents bioalteradors. Aquest fet ha afavorit la conservació del vaixell i d'altres elements de grans dimensions que s'han documentat, com ara uns pous fets amb una base de fusta enclavada en un estrat de sorra de platja. La labor de manteniment de la fusta feta al jaciment mentre s'efectuava la descoberta per part de l'equip d'arqueòlegs, així com el seu aixecament i trasllat al Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC), a Girona, es descriuen en l'article corresponent.¹

1. En aquests moments el vaixell i el pou estan encara en procés de conservació, a les dependències del CASC.

Objectes de ferro amb recobriments d'òxids, sorra i pedres que impedeixen la seva identificació. Mitjançant la radiografia d'un centenar de peces similars s'ha pogut fer el recompte i selecció del material recuperat a la intervenció del Baluard del Migdia. Foto: Pep Parer

A part d'aquestes peces de gran format, s'han pogut recuperar també petits objectes de materials orgànics localitzats a l'abric de les roques de l'escullera documentada durant la intervenció del Baluard. Ben segur que això els ha mantingut a resguard de l'efecte abrasiu dels corrents marins i que, juntament amb les circumstàncies descrites, ha fet possible la conservació de cordes o soles de sabates i altres peces de cuir, o també de nombroses peces de materials compostos, com ara dues aixes de ferro amb el mànec de fusta corresponent. S'han identificat també diversos elements vegetals entre els quals hi ha pinyes, pinyols de préssec, pruna o raïm; cloves d'ametlla i nous així com fulles d'arbres fruiters i de bosc que han rebut també el tractament pertinent de neteja, assecatge i consolidació.

Però si l'ambient marí sol ser favorable per la conservació de peces de fusta o cuir, no és així en el cas dels objectes de ferro, la totalitat dels quals presenten importants concrecions d'aglomerats minerals que dificulten, no només la identificació de l'objecte, sinó també del seu estat de conservació. Aquest fet ha motivat la realització de radiografies prèvies al treball de restauració, establint criteris sobre la conveniència i probabilitat d'èxit abans del tractament que, d'altra banda, resulta ser llarg i costós. Després d'una tria exhaustiva, s'han

portat a terme algunes restauracions de peces de ferro molt interessants, com ara dues dagues d'orelletes. Altres elements, també identificats per raigs X, no han pogut ser assumits des de la promoció de la intervenció.

Un altre exemple de treball realitzat *in situ* s'ha desenvolupat en el mercat de Sant Antoni, dins el pla d'obres de remodelació dels mercats municipals. La tasca efectuada des del Servei d'Arqueologia ha motivat la recuperació d'elements significatius del mercat com ara diversos rètols de parades o altres elements identificadors que seran incorporats dins el nou projecte arquitectònic com a testimonis materials de l'antic mercat. Els rètols mostren no només el nom i el producte de la parada a la qual es refereixen, sinó que a través dels seus materials i grafies són uns clars exponents de l'evolució del disseny gràfic del segle XX, ara ja història del propi mercat i també de la ciutat.

Intervencions a laboratori

En contraposició a les intervencions de conservació que han tingut lloc a l'emplaçament on es troben els béns patrimonials, contemplarem les intervencions efectuades a laboratori. En primer lloc, i com a pas previ a la intervenció que rebrà cada peça en particular, cal incloure els tractaments anomenats de conservació

preventiva, que tenen lloc en un estadi immediatament posterior a la recuperació d'un objecte en el jaciment i anterior al tractament de laboratori.

Aquesta és una etapa important en la conservació dels objectes –també, evidentment dels elements immobles que afloren en un procés d'excavació–. Això és degut al canvi de medi al qual s'exposarà un objecte en passar d'un medi soterrat a un d'aeri: incidència de la llum, canvis d'humitat constants, de temperatura, moviments que comporten vibracions o altres riscos variats. És un moment important en la nova vida de l'objecte i cal minimitzar l'impacte que el nou entorn li pugui ocasionar. En aquest sentit, és imprescindible que l'arqueòleg en tingui cura i prengui les mesures necessàries per a la seva preservació. Entre aquestes mesures, i des del Servei d'Arqueologia-MUHBA, s'aconsella l'ingrés immediat a les instal·lacions del Centre de Conservació on els materials s'examinaran i condicionaran segons la seva naturalesa i estat de conservació rebent, si s'escau, un tractament de "primers auxilis" immediat. En la majoria dels casos, s'ingressen a una reserva amb control climàtic o bé en cambres refrigerades o dipòsits d'aigua, segons convingui.

L'any 2010 han ingressat a la reserva del Laboratori de conservació-restauració, materials procedents de 21 intervencions arqueològiques.² Alguns dels objectes s'han recuperat de l'interior d'edificis abans de la seva rehabilitació o enderroc. Aquest és el cas de les terracotes procedents d'una font artística de rocalla situada al pis principal d'una finca del segle XIX situada al carrer d'en Rull de Ciutat Vella. La majoria de peces, però, provenen d'intervencions en el subsòl. Els materials més nombrosos són la ceràmica i el metall –ferro i bronze– seguits del vidre, l'os i la pedra. També hi ha objectes de materials orgànics, però en menor quantitat. Tots aquests objectes han estat revisats i es troben actualment en condicions climàtiques estables a una temperatura entorn els 20°C; humitat relativa $\pm 50\%$ i absència total de llum, a l'espera d'iniciar-ne la seva neteja i estabilització.

Els treballs recollits en aquest Anuari portats a terme a laboratori són presentats, com hem explicat, en forma de fitxes. Representen un total de 1.644 objectes més un extens conjunt de fragments de vidre que passaran a incrementar la col·lecció del MUHBA, ja sigui amb finalitats expositives o bé per a estudis especialitzats. La novetat rau, de manera molt significativa com ja hem dit, en la inclusió de nombrosos objectes de naturalesa orgànica. Les cronologies del conjunt abasten des d'època romana fins l'actualitat i el major nombre de peces tractades correspon a objectes de metall.

Una vegada més, hem comptat amb la col·laboració de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya en la restauració de nombrosos objectes procedents del Baluard del Migdia. Des d'aquí volem agrair la tasca efectuada i encoratjar l'Escola en la seva labor de formació d'especialistes en la conservació del patrimoni. Esperem continuar participant tant en l'aportació de peces per a realitzar els treballs d'escola, com en l'acolliment d'estudiants en pràctiques en períodes de vacances, o en d'altres treballs que puguin sorgir.

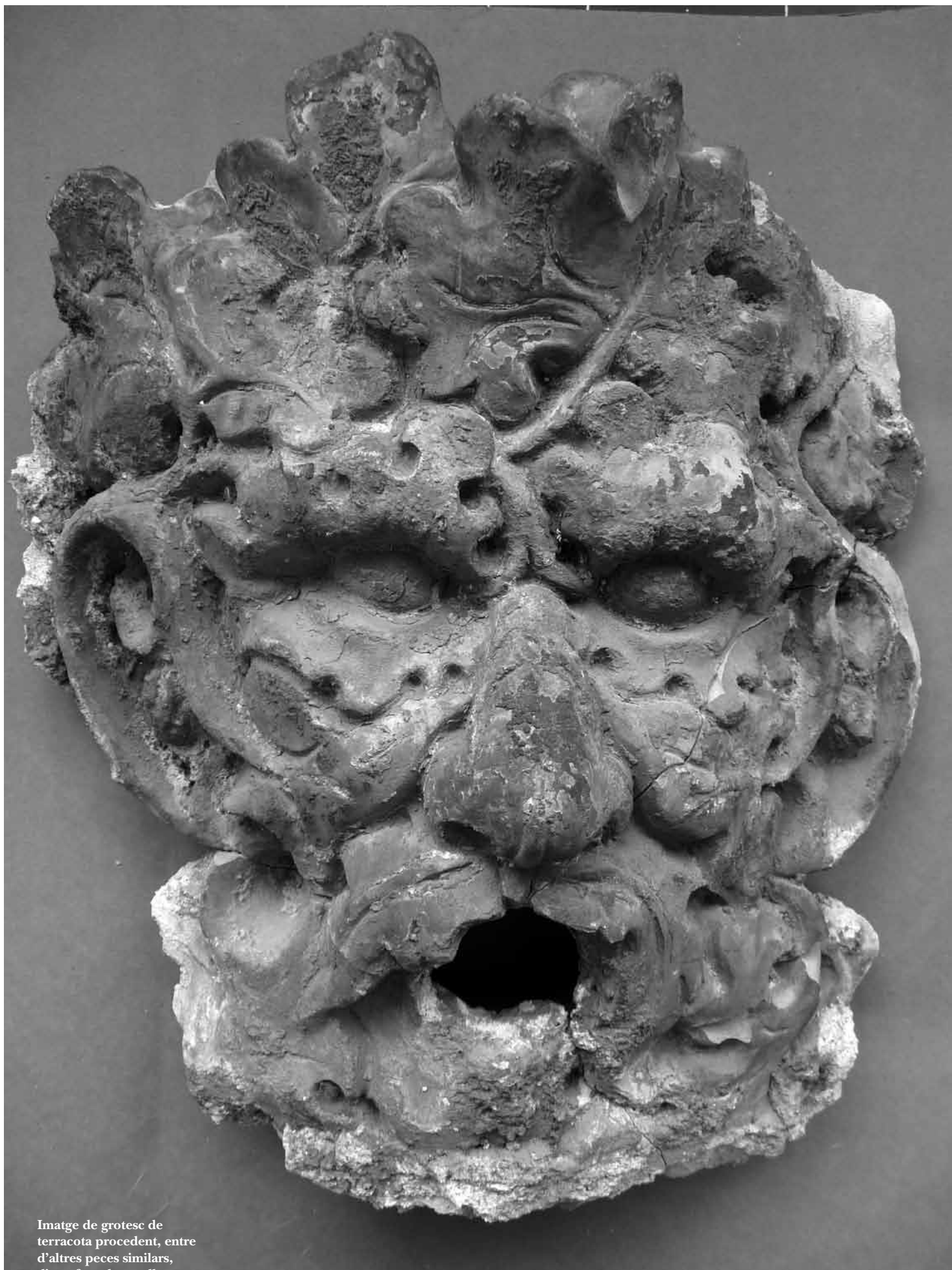
Per acabar el conjunt de tasques fetes, no hem volgut renunciar a presentar un petit però rigorós treball, amb el suport de l'Institut Químic de Sarrià, basat en l'estudi de dues peces de bronze. Els resultats són interessants tant pel coneixement sobre la fabricació de les peces com per resoldre els dubtes que plantejava la seva restauració. Una vegada més, volem agrair la seva col·laboració.

Difusió dels treballs de restauració

Durant els dies 21 i 22 d'octubre de 2010 es van dur a terme, al monestir de Pedralbes, les jornades «Els vitralls de Pedralbes i la seva restauració» que, a part de reunir tots els components que han participat en el projecte, van congrega més d'una cinquantena de persones interessades en el tema. El projecte de restauració de la vitralleria de Pedralbes va fer així un parèntesi per tal de posar en comú els treballs fets fins aquell moment –que representen aproximadament el 85% del total– per tal de fixar un punt d'atenció en la necessitat d'acomplir els objectius inicials i poder finalitzar la restauració. L'èxit de la convocatòria i l'interès dels treballs presentats van impulsar la publicació de les jornades en un recull monogràfic. Esperem que sigui l'impuls per poder finalitzar la restauració.

☛ Montserrat Pugès

1. Les intervencions referenciades segons codi i adreça o nom singular són: Carrer Sant Pau del Camp, 99; (036/10); Casa de la Sang (087/10); Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (106/08); LAV sector Sant Andreu (017/07); Carrer de l'Hospital 56-58 (067/09); Carrer de Lledó, 7 (014/10); La Seca (075/10); Drassanes Reials (020/10); Carrer de Sant Pere Més Baix, 67-71 (068/10); Passeig del Taulat (059/10); Carrer de Santa Anna, 35-39 30-32 (079/10); Carrer de la Dagueria, 13 (035/10); CEIP Baixeras (015/10); La Rambla, 22-24 (045/10); Carrer de l'Argenteria, 65, Carrer de Mirallers, 12 (032/10); Carrer de les Basses de Sant Pere, 3 (013/10); Drassanes Reials (136/09); Carrer de la Boqueria, 12, Carrer d'en Quintana, 2 (126/09); Carrer dels Vigatans, 4, Carrer Gíriti, 3 (059/09); Carrer de Ripoll, 25, Carrer dels Capellans, 10-16 (108/09); Avinguda del Marquès de l'Argentera, 2-16, Pla de Palau, 15-17, Plaça de Pau Vila, 12-13b.

Imatge de grotesc de
terracota procedent, entre
d'altres peces similars,
d'un fust de columna.

Arc de Triomf

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Avinguda de Vilanova,
3-11 / Carrer de Roger
de Flor, 39-43

Districte

Eixample

Nom singular

Arc de Triomf

Codi MUHBA

137/08

Promotor/Propietari

GISA

Empresa adjudicatària

Griu, Arqueologia
i Patrimoni, SL / Arcs
Patrimoni cultural, SLL

Direcció tècnica

Jordi Aguelo, Toni
Juárez, Carme
Subiranas

Treballs de conservació- restauració

Isabel Parra Alé

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

Isabel Parra Alé

Paraules clau: Conjunt monetari. Sivella. Bronze daurat. Plasma fred. Tanagrina. Medieval.

La intervenció arqueològica efectuada als voltants de l'Arc de Triomf, amb una superfície excavada entorn els 2.800 m², ha permès recuperar un important conjunt d'elements arqueològics. En aquest treball ens centrarem en les tasques de conservació-restauració efectuades amb el material delicat, compost de 534 objectes metàl·lics, 74 elements orgànics, 16 de ceràmics i 846 de vidre –majoritàriament fragmentat–. Cronològicament, els elements recuperats abasten un espai de temps entre el segle IX i el segle XX, encara que també hi ha alguns objectes d'època romana.

Després de realitzar una primera neteja superficial d'identificació i avaluació de l'estat de conservació, es van seleccionar aquells elements susceptibles de ser tractats, que van ser la pràctica majoria. Aquesta selecció va ser més exhaustiva entre els objectes fèrrics. Juntament amb l'arqueòleg director, es va realitzar una selecció tenint en compte l'abundància d'exemplars d'un mateix tipus d'element (com els claus, per exemple) les seves característiques, l'estat de conservació de la pròpia peça o, també, per la informació que podia facilitar de cara a l'estudi arqueològic. Bàsicament els materials de ferro són ferradures (senceres o fragmentades), claus i utillatge (punta d'arada,

tisores) o peces d'armament (puntes de fletxa o de llança).

Pel que fa als objectes de vidre, molt nombrosos, el tractament ha consistit en la neteja i eliminació de les irisacions i s'han intentat relacionar els fragments per tal de remuntar peces, la qual cosa no ha estat possible ja que els elements coincidents han estat mínims. S'ha observat una ampla varietat de colors i formes destacant el balustre d'una copa amb dos caps de lleó, realitzat a motlle, i sis fragments de braçalets amb diferent coloració i decoració.

El conjunt monetari inclou un total de 80 monedes: 32 de billó (de les quals 3 són il·legibles i 2 no identificades) i 48 de bronze (de les quals 22 són il·legibles i 3 no identificades). Cronològicament estan situades entre la primera meitat del segle II aC fins al regnat de Felip V (1700-1746). Les primeres neteges sota la lupa binocular van mostrar indicis de la presència d'aliatges de plata amb altres metalls com coure (billó), que ens han permès adaptar els tractaments per conservar les peces.

Entre els objectes tractats hi ha una sèrie d'elements que mereixen una menció especial, tant per la tècnica decorativa utilitzada, com per la seva singularitat.

També s'ha recuperat un conjunt significatiu d'objectes format per una sèrie de peces d'orfebreria en bronze de les quals algunes estan relacionades amb la indumentària personal –diferents tipologies de sivelles, plaques de cinturó i passadors– i d'altres, amb el guarniment de cavalls –xapes de guarnició d'arnesos de cavalleries–. 13 d'aquestes peces presenten una capa daurada en una de les seves cares. Aquest sobredaurat s'estén sobre un treball previ que combina les tècniques d'incisió i repujat. Trobem decoracions senzilles a base de línies de contorn extern o que formen motius vegetals i altres de més complexes formades amb grups de petits cercles o punts que de vegades giren al voltant d'un motiu central (fotos 1 i 2). Les reduïdes dimensions d'algunes peces i la profusió decorativa miniaturista poden també fer pensar en el colat del metall dins un motlle preparat amb la decoració.

La tècnica del daurat està documentada des de l'antiguitat amb la finalitat d'enriquir

Foto 1. Sivella.

Foto 2. Xapa de guarniment de cavall.

metalls menys nobles. Es realitzava utilitzant el mercuri com a adhesiu i se seguïen dues tècniques: bé al foc, aplicant l'or dissolt en mercuri sobre la peça i escalfant-la fins el punt de fusió del mercuri (357°); o bé utilitzant el daurat en fred (descriu Plini a la seva obra *Historia Natural* xxiii, 64-65, 100), tècnica en la que s'estenia el mercuri i a sobre es col·locava el pa d'or que s'adheria al metall un cop evaporat el mercuri. Durant l'etapa medieval, el daurat al foc era el més habitual i és en aquesta època, segons el registre arqueològic, quan es podrien situar la majoria de les peces descrites. Per la seva delicadesa i detall es pot intuir una possible influència islàmica contemporània.

La presència d'aquest tipus de decoracions no és gaire habitual a les excavacions, no perquè no existeixin, sinó probablement perquè la capa daurada no s'ha conservat uniformement ja que els productes de corrosió del bronze, amb el seu increment de volum, l'han fet saltar. Aquests mateixos productes s'estenen per la superfície externa amagant el daurat i durant els processos de neteja, per eliminar els dipòsits superficials, la capa es pot arrossegar fàcilment passant desapercebuda al restaurador.

En aquesta ocasió, el fet d'haver realitzat una primera neteja mecànica sota la lupa binocular, va evidenciar l'existència del daurat. Aquesta circumstància va obligar a modificar el tractament previst per un altre d'alternatiu, com el del plasma d'hidrogen i argó dirigit principalment a l'estabilització dels clorurs del bronze i a l'eliminació dels productes de corrosió sense afectar el recobriment, reduint al mínim la manipulació directa sobre l'objecte. Per acabar d'alliberar el daurat es va continuar la neteja mecànica controlada sota la lupa binocular, procurant no ratllar la superfície. La neteja

es va aturar en aquells casos en els quals es despenia la capa daurada, passant directament a la protecció final. No es va realitzar la comprovació de sals a la campana d'humitat per evitar l'aflorament de nous clorurs. En aquests elements s'ha fet valer el criteri de mínima intervenció agressiva per tal d'intentar conservar el més possible aquesta patina decorativa tan peculiar.

Entre els elements metàl·lics arribats al laboratori, s'incloïen dues peces de bronze identificades com a espàtules, encara que es desconeix si d'ús mèdic o cosmètic (foto 3). Ambdues presentaven una petita cassoleta en un extrem mentre que l'altre es dividia en dues branques incompletes de diferent orientació. A la part central del cos es trobava una finíssima espiral decorativa enrotllada. El seu estat de conservació era molt deficient, amb poc nucli metàl·lic, la qual cosa va obligar a una mínima manipulació directa de les peces sota la lupa binocular per eliminar parcialment les concrecions i corrosions presents a la superfície. L'estabilització dels clorurs es va realitzar mitjançant el tractament de plasma i banys amb sesquicarbocat sòdic per passar a la protecció final.

El fet d'haver pogut tractar aquestes peces en un curt espai de temps després de la seva exhumació i el seu posterior trasllat a les sales de reserva condicionades del Museu d'Història de Barcelona, asseguruen la seva conservació encara que no s'hagin pogut finalitzar els tractaments.

Altres elements singulars tractats han estat dos petits caps de terracota, trencats pel coll, quasi idèntics, de 4,2 cm d'alçada i 3,1 cm d'amplada. Probablement formarien part de petites figures amb el cap inclinat identificades com a "tanagrines". Trobem un paral·lelisme entre aquestes peces i una figura localitzada al castell de Burriac de Cabrera de Mar descrita per Marta Prevosti (foto 4).

Les dues peces estan realitzades a motlle per estreta, fetes per ser vistes frontalment, tenint la part de darrera menys treballada. Un dels caps estava fragmentat i amb la superfície frontal molt desdibuixada, possiblement per la pèrdua de relleu del motlle, la qual cosa denotaria un ús continuat en el temps. Durant el procés de neteja es va poder detectar a l'altre exemplar, la presència de policromia: un to vermellós en el voluminós pentinat (amb forma de casquet amb incisions decoratives) i un to negre en el detall dels ulls i a les arracades. Es va procedir a la consolidació tant de la ceràmica descohesionada com dels pigments, per evitar la seva pèrdua durant la neteja que va ser molt acurada i superficial.

Foto 3. Espàtules d'ús mèdic o cosmètic.

Foto 4. Cap de tanagrina.

Aquest tipus de peces d'influència clarament romana, estarien relacionades amb el culte dins un àmbit domèstic. Tenint en compte el seu paral·lelisme amb la peça del castell de Burriac, podrien situar-se cronològicament entre els segles II - I aC.

Les fitxes de les peces que es presenten a continuació estan agrupades per materials i, dintre d'aquests, classificades per la seva funcionalitat.

✶ Isabel Parra Alé, Dèbora Iglesias Bonells

BIBLIOGRAFIA

Joaquín BARRIO MARTÍN, M. FERRETTI, Ana Isabel PARDO NARANJO, «La problemática de conservación y restauración de los metales dorados arqueológicos» dins *Actas XV Congreso de Conservación y Restauración de Bienes Culturales*, Murcia, 2004, pàg. 579-592.

Marta PREVOSTI MONCLÚS, «"Tanagrina" i restes romanes republicanes trobades sobre el cim de Burriac», *Pyrenae*, 27, (1996), pàg. 301-310.

Jordi AGUELO, Toni JUÁREZ, Carme SUBIRANAS, «Arc de Triomf», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2010, pàg. 52-55.

FITXA 1

Tipus d'element: Fragment escultòric

Quantitat: 1

Material: Ceràmica

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Presenta brutícia superficial i concrecions terroses amb presència puntual de sals. S'observen nombroses esquerdes superficials. Conserva restes de policromia vermella.

Tractament: Neteja mecànica en sec (per eliminar les sals) i en humit amb aigua destil·lada i alcohol al 50%.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 2

Tipus d'element: Petit cap escultòric votiu (tanagrina)

Quantitat: 2

Material: Ceràmica amb restes de policromia

Cronologia: Iberoromana (?).

Estat de conservació: Presenten brutícia superficial i concrecions terroses puntuals. Material descohesionat.

Un d'ells està fragmentat amb restes d'engalba clara. L'altre està complet i mostra restes de policromia negra i vermella.

Tractament: Neteja manual en humit amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol al 50%. Unió de fragments amb cola nitrocel·lulòsica. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 3

Tipus d'element: Fireta

Quantitat: 3

Material: Ceràmica vidrada (1). Ceràmica (2).

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Presenten brutícia superficial i concrecions terroses puntuals. Despreniment del vidrat. Estan incompletes.

Tractament: Neteja manual en humit amb aigua destil·lada i alcohol al 50%. Banys en hexametafosfat sòdic i posterior neutralització. Unió de fragments amb cola nitrocel·lulòsica.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 4

Tipus d'element: Plat. Balustre

Quantitat: 2

Material: Ceràmica vidrada

Cronologia: Segle XVII

Estat de conservació: Estan fragmentats i incomplets. Presenten brutícia superficial i concrecions terroses puntuals.

Tractament: Neteja manual en sec i humit amb aigua destil·lada i alcohol al 50%. Banys en hexametafosfat sòdic i posterior neutralització. Unió de fragments amb cola nitrocel·lulòsica. Consolidació del vidrat amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 5

Tipus d'element: Maó

Quantitat: 1

Material: Ceràmica refractària

Cronologia: Segle XIX

Estat de conservació: La peça està trencada en 2 fragments. Es tracta d'un maó de ceràmica refractària amb la inscripció de fàbrica RAMSAY. Presenta concrecions terroses puntuals.

Tractament: Neteja manual en sec amb raspalls suaus i palets de fusta.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 6

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 27

Material: Bronze

Cronologia: Segle II aC (1). Segle XVII (18). Segle XVIII (3). No identificades (5).

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb clorurs que dificulten la visió de l'encuny. Fragilitat i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació dels clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (48h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 7

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 26

Material: Billó

Cronologia: Segle XII (2). Segle XIII (16). Segle XIV (6). Segle XVI (2).

Estat de conservació: Concrecions terrosses barrejades amb clorurs que dificulten la visió de l'encuny. Fragilitat i pèrdua de matèria.

Tractament: Eliminació dels productes de corrosió amb banys en AMT i àcid cítric amb neutralització posterior a la cobeta d'ultrasons. Neteja manual sota lupa binocular. Neutralització i campana d'humitat (48h). Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb clorofila. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 8

Tipus d'element: Pellofa (?)

Quantitat: 2

Material: Plom (1). Estany? (1).

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terrosses barrejades amb productes de corrosió que dificulten la visió de l'encuny.

Tractament: Neteja mecànica. Eliminació dels productes de corrosió amb banys químics. Neutralització i campana d'humitat (48h). Inhibició. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 9

Tipus d'element: Placa de cinturó

Quantitat: 10

Material: Bronze (8). Bronze daurat (2).

Cronologia: Segles XII - XV.

Estat de conservació: Concrecions de terra i pedres barrejades amb clorurs que amaguen les decoracions. Deformacions i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Plasma hidrogen+argó. Banys de sesquicarbonat sòdic per a les peces daurades. Banys en AMT amb neutralització posterior per a la resta i campana d'humitat (48h). Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 10

Tipus d'element: Sivella

Quantitat: 5

Material: Bronze daurat

Cronologia: Segles XIII - XVIII.

Estat de conservació: Concrecions de terra i pedres que barrejades amb clorurs i altres productes d'alteració no deixen veure les decoracions ni el recobriment daurat. Deformacions i pèrdues de matèria i del daurat.

Tractament: Neteja mecànica sota la lupa binocular. Plasma d'hidrogen+argó i banys de sesquicarbonat sòdic. Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 11

Tipus d'element: Sivella

Quantitat: 17

Material: Bronze (16). Ferro (1).

Cronologia: Segles XIII - XVIII.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb clorurs i oxidacions. Deformacions i pèrdues de matèria.

Tractament: Neteja mecànica-manual i química per l'eliminació dels clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior i B-70. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (48h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 12

Tipus d'element: Passador (?)

Quantitat: 4

Material: Bronze (3). Bronze daurat (1).

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Peces incompletes. Recobertes de concrecions formades per terra i pedres barrejades amb clorurs i oxidació que dificulten la visió de les decoracions. Presència de clorurs actius puntuals. Deformacions i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Plasma d'hidrogen+ argó. Banys de sesquicarbonat sòdic per a la peça daurada. Banys d'AMT amb neutralització posterior per a la resta i campana d'humitat (48h). Assecatge i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA Neteja mecànica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 13

Tipus d'element: Peça d'indumentària, d'ornament, d'ús cotidià i d'altres.

Quantitat: 177

Botó (1). Punta de cordó (1). Ganxo de cinturó (6). Anell (1). Medalla (1). Picarol (6). Element decoratiu (3). Guaspa (4). Pincas (4). Didal (6). Anella (15). Agulla de cap (88). Cullera, mànec (5). Estris de filar (2). Ganxo (1). Clau, tatxa i cargol (7). Placa (23). Indeterminat (3).

Material: Bronze

Cronologia: Segle XII-XIV (11). Segle XVI-XVII (32). Indeterminats (134).

Estat de conservació: Dipòsits de terra. Presència de clorurs actius i altres productes de corrosió.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Banys en AMT amb neutralització posterior i campana d'humitat (48h). Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 14

Tipus d'element: Ganxo de cinturó (?)

Quantitat: 4

Material: Bronze (3). Bronze daurat (1).

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Dipòsits superficials de terra, pedres barrejades amb clorurs. Pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Plasma d'hidrogen+ argó i banys de sesquicarbonat sòdic per a la peça daurada. Banys en AMT amb neutralització posterior per a la resta i campana d'humitat (48h). Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 15

Tipus d'element: Espàtula d'ús mèdic o cosmètic (?)

Quantitat: 2

Material: Bronze

Cronologia: Segle XIII (?)

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb clorurs. Pèrdua de nucli metàl·lic. Alta fragilitat i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Plasma d'hidrogen+ argó i banys de sesquicarbonat sòdic. Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 16

Tipus d'element: Xapa de guarniment de cavall

Quantitat: 2

Material: Bronze daurat

Cronologia: Segle XIII-XV (?)

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb clorurs. Un d'ells ha perdut gran part del daurat.

Tractament: Neteja manual sota la lupa binocular. Plasma d'hidrogen+ argó i banys de sesquicarbonat sòdic. Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 17

Tipus d'element: Bala

Quantitat: 3

Material: Bronze (1). Plom (2)

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb clorurs i productes de la sulfuració del plom.

Tractament: Neteja mecànica. Eliminació dels clorurs de la peça de bronze amb banys en AMT i B-70. Neteja del plom amb projecció de granalla vegetal amb microabrasímetre (2'5 bar). Assecatge a l'armari estufa i inhibició amb timol del bronze. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 18

Tipus d'element: Punta de fletxa

Quantitat: 2

Material: Ferro

Cronologia: Segle XVII (1). No determinada per la intervenció arqueològica (1).

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb òxids de ferro. Laminació, esquerdes a la superfície i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica-manual amb microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre (2'5 bar). Tractament de sulfit alcalí (sis mesos). Posterior neutralització. Neteja amb alcohol. Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 19

Tipus d'element: Ferradura (4). Cadena (1). Fragment de bala de canó (2). Tisoires (1). Altres (9).

Quantitat: 17

Material: Ferro

Cronologia: Segles XV-XVII.

Estat de conservació: Concrecions de terra i pedres barrejades amb òxids de ferro. Laminació superficial, esquerdes i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica amb microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre. Tractament de sulfit alcalí (sis mesos). Neutralització. Neteja amb alcohol. Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C

FITXA 20

Tipus d'element: Clau (67). Fragment de clau (19).

Quantitat: 86

Material: Ferro

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb òxids de ferro. Deformacions, laminació, esquerdes i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica amb microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre (2'5bar). Tractament de sulfit alcalí (sis mesos). Neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Només s'acaba el tractament d'una part del material. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 21

Tipus d'element: Punta d'arada o virolla [?].

Quantitat: 1

Material: Ferro amb restes de fusta.

Cronologia: Segle XIII

Estat de conservació: Concrecions de terra i pedres barrejades amb òxids de ferro. Laminació superficial, esquerdes i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica amb microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre (2'5bar). Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 22

Tipus d'element: Resta òssia humana

Quantitat: 44

Material: Os

Cronologia: Segles X-XII

Estat de conservació: Presenten restes terroses per tota la superfície. Els ossos es troben molt fragmentats.

Tractament: Neteja mecànica en sec, amb pals de fusta i pinzells suaus, i humida amb aigua destil·lada i alcohol i realitzant banys d'aigua destil·lada a la cubeta d'ultrasons. La unió de fragments s'ha realitzat amb cola nitrocel·lulòsica.

Preventiva: H.R. entorn el 60%; T.C°. + -20 °C.

FITXA 23

Tipus d'element: Pinta [1]. Mànec [1].

Quantitat: 2

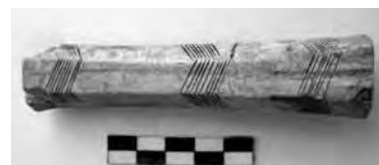
Material: Os o banya

Cronologia: Segle XIV

Estat de conservació: Presenta terra concrecionada, fractura i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja amb una mixta d'aigua destil·lada, alcohol i acetona amb eines suaus. La unió de fragments s'ha realitzat amb cola nitrocel·lulòsica.

Preventiva: H.R. entorn el 50-55%; T.C°. + 15-25 °C.

FITXA 24

Tipus d'element: Fragment de vidre.

Quantitat: 839

Material: Vidre

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Les peces estan incompletes. Presenten concrecions puntuals, iridescències, algunes fractures i brutícia superficial en tota la seva superfície.

Tractament: Neteja mecànica en sec amb bisturí i pinzells suaus, i humida amb una mixta d'aigua destil·lada i alcohol al 50%. En algun fragment s'ha fet una consolidació del substrat amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 25

Tipus d'element: Fragment de braçalet.

Quantitat: 6

Material: Vidre

Cronologia: Segle XVI

Estat de conservació: Presenten brutícia superficial i iridescències. Són peces incompletes.

Tractament: Neteja mecànica en sec amb bisturí i pinzells suaus, i humida amb una mixta d'aigua destil·lada i alcohol al 50%.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 26

Tipus d'element: Ampolla (1). Balustre de copa amb caps de lleó (1).

Quantitat: 2

Material: Vidre

Cronologia: Segles XV-XVI

Estat de conservació: Presenta brutícia superficial i iridescències.

Tractament: Neteja mecànica en sec amb bisturí i pinzells suaus, i humida amb una mixta d'aigua destil·lada i alcohol al 50%.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

Baluard del Migdia

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de Pau Vila, 12-13b
/ Carrer del Doctor
Aiguader 1-2 / Carrer
de la Marquesa, 2-6

Districte

Ciutat Vella

Nom singular

Baluard del Migdia

Codi MUHBA

096/06

Promotor/Propietari

UTE Tricéfalo-
Vallehermoso

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Mikel Soberón Rodríguez

Treballs de conservació- restauració

Àbac, Conservació-
Restauració, SL
ESCRBCC - Escola
Superior de Conservació
i Restauració de Béns
Culturals de Catalunya

Responsable

Maria Molinas (Àbac,
Conservació-
Restauració, SL)
Júlia Chinchilla Sánchez
(ESCRBCC)

Equip

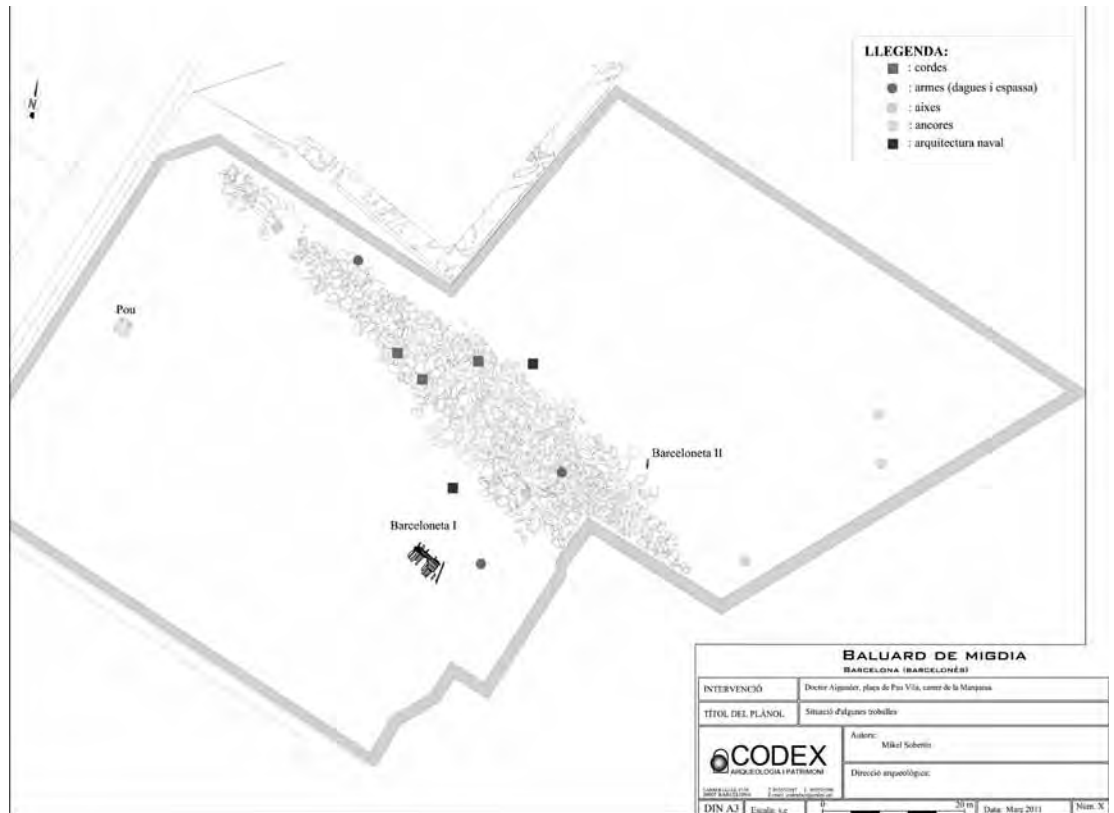
Maria Molinas, Sílvia
Llobet, Lluïsa Matas,
Irene García (Àbac,
Conservació-
Restauració, SL)
Alumnes 3r, especialitat
d'Arqueologia: Xisca
Bernat Jaume, Llúcia
Bosch Rubio, Carolina
Busquets Vidal, Maria
Dalmau Nieto, Amanda
Hinojosa Olmo, Domingo
López González, Adriana
Molina Pérez, Estefania
Parramón Teixidó, Marina
Rull Aguilar (ESCRBCC)

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

Irene García, Maria
Molinas, Miquel
Navarro, Pep Parer,
Servei d'Arqueologia

Planta del jaciment amb el dibuix de l'escullera i les troballes senyalades.

Paraules clau: Plaça de Pau Vila. Conservació-
restauració *in situ*. Material orgànic. Material
inorgànic. Daga. Pou. Aixa. Espasa. Corda.

L'excavació arqueològica ha ocupat una superfície d'uns 5800 m² i s'ha arribat fins a una cota d'uns 7 m per sota del nivell del mar, deixant al descobert una cronologia dominant que va des de finals del segle XIII fins el segle XIX i ha proporcionat una important quantitat de restes arqueològiques.

Durant un període de més de dos anys la presència gairebé ininterrompuda de restauradors al jaciment ha estat imprescindible per tal de poder actuar amb eficàcia davant l'aparició de restes arqueològiques de materials delicats. Treballs de primers auxilis com ara el muntatge de dispositius que assegurassin el manteniment de nivells d'humitat apropiats per a la conservació de fibres vegetals o l'aplicació de sistemes per a l'exhumació d'objectes fràgils, han estat algunes de les tasques requerides. D'altra banda s'han anat tractant a laboratori, un total de 992 peces de materials de diferent naturalesa per a garantir-ne la conservació i

estudi posterior, així com per a avaluar-ne la seva qualitat museable. Presentem, en primer lloc, aquells treballs efectuats al jaciment i que, la majoria, estan encara en procés de restauració. Sovint són tractaments llargs que requereixen molt temps per a dur a terme el necessari dessalatge, previ a la restauració; altres vegades perquè es necessiten instal·lacions i personal especialitzat o també equips específics. En qualsevol cas, tot i que ens agradaria poder presentar processos de conservació i restauració complets, hem cregut prou interessant explicar amb deteniment els treballs efectuats en el moment de la troballa, sempre imprescindibles per a uns bons resultats posteriors.

Per a finalitzar l'article es presenten, en format de fitxa, les peces que han rebut un tractament de conservació. Es tracta d'objectes de diferents materials: bronze, plom, ferro, vidre, ceràmica, fusta, os, cuir, fibres i altres elements vegetals que constitueixen un fons important, tant pel seu nombre com per les dades històriques que aporten.

ELS TREBALLS DE CONSERVACIÓ *IN SITU*

Els treballs de conservació efectuats al jaciment del Baluard del Migdia han estat múltiples i a vegades complexos. No enumerarem aquí totes les accions fetes per a la conservació de les peces que s'han recuperat, algunes de gran format com àncores de ferro, altres minúscules com grans de raïm o fulles de plantes herbàcies, per posar alguns exemples.

Els pous

A la zona de l'excavació arqueològica compresa entre el carrer de la Marquesa i la muralla del segle XIX es van documentar cinc pous de fusta de conífera.¹ La conservació ha estat possible gràcies a les condicions humides que els han preservat de la degradació.

Les directius establertes pels representants del MUHBA, de l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat i del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, van marcar el desmuntatge i trasllat al CASC d'un dels cinc pous, concretament el conservat a 29 m del flanc oest del baluard, datat amb el seu període d'ús fins mitjan del segle XVIII, i que representava l'estructura més complexa de tots els documentats.

El pou recuperat és de planta quadrada, lleugerament irregular, 1,80 m x 1,74 m, i una fondària de 0,57 m. Estructuralment l'armadura mostrava una base de fusta feta amb quatre taulons que delimitaven tot el perímetre, alguns d'ells units amb claus de ferro, i a les quatre cantonades estakes de fusta més altes que els taulons que servien com a punt de recolzament d'aquests.

Les fustes, en el moment de la troballa, presentaven un bon estat de conservació, tot i això es van documentar petites pèrdues, punts d'oxidació en les zones acoblades amb claus de ferro, escapçament dels taulons verticals i fractures que provocaven la deformació d'alguns elements.

Per tal de preservar el pou durant la seva excavació i extracció del mateix, l'equip d'arqueologia va crear un eficaç sistema per garantir un grau d'humitat òptim per a la conservació. Aquest va consistir en cobrir l'estructura amb dues capes de geotèxtil sobre les que es va col·locar un circuit d'aigua fet amb mànega perforada. A sobre de tots aquests elements, s'hi va col·locar un plàstic per evitar la forta insolació del mes d'agost.

Pel que fa al propi procés d'exhumació, en un primer moment es van fer calcs de cadascun dels elements a extreure per tal de garantir el futur muntatge del pou. Tot seguit es va procedir a l'extracció dels taulons i estakes de manera ordenada i individual. Per cada peça es va tallar un fragment de tauló marí a mida on s'hi va col·locar a sobre la fusta extreta, i es va procedir a la documentació fotogràfica i a la primera neteja per tal d'eliminar les restes terroses. Restant la fusta i el tauló marí ben humits, es van etiquetar, i finalment embolcallar conjuntament amb film de polietilè. Gràcies a aquests embalatges les peces van ser traslladades al CASC sense patir deformacions o assecats indeguts; allí es van posar en dipòsits d'aigua per iniciar el seu dessalatge, com a primer pas del procés de conservació i restauració.

L'extracció d'un fragment de vaixell

Es tracta d'un fragment de vaixell de notables dimensions, possiblement d'origen cantàbric,² que conserva 4,20 m d'eslora i 2,75 m de mànega. Està format per deu quadernes amb el seu esglaonat d'encaix de les andanes del folre, onze andanes de traca del folre superposades unes a les altres (tècnica del tinglat) que encara conserven la pega que recobria el buc i, sense connexió, es troba el possible bau i un objecte de ferro de grans dimensions.

Tant a les quadernes com a les andanes s'observen reparacions o afegits d'origen, algunes clavades amb claus.

Pou abans de la seva extracció. Foto: Maria Molinas.

1. Les mostres han estat analitzades per CETEC-Patrimoni i han determinat *pinus sylvestris* i *pinus halepensis*.

2. Veure Memòria de la intervenció arqueològica, vol. 1.

Extracció d'un fragment de vaixell. Foto: Miquel Navarro.

Les peces que mantenen lligats tots els elements del vaixell són les clavilles de fusta, de secció rodona o quadrada, i els claus de ferro de secció quadrada, cabota rodona a l'exterior i quadrada a l'interior del buc.

Les clavilles subjecten les traques del folre amb les quadernes, i els claus els diferents taulons del folre entre si.

El fragment de vaixell es va localitzar durant les tasques de control dels rebaixos mitjançant una màquina giratòria amb una gran cullera de dents. Aquesta va trencar per la meitat la quaderna 6, va deixar marques a les quadernes 1 i 3, a més d'aixecar algunes traques del folre.

Des del primer moment que es van detectar les fustes del vaixell, els treballs, tant per part de l'equip d'arqueòlegs com del de restauració, es varen centrar en el manteniment de les restes en condicions humides, ja que era estiu i les altes temperatures feien perillar que la fusta s'assequés. Mentre s'excavava, s'anava cobrint amb geotèxtil amarat d'aigua; com en el cas del pou, es va instal·lar una mànega amb perforacions de manera que es formés un circuit de degoteig continu. Tot plegat, es cobria amb un plàstic per a evitar l'evaporació. El vaixell es va trobar en un estrat de sorra de platja. Per pal·liar el descalçament que provocava el degoteig es varen anar fent petits murets de contenció amb la mateixa sorra dins de sacs, assegurant-ne, així, l'estabilitat de la peça. Un cop finalitzades les tasques d'excavació i documentació, per part de l'equip d'arqueòlegs i del personal del CASC, es va optar per fer

un desmuntatge, peça a peça, per tal de fer-ne l'aixecament. La dificultat més gran que va sorgir, durant el desmuntatge, va ser la forta unió per part de les clavilles i dels claus, entre les diferents fustes del vaixell. Es van intentar diferents solucions, perquè l'estat de conservació de les traques del folre no permetia que aquestes es forcessin per separar-les de les quadernes; d'altra banda, la fusta de les clavilles era molt més dura que la fusta de les traques, i a més a més, aquesta estava inflada o deformada i sobrepassava el seu forat. Com a última opció, es varen sacrificar les clavilles, guardant-ne alguna de sencera com a mostra, i així es van poder separar les traques de les quadernes, de manera manual, amb l'ajut d'escarpi i martell.

Un cop es va haver desmuntat, fusta per fusta, es varen documentar una a una les peces obtingudes.³ També es varen netejar, amb aigua corrent i raspalls, identificar⁴ i col·locar en un suport.⁵ Finalment es varen embalar cadascuna de les peces del vaixell, juntament amb el tauler de suport, amb film plàstic transparent, deixant uns forats per poder-les mantenir mullades. Tot el conjunt recuperat es va mantenir al jaciment amb la instal·lació de reg esmentada, a l'espera del seu trasllat, a les dependències del CASC, on es troba actualment en procés de restauració.

El material de l'escullera

Hem agrupat sota aquest títol un conjunt d'objectes de característiques similars, tant pel que fa la seva cronologia –darrer terç del segle xv– com per la dificultat de la seva conservació i recuperació. La majoria són peces constituïdes per materials orgànics que el seu delicat estat de conservació aconsella una mínima manipulació, així com una màxima cura en el manteniment de les condicions medioambientals en les que estaven en el moment de la troballa, responsables sens dubte de la seva preservació durant els anys de soterrament.

El conjunt de fragments de corda

Els onze fragments de cordes recuperats amiden entorn els 3 cm de diàmetre i la seva longitud els 50 cm. Es troben en un delicat estat de conservació observant restes de sorra i pedretes incrustades, pèrdua de volum i de resistència mecànica a més de deformacions i nombroses fissures i fibres trencades.

Durant el procés d'extracció i embalatge s'ha intentat mantenir un grau d'humitat elevat (100%), així com la seva protecció de la llum i calor solar.⁶ La situació d'alguns fragments

3. Dibuix de calc amb polietilè i retolador permanent, a més de fotografies.

4. Amb el seu codi gravat a una etiqueta d'acer inoxidable grapada a cada fusta.

5. Suport de tauló marí tallat allà mateix amb una caladora a la mida de cada fusta.

6. Això es va fer utilitzant una bossa de plàstic negre per cobrir-les i a base de mullar-les mentre duraven les operacions de descalçament i extracció.

que es trobaven encaixats entre les roques, ha dificultat la fabricació de llits rígids per mantenir la forma de les peces i assegurar el seu trasllat i manipulació. Per aquest motiu, es van seguir diferents sistemes d'extracció i embalatge:

Els fragments de corda més curts i millor conservats han estat extrets utilitzant com a llit la mateixa sorra del jaciment i posant-los dins de bosses de polietilè, com de costum.

Els fragments més delicats i que tenien un bon accés, es van extreure amb l'ajut de suports d'escuma de poliuretà expandit.⁷

Un altre sistema emprat pels fragments de corda delicats però amb accés difícil, ha consistit en la utilització d'un consolidant, aplicat directament damunt la peça, creant una capa gruixuda que donava rigidesa a la corda i permetia la seva manipulació.⁸

Un dels fragments de corda trobats. Foto: Maria Molinas.

Alguns fragments de corda que estaven en un lloc accessible, entre sorres i força ben conservats, es van extreure d'una manera més senzilla, combinant algun dels procediments esmentats.⁹

Un cop traslladats tots els fragments de corda a les dependències del Servei d'Arqueologia del MUHBA i mentre no s'inicia el procés de restauració definitiu, s'ha efectuat la preventiva adequada per tal de mantenir les peces en condicions favorables, estables. Dipositats a la reserva, els fragments llargs s'han anat humitejant amb aigua destil·lada nebulitzada, mantenint-los tapats amb plàstics. Els fragments més petits s'han posat dins la nevera ja que les baixes temperatures ajuden a mantenir millor el material orgànic.

La neteja de les cordes ha anat precedida de la fabricació de suports especials¹⁰ amb l'objectiu de poder manipular les peces amb seguretat. Les primeres neteges es fan amb pinzells molt suaus i un rajolí constant d'aigua, sota l'aixeta. Paral·lelament, s'han començat a fer proves de dessalatge amb tres fragments de corda mitjans que determinaran l'ús de banys en aigua destil·lada col·locant els fragments de corda, cap per avall, sense extreure'ls del suport d'escuma de poliuretà on es troben.¹¹ La impossibilitat de finalitzar el tractament de conservació degut als terminis que exigeix el treball, fa que es decideixi efectuar un embalatge i magatzem més definitiu. En aquests moments les cordes que ho permeten estan conservades en fred, mantenint les condicions d'humitat estables,¹² gràcies a les quals la preventiva requereix menys vigilància.

Algunes peces de materials compostos: les aixes

Dues aixes completes amb fulla de ferro i el mànec de fusta, constitueixen un exemple de la singularitat dels materials localitzats a l'escullera. El ferro (material inorgànic) es conserva amb un important recobriments de concreció formada per òxids de ferro, sorra i pedres adherides, degut a haver estat enterrades en un medi marí. Posteriorment a la seva exhumació i un cop al laboratori de restauració s'ha pogut observar que aquest es troba en molt mal estat de conservació ja que conserva poca ànima metàl·lica observant-hi molts òxids, clorurs actius i, físicament està laminat. La fusta (material orgànic) també es troba en mal estat de conservació i molt delicada: està saturada d'aigua i ha perdut volum, consistència i resistència mecànica. Així, també està molt tova, porosa i permeable i ha sofert un canvi de color i múltiples fissures.

7. Primerament s'ha delimitat el fragment de corda, deixant un llit de sorra llis i per sota el nivell de la peça, al seu voltant. Posteriorment s'ha protegit l'objecte amb paper d'alumini per separar-lo del material de suport. S'han construït unes "parets" amb cartró i cinta de precinte per delimitar el que serà "la caixa" o motlle. Aquest s'obté amb escuma de poliuretà feta amb els dos components, *in situ*. Un cop endurida l'escuma i obtingut el suport o caixa, es fa passar per sota del llit de sorra de la corda una planxa d'acer que servirà per donar la volta a la corda, juntament amb la caixa d'escuma. Per últim, s'embala tot amb film plàstic transparent.

8. El ciclododecà és una substància sòlida, blanquinosa, d'aspecte cerós, químicament estable i inert. Es va escollir perquè és un fixatiu i consolidant que pot ser aplicat damunt objectes humits i perquè, a més, s'elimina al cap d'un temps per sublimació a temperatura ambient. Un cop aplicat el consolidant s'extreien d'entre les roques de l'escullera fent-les lliscar sobre un suport rígida i així ja es podia fer la caixa d'escuma de poliuretà expandit (ja explicada).

9. Primer es van consolidar amb ciclododecà i després es va preparar un suport fet amb tirs de poliestirè extruït (*foam*) subjectades amb cinta adhesiva. Per últim es va fer lliscar fins aquest suport. Tot plegat embolicat amb film transparent per mantenir-ho humit i fix.

10. Escuma de poliuretà expandit i paper d'alumini com a desemmotllant. Això ha permès poder donar la volta a les cordes i afavorir la sublimació del consolidant. Passats uns quants mesos i un cop el ciclododecà ja ha desaparegut, s'aprofiten els suports per tenir una base rígida i així poder realitzar la neteja.

11. La corda està submergida en aigua però encara dins el suport, cosa que permet manipular-la amb comoditat per anar fent els canvis d'aigua. Actualment aquests tres fragments de corda ja estan dessalats.

12. Llits rígids d'escuma de poliuretà i recobriments amb àcid poliacrílic amarat d'aigua destil·lada, i embalatge amb film plàstic transparent.

Foto *in situ* d'una de les dues aixes trobades. Foto: Maria Molinas.

El fet que en el moment de la troballa les dues parts de la peça estiguessin unides ha dificultat la seva extracció, manipulació, manteniment i conservació posterior. Una de les peces aparegué amb la part de la fulla soldada per la seva pròpia oxidació, a una roca de l'escullera. La seva recuperació es va fer utilitzant escarpa, martell i microtorn de dentista amb moles especials per polir pedra. A causa de les vibracions es va partir la fulla de ferro i la concreció del voltant, fet que comportà un canvi en el sistema d'extracció, rebaixant les roques de l'escullera just en el punt de soldadura, amb el microtorn i sense tocar la peça per evitar que les vibracions perjudiquessin l'estat de conservació de l'aixa. Per una altra banda, es va protegir el mànec de fusta amb un plàstic, fent un llit amb la pròpia sorra del jaciment.

El manteniment de les condicions medioambientals s'aconseguí mitjançant la protecció de la peça amb polietilè de color negre i a base d'humitejar-la fins que fos possible la seva extracció i trasllat al laboratori de restauració. La realització d'un embalatge apropiat s'aconseguí utilitzant un material rígid i fort per suportar el pes del ferro i la concreció formada, com és el tauló marí, d'una banda, i materials tous com ara el polietilè extruït i plàstic de bombolles per recolzar-hi el mànec de fusta sense fer-li marques noves. Tot plegat embolicat amb film transparent per fixar la peça al suport i mantenir la humitat durant el seu transport.

Immediatament després del trasllat, les aixes es varen posar en dipòsits de plàstic rígid i opac, plenes d'aigua de l'aixeta. Per tal d'efectuar-ne el dessalatge s'han anat fent canvis d'aigua, primer de l'aixeta, després en aigua mineral envasada i, per últim, en aigua destil·lada fins arribar a unes quantitats de sals dissoltes en l'aigua dels diferents banys acceptables pel seu posterior procés de restauració.

Peces de materials compostos: l'espasa

Exhumada al costat de l'escullera, juntament amb una daga i altres objectes de ferro, l'espasa és formada per una fulla de secció lleugerament romboïdal i pel mànec que té forma de creu i mostra unes dolces o guardes de forma arrodonida. A les radiografies fetes es pot observar una part del mànec en molt bon estat de conservació, aventurant la possibilitat que el pom sigui d'un metall més noble que el ferro. També s'observa un fil enrotllat al mantí que també podria ser d'un metall diferent. Es sospita que la fulla, també en força bon estat de conservació, podria tenir restes orgàniques molt perdudes que formarien part d'una funda o beina. Tot això es podrà concretar quan es faci la restauració de la peça.

L'espasa va ser recuperada per la màquina giratòria, fet que va provocar una deformació de la fulla sense arribar a la seva partició. Tota ella, exceptuant la part de la fulla que es va corbar, està recoberta per un gruix considerable de concreció, típica dels objectes que han estat enterrats en medi marí.

L'extracció, embalatge i procés de dessalatge de l'espasa ha seguit el mateix procediment de les aixes, explicat anteriorment.

Radiografia de l'empunyadura de l'espasa (Foto: SGS) i foto de l'espasa ja en el seu suport (Foto: Maria Molinas).

RECUPERACIÓ I RESTAURACIÓ DE PECES SINGULARS: LES DAGUES

Procedents també de l'escullera i d'igual cronologia que els materials esmentats fins ara, es varen recuperar tres dagues. S'ha pogut observar, un cop acabada la restauració d'alguna d'elles que la majoria són dagues d'orelles de materials compostos essent la fulla i part del mànec de ferro i la resta del mànec de bronze i material orgànic.

En general, el metall i sobretot el ferro es conserva amb un important gruix de concreció, motiu pel qual es va decidir fer radiografies de la majoria d'objectes de ferro exhumats per tal de poder identificar la forma de cada peça a més de tenir una aproximació del material compostiu i del seu estat de conservació.

Una de les dagues un cop acabada la restauració. Foto: Maria Molinas.

Posteriorment a l'exhumació de les dagues i un cop feta la restauració d'algunes d'elles es pot dir que el ferro es troba en força mal estat de conservació, això és mig perdut, oxidat, amb clorurs, amb fractures i fissures a més de laminat. Pel que fa les restes orgàniques –que en alguns casos semblen fusta– es troben molt mineralitzades i perdudes. Per contra, les parts de bronze, un cop eliminat tot el gruix de concreció, es conserven molt bé.

El procés de restauració efectuat amb una de les dagues pot donar una visió del que s'ha fet a totes les altres, encara que amb petites variacions:

Eliminació de corrossió amb sistemes combinats iniciant-se amb escarpa i martell. També s'ha fet servir el vibroincisor, així com la projecció d'abrasius, en aquest cas, de corindó F núm. 24, a 5/6 bar de pressió.

Durant el procés de neteja es va fracturar la fulla de ferro, comprovant que l'estat de conservació era molt dolent ja que havia migrat gairebé completament a superfície –d'aquí el gruix d'òxids– i que el poc que es conservava, estava laminat i solt. Es va optar per utilitzar

la seva pròpia concreció com a motlle per colar-hi la resina Araldit 2020 barrejada amb una mica de pigments i pols metàl·lica i així poder consolidar-lo i, alhora, reintegrar el poc ferro de la fulla que es conservava.

Tots els sistemes mecànics per eliminar la concreció i la consolidació /reintegració de la fulla de ferro es van anar alternant segons la zona i la problemàtica.

Eliminació de l'última capa més fina de concreció amb el vibroincisor aplicat puntualment i el llapis de fibra de vidre.

Unió dels diferents fragments de la peça amb la resina Araldit 2020 i també amb Araldit ràpid de dos components. La unió entre el mànec de la daga i la fulla, com que era un punt molt dèbil, es va fer amb Araldit ràpid de dos components i amb dos petits perns d'acer inoxidable per reforçar la unió.

Les petites reintegracions volumètriques es van fer amb Araldit 2020 barrejat amb pigments i pols metàl·lica.

La reintegració cromàtica, es va fer amb aquarel·les només allà on havia quedat poc tenyit l'Araldit utilitzat per reintegrar volum.

Inhibició del ferro que es conservava amb àcid tànnic aplicat a pinzell. Es va valorar no aplicar inhibidor damunt les parts de bronze pel seu bon estat de conservació, evitant així posar dos inhibidors diferents.

Per últim, es va aplicar la resina acrílica Paraloid B-72 dissolta al 2% amb acetona. Prèvia a la consolidació general final, durant el procés de neteja, es va fer una consolidació amb Paraloid B-72 al 5% amb acetona per reforçar les restes de material orgànic que es conservaven. ♣ **Maria Molinas**

BIBLIOGRAFIA

Ruth BAGAN, «El ciclodecà i les seves aplicacions en conservació-restauració» *Unicum*, 7, Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya, (2008), pàg. 150-158.

Mikel SOBERÓN RODRÍGUEZ. (2009) *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Pau Vila, 12-13b / Carrer del Doctor Aiguader, 1-27 / Carrer de la Marquesa, 2-6*, (Codi MUHBA 096/06), Barcelona, 2009 (inèdita).

Mikel SOBERÓN RODRÍGUEZ, *Intervenció al Baluard de Migdia de Barcelona. Activitats documentades al voltant del port al segle XVI*. IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Tarragona, 2010, (en premsa).

FITXA 1

Tipus d'element: Ampolleta

Quantitat: 1

Material: Vidre

Cronologia: Mitjan segle XVIII.

Estat de conservació: Brutícia superficial, amb iridescències generalitzades i plena de terra.

Tractament: Buidat de terra amb eines de fusta. Neteja amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol.

FITXA 2

Tipus d'element: Capitell

Quantitat: 1

Material: Gres de Montjuïc

Cronologia: Desconeguda. Aparegut en context del segle XIX.

Estat de conservació: Brutícia superficial. Restes de morter adherides. Desgast generalitzat i elevada porositat.

Tractament: Neteja mecànica. Projectió de silicat d'alumini amb microabrasímetre a baixa pressió. No es consolida.

FITXA 3

Tipus d'element: Peça d'indumentària. Element ornamental

Quantitat: 3. Botons (2). Dena (1)

Material: Atzabeja

Cronologia: Segle XVIII.

Estat de conservació: Brutícia superficial.

Tractament: Neteja amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol.

Preventiva: Evitar les oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 4

Tipus d'element: Figura

Quantitat: 6

Material: Terracota amb restes de policromia

Cronologia: Segle XVII - segle XVIII.

Estat de conservació: Brutícia superficial. Descohesió tant del suport com de la capa policroma. Pèrdua de decoració. Fragmentades en algun cas.

Tractament: Neteja amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol. Enganxat dels fragments amb adhesiu nitrocel·lulòsic. Consolidació amb resina acrílica.

FITXA 5

Tipus d'element: Pipa

Quantitat: 94

Material: Ceràmica oxidada [26]. Ceràmica vidriada [21]. Ceràmica reduïda [23]. Caolí [24].

Cronologia: Segle XVII-segle XVIII.

Estat de conservació: Brutícia superficial generalitzada; algunes presenten concrecions calcàries. Descohesió d'alguns recobriments.

Tractament: Extracció de mostres del dipòsit. Neteja amb ultrasons, en immersió en aigua destil·lada. Eliminació de les concrecions amb banys d'hexametafosfatsòdic. Neutralització. En els casos en què la decoració es troba descohesionada, consolidació amb resina acrílica.

FITXA 6

Tipus d'element: Element d'ús quotidià

Quantitat: 27. Espàtules (2). Botons (15). Matrius de botons (2). Daus (5). Cullera (1). Màneg de raspall (1). Agulla (1).

Material: Os. Ivori.

Cronologia: Segona meitat segle XVIII - inicis segle XIX.

Estat de conservació: Brutícia i dipòsits superficials. Descamació del suport en alguns casos.

Tractament: Neteja amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol amb hisops. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: Evitar les oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 7

Tipus d'element: Sola de sabata

Quantitat: 15

Material: Cuir, gavarrots vegetals i ferro.

Cronologia: Segona meitat segle XVIII - inicis segle XIX.

Estat de conservació: Brutícia superficial. Atac biològic generalitzat. Deformació. Descamació.

Tractament: Neteja mecànica amb solució biocida (alcohol, timol). Nodrint i correcció de la deformació (adob amb cera).

Preventiva: Evitar manipulacions i oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 8

Tipus d'element: Fragment de corda

Quantitat: 12

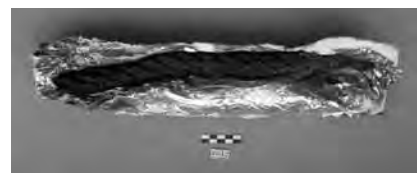
Material: Fibra vegetal

Cronologia: Darrer terç segle XV.

Estat de conservació: Saturació d'aigua. Incrustació de sorra. Debilitat. Fractura de fibres generalitzada. Deformació.

Tractament: Neteja amb aigua destil·lada, amb pinzell suau. Elaboració de suport adequat per transport (poliuretà expandit). Manteniment de les condicions d'humitat (àcid poliacrílic, film). Preservació en frigorífic fins la continuació del tractament de liofilització (pendent).

Preventiva: Evitar manipulacions i oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 9

Tipus d'element: Peça d'ús domèstic, de joc i d'ornament

Quantitat: 14. Cullera (2). Espàtula (1). Tap (1). Mànec (3). Baldufa (3). Botó (2). Esfera (1). Pom (1).

Material: Fusta.

Cronologia: Mitjan segle XVIII - inicis segle XIX.

Estat de conservació: Saturació d'aigua. Restes de terra. Concrecions. Pèrdua de volum. Esquerdes.

Tractament: Neteja amb aigua destil·lada, amb pinzell suau. Dessalatge. Assecatge controlat per substitució de l'aigua interestructural (metanol, etanol, acetona i èter). En alguns casos consolidació amb resina acrílica durant els banys d'assecatge.

Preventiva: Evitar manipulacions i oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 10

Tipus d'element: Element de vaixell

Quantitat: 44. Quaderna (15). Traca (6). Cunya (1). Estaca (1). Palmeller (2). Carena (1). Fragment de roda (2). Contubal (1). Indeterminat (15).

Material: Fusta. Fusta i ferro.

Cronologia: Segle XV - segle XVI

Estat de conservació: Saturació d'aigua. Restes de terra. Concrecions. Increment notable de pes. Esquerdes.

Tractament: Neteja amb aigua i raspalls suaus. Manteniment de la humitat per immersió i control de l'activitat biològica (hipoclorit sòdic). Es preveu efectuar el seu tractament en un organisme extern (dessalatge, consolidació i assecatge).

Preventiva: Evitar manipulacions i assecatge incontrolat. Controls periòdics.

FITXA 11

Tipus d'element: Element orgànic

Quantitat: Conjunt extens: pinyes, pinyons, llavors, pinyols de fruits diversos.

Material: Vegetal

Cronologia: Segle XV

Estat de conservació: Saturació d'aigua. Restes de terra. Sorra incrustada. Fractures. Esquerdes.

Tractament: Neteja amb aigua destil·lada, amb pinzell suau. Dessalatge. Assecatge controlat per substitució de l'aigua interestructural (metanol, etanol, acetona).

Preventiva: Evitar manipulacions i oscil·lacions brusques de temperatura i humitat.

FITXA 12

Tipus d'element: Peça d'indumentària, d'ornament, d'ús quotidià. Altres.

Quantitat: 121

Agulla de cap (71). Sivella (16). Botó (13). Fíbula (1). Passador (1). Medalla (1). Distinció militar (1). Anell (3). Polsera (1). Cullera (2). Forquilla (2). Didal (3). Picarol (1). Anella (3). Campana (1). Guaspa (1).

Material: Bronze. Bronze i vidre (polsera).

Cronologia: Segle XV - inicis segle XIX

Estat de conservació: Dipòsits superficials. Productes de corrosió, carbonats generalitzats, clorurs actius puntuals. Deformació i fractura en algun cas.

Tractament: Es fan dos tipus de tractament segons l'interès del material:

1. Primera neteja mecànica i emmagatzematge.
2. Neteja química per a l'eliminació de carbonats (hexametafosfat sòdic) i mecànica. Neutralització. Cambra d'humitat (48h). En els casos on els clorurs són actius encara, neteja química específica (B70, sesquicarbonat sòdic). Neutralització. Enganxat dels fragments amb adhesiu epoxídic. Assecatge i inhibició (timol). Consolidació amb polímer sintètic.

Preventiva: Condicions mediambientals estables: temperatura baixa $\pm 20^{\circ}\text{C}$, HR entorn el 30%.

FITXA 13

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 124

Material: Bronze

Cronologia: Inici segle XVI - finals segle XIX

Estat de conservació: Dipòsits superficials. Productes de corrosió, carbonats generalitzats, clorurs actius puntuals que dificulten la lectura del relleu.

Tractament: Neteja química per a l'eliminació de carbonats (hexametafosfat sòdic) i mecànica. Neutralització. Cambra d'humitat (48h). En els casos en què els clorurs són actius encara, neteja química específica (B70, sesquicarbonat sòdic). Neutralització. Assecatge i inhibició (timol). Consolidació amb polímer sintètic.

Preventiva: Condicions mediambientals estables: temperatura baixa $\pm 20^{\circ}\text{C}$, HR entorn el 30%.

FITXA 14

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 10

Material: Argent

Cronologia: Finals segle XV - finals segle XIX

Estat de conservació: Dipòsits superficials. Carbonats puntuals, òxids i sulfurs generalitzats que dificulten la lectura del relleu.

Tractament: Neteja química amb un àcid orgànic (fòrmic) i mecànica. Neutralització, assecatge i inhibició (clorofil·la). Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 15

Tipus d'element: Bala

Quantitat: 7

Material: Plom

Cronologia: Finals segle XVIII - inicis segle XIX.

Estat de conservació: Dipòsits superficials. Carbonats puntuals, òxids i sulfurs generalitzats que dificulten la lectura del relleu.

Tractament: Neteja mecànica per microabradió (granalla vegetal). Neteja química mitjançant el mètode Caley (acetat d'amoni). Neutralització i assecatge. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: Condicions mediambientals estables: temperatura baixa $\pm 20^{\circ}\text{C}$, HR entorn el 30%.

FITXA 16

Tipus d'element: Bala

Quantitat: 28

Material: Ferro

Cronologia: Finals segle XVIII

Estat de conservació: Corrosió avançada. Gruix d'òxids, hidròxids total. Clorurs generalitzats. Incrustació de pedres, sorra. Increment notable de volum.

Tractament: Neteja mecànica (micropercutor, microtorn). Campana d'humitat (82h) per detecció de clorurs. Tractament dels clorurs (sulfat alcalí). Neutralització i assecatge. Inhibició (àcid tànic). Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: Condicions mediambientals estables: temperatura baixa $\pm 20^{\circ}\text{C}$, HR entorn el 30%.

FITXA 17

Tipus d'element: Eina

Quantitat: 2. Matxet (1). Pic (1).

Material: Ferro

Cronologia: Finals segle XVIII.

Estat de conservació: Corrosió avançada. Òxids, hidròxids generalitzats. Clorurs estesos. Incrustació de pedres, sorra. Fissures, esquerdes, descamació.

Tractament: Consolidació de les esquerdes amb adhesiu epoxídic i pigments. Neteja mecànica (microtorn, vibroincisor, raspall metàl·lic). Campana d'humitat (82h) per detecció de clorurs. Només en el cas del pic, eliminació dels clorurs (sulfat alcalí). Neutralització i assecatge. Ambdós, inhibició (àcid tànic). Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: Condicions mediambientals estables: temperatura baixa $\pm 20^{\circ}\text{C}$, HR entorn el 30%.

FITXA 18

Tipus d'element: Elements diversos

Quantitat: 197.

Clau (75). Eina (5). Cadenat (4). Llança (1). Tenalles (1). Cisell (1). Ganxo (3). Ganivet (2). Punxó (1). Tisores (1). Ferradura (1). Daga (1). Indeterminats (101).

Material: Ferro. Ferro i fusta.

Cronologia: Majoritàriament segle XV

Estat de conservació: Parcialment/totalment mineralitzats. Òxids i hidròxids generalitzats. Increment notable de volum. Incrustació de pedres, sorra. Esquerdes, fractures descamació.

Tractament: Selecció per morfologia i realització de radiografies per tal d'identificar els objectes.

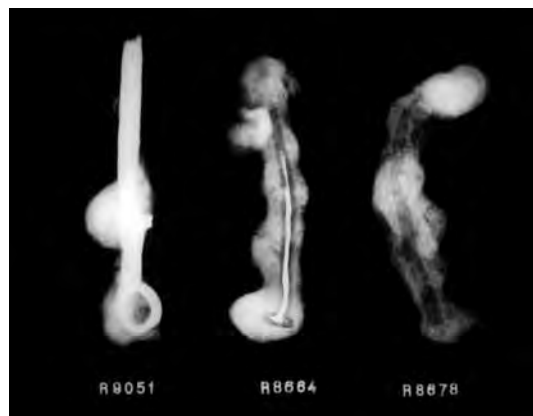

Foto: Pep Parer.

TREBALLS DE COL·LABORACIÓ AMB L'ESCRBCC

El conjunt està format per onze elements de fusta de petit format, entre els quals destaquen dues baldufes, una cullera sencera i altres dues trencades, un pom, un botó (cilindre obert amb dos forats a la base), un disc circular incomplet i altres fragments que s'han interpretat com a mànecs d'eines diverses. Totes les peces van arribar humides, conservant restes del sediment de l'excavació i guardades dins una bossa de plàstic.

Quant a l'estat de conservació, presentaven les característiques pròpies de les fustes conservades amarades en medis humits, és a dir, pèrdua de resistència mecànica i duresa, enfosquiment i lleuger augment de volum, a més de fissures i esquerdes (principalment en sentit radial en relació amb el tronc de l'arbre) provocades pels canvis d'humitat durant l'excavació o durant el període d'enterrament.

Els tractaments realitzats van tenir com a principal objectiu garantir la conservació formal dels objectes, evitant la contracció de les fibres durant l'assecatge, i reforçar la seva estructura. Pel que fa referència als objectes de major volum (les dues baldufes, amb més risc d'obertura de les esquerdes radials) es va fer una neteja acurada en aigua amb pinzells, bastonets de fusta i esponges suaus per eliminar restes de terres adherides i posteriorment es va anar substituint de forma pausada l'aigua per altres dissolvents més volàtils (etanol i èter dietílic), als que finalment es va afegir un consolidant –una petita quantitat de resines dammar (aprox. 25%) i colofònia (aprox. 10%)–. En la resta d'objectes, l'aigua dels banys es va anar substituint per etanol, al qual finalment es van afegir, com a consolidants, resines poliviníliques (APV) de diferent tipus –Mowilith

30, 50 i 60– i a baixa concentració (5-10%) per facilitar la seva penetració. Els objectes es van mantenir submergits en la solució consolidant durant alguns dies o setmanes segons les necessitats de cada peça i, una vegada fora del bany, es van aplicar capes successives amb la mateixa resina mentre la fusta les anava absorbint. Per assegurar una major penetració de les resines es va fer el buit tant en els tractaments amb èter-colofònia-dammar, com en la majoria de les peces tractades amb alcohol-APV.

L'assecat es va fer de manera controlada, lentament i vigilant possibles deformacions amb l'ajuda de suports i pesos.

Finalment, com a protecció superficial es van aplicar sobre alguns dels objectes ja secs una o més capes de resina acrílica Paraloid B72 (5-10% en acetona) i Mowilith 60 (5% en etanol).

Una vegada acabats els tractaments, totes les peces es van guardar de forma individualitzada en bosses de tanca hermètica, que en alguns casos inclouen materials de suport inert per garantir la seva seguretat. Les terres que embolcallaven els objectes van ser passades per un sedàs i les petites restes orgàniques recollides es van guardar juntament amb cadascun dels objectes als quals anaven associades.

La fusta és un material molt higroscòpic i manté aquesta propietat encara que hagi estat tractada, per la qual cosa es recomanen unes mesures preventives per assegurar la seva preservació. Aquestes mesures consisteixen principalment en condicionar unes taxes d'humitat relativa entorn al 55%, amb oscil·lacions mínimes, durant el magatzematge o exposició de les peces, així com en evitar els canvis sobtats de temperatura i la presència de pols o qualsevol altre tipus de contaminació atmosfèrica. ♡ Júlia Chinchilla Sánchez

FITXA 19

Tipus d'element: Baldufa

Quantitat: 2

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservada humida entre els sediments de l'excavació, el seu estat és deficient. La fusta és tova i presenta pèrdua de matèria a la part superior i una esquerda vertical en sentit radial 1,3 mm d'amplada.

Tractament: Substitució de l'aigua per banys successius d'etanol, acetona i, finalment, èter dietílic. Consolidació per immersió dins un bany d'èter dietílic amb resina dammar (25%) i colofònia (10%), amb aplicació del buit. Assecat lent dins la campana de buit. Capa de protecció amb Mowilith 60 (5% en etanol) i Paraloid B72 (10 % en acetona), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 20

Tipus d'element: Cullera

Quantitat: 3

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservades en medi humit entre els sediments de l'excavació, tan sols una peça es conserva sencera, en força bon estat. En totes, la fusta està debilitada, tova al tacte i amb algunes fissures i esquerdes. Hi ha pèrdues de material considerables tot i que no afecten la identificació visual de l'objecte.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, per immersió i fent el buit i amb Mowilith 50 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat. Aplicació de dues capes de protecció a pinzell amb Paraloid B-72 (10% en acetona) i Mowilith 50 (10% en alcohol).

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 21

Tipus d'element: Màneg

Quantitat: 2 meitats

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Estat de conservació deficient: trencat, la fusta és molt tova i presenta fissures longitudinals. Els fragments encaixen entre si.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, i Mowilith 50 al 10%, per immersió. Consolidació amb Mowilith 60 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat. Aplicació d'una capa de protecció final amb Paraloid B72 (5% en acetona) i Mowilith 30 (5% en etanol), a pinzell. Adhesió dels fragments amb Imedio *banda azul*.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 22

Tipus d'element: Mànec de ganivet

Quantitat: 2 meitats

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Força ben conservat, amb mínimes pèrdues de material i deformacions. Presenta una obertura longitudinal a cadascuna de les cares interiors, i taques d'òxids de ferro (marronosos) i de coure (verdosos) al voltant dels 4 forats de subjecció.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, per immersió i fent el buit. Consolidació final amb Mowilith 50 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

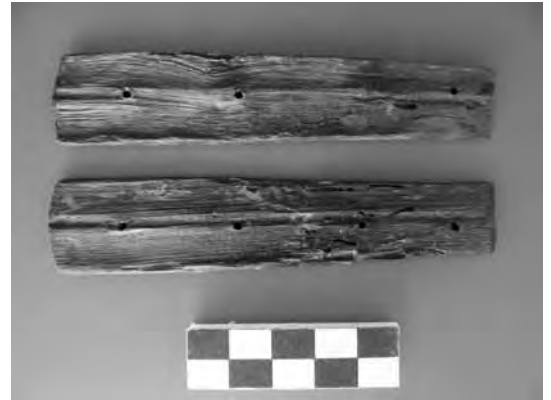

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 23

Tipus d'element: Botó

Quantitat: 1

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Estat de conservació precari: la fusta és tova i molt prima.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, i Mowilith 50 al 10%, per immersió. Consolidació final amb Mowilith 60 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 24

Tipus d'element: Tapadora (?)

Quantitat: 1

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Estat de conservació força bo, encara que incomplet. Fusta força compacta, amb petites fissures sobre les dues cares i una esquerda més marcada en una d'elles.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol (al 5 i 10%), i Mowilith 50 (al 10%), per immersió i fent el buit. Consolidació amb Mowilith 60 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 25

Tipus d'element: Pom

Quantitat: 1

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Estat de conservació deficient: la fusta és tova, amb algunes pèrdues i abundants esquerdes.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, per immersió i fent el buit. Consolidació amb Mowilith 60 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

FITXA 26

Tipus d'element: Cargol

Quantitat: 1

Material: Fusta

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: Conservat humit entre els sediments de l'excavació. Parets molt fines i debilitades. Estat de conservació: regular, encara que està incompleta i trencada als extrems, la fusta és tova i presenta esquerdes.

Tractament: Substitució d'aigua per etanol. Consolidació amb Mowilith 30, dissolt en etanol al 5 i 10%, per immersió i fent el buit; i amb Mowilith 50 (10 %), aplicat amb pinzell. Assecat lent i controlat. Aplicació d'una capa de protecció final amb Paraloid B72 (5% en acetona) i Mowilith 30 (5% en etanol), a pinzell.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20°C, amb oscil·lacions mínimes.

Foto: Servei d'Arqueologia.

Can Fargas

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Passeig de Maragall,
383-389 / Avinguda de
Frederic Rahola, 2-8 /
Carrer de Peris i
Mencheta, 1-3

Districte

Horta - Guinardó

Nom singular

Can Fargas

Codi MUHBA

048/09

Promotor/Propietari

Consorci d'Educació de
Barcelona / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

Fragments. Arqueologia,
estudis i gestió del
patrimoni

Direcció tècnica

Jordi Serra Molinos

Treballs de conservació- restauració

Isabel Parra Alé

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

Isabel Parra Alé

☞ Isabel Parra Alé

FITXA 1

Tipus d'element: Figura representant un frare

Quantitat: 1

Material: Ceràmica

Cronologia: Segle XVIII (1778?) Inscripció a l'interior.

Estat de conservació: Es presenta fragmentada (19 fragments). Falten el cap i un dels braços. Està recoberta de concrecions terroses. Hi ha pèrdues importants de material. Conserva restes de policromia.

Tractament: Neteja manual, humitejant amb aigua destil·lada. Es fixen les restes de policromia amb resina acrílica i el substrat amb Tegovakon V. Unió de fragments amb resina epoxi i reintegració de volums puntuals amb escaiola pintada.

Preventiva: H.R. entorn el 40-50%; T.Cº 18-20 °C.

FITXA 2

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 2

Material: Coure

Cronologia: 2 i 10 cèntims. Govern Provisional 1870. Seca de Barcelona.

Estat de conservació: Recobertes de concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió que amaguen l'encuny. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació dels clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (48h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.Cº 18-20 °C.

FITXA 3

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 1

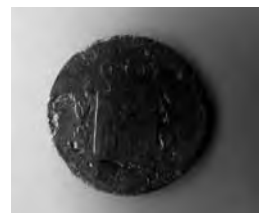
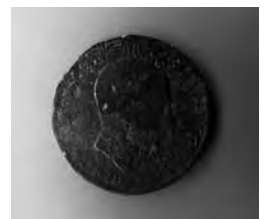
Material: Coure

Cronologia: 5 cèntims. Regnat Alfons XII - 1878.

Estat de conservació: Recobertes de concrecions terroses barrejades amb clorurs i oxidació que dificulten la visió de l'encuny. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació de clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (48h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.Cº 18-20 °C.

FITXA 4

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 1

Material: Coure

Cronologia: Diner. Regnat Lluís XIV, Guerra Segadors: 1643 – 1646 Seca de Vic.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió que dificulten la visió de l'encuny. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació de clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (48h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 5

Tipus d'element: Ganxo o element indumentària

Quantitat: 1

Material: Bronze

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió. Deformacions.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació de clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (96h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 6

Tipus d'element: Agulla de cap

Quantitat: 4

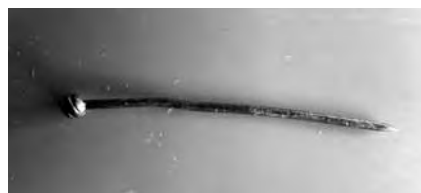
Material: Bronze

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió. Deformacions.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Eliminació de clorurs amb banys en AMT amb neutralització posterior. Assecatge a l'armari estufa. Campana d'humitat (96h). Inhibició amb timol. Consolidació amb PVA.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 7

Tipus d'element: Element de porta

Quantitat: 3. Clau (1). Frontissa (1). Balda (1).

Material: Ferro

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió. Presència d'inflaments, deformacions i mineralització.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre a 2'5bar. Tractament de sulfat alcalí (6 mesos). Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 8

Tipus d'element: Element de metall

Quantitat: 15. Clau (10). Ganxo (3). Tascó (2)

Material: Ferro

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió. Inflaments, deformacions, separació de plaques i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre a 2'5 bar. Tractament sulfit alcalí (6 mesos). Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.Cº 18-20 ºC.

FITXA 9

Tipus d'element: Màneg d'eina

Quantitat: 1

Material: Ferro

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Concrecions terroses barrejades amb productes de corrosió. Inflaments i pèrdua de matèria.

Tractament: Neteja mecànica-manual. Projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre a 2'5bar. Tractament sulfit alcalí (6 mesos). Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció amb Paraloid B-48.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.Cº 18-20 ºC.

Can Ricart

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de Bolívia,
180-194

Districte

Sant Martí

Nom singular

Can Ricart

Codi MUHBA

098/09

Promotor/Propietari

Consorci Casa de les
Llengües

Empresa adjudicatària

Dracma Arqueologia,
SCCL

Direcció tècnica

Maria Carme Carmona
Marín

Treballs de conservació- restauració

Isabel Parra Alé

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

Isabel Parra Alé

El material delicat recuperat en aquesta intervenció, ha estat molt reduït donat que l'excavació estava restringida a zones concretes (16 cales i rases de sondeig). S'ha tractat un petit conjunt de peces que se situen entre una fase d'ocupació romana (segle II a.C), representat per dos fragments de tègules estampillades i elements relacionats amb l'activitat industrial del recinte com a fàbrica d'estampats (segles XIX-XX). ♡ Isabel Parra Alé

FITXA 1

Tipus d'element: Fragment de tègula estampillada (...). T POLI... i (...)
POLI (...)

Quantitat: 2

Material: Ceràmica

Cronologia: Segles I-III dC

Estat de conservació: Superfície descohesionada, amb presència de concrecions terroses i calcàries.

Tractament: Immersió en hexametfosfat sòdic al 5% en aigua destil·lada durant 24h per estovar concrecions. Neutralització durant 48h. Eliminació mecànica de les concrecions. Consolidació amb resina acrílica al 2% en acetona.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 2

Tipus d'element: Broca (?)

Quantitat: 1

Material: Ferro

Cronologia: Segles XIX-XX

Estat de conservació: Dipòsits de terra i productes d'oxidació. Presenta una superfície laminada i deformacions.

Tractament: Eliminació de brutícia superficial i productes de corrosió amb bisturí i microtorn amb raspall metàl·lic. Neteja amb alcohol i assecatge a l'armari estufa a 50°C. Inhibició amb àcid tànnic. Consolidació amb resina acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

FITXA 3

Tipus d'element: Espàtula

Quantitat: 1

Material: Fusta. Coure. Bronze

Cronologia: Segles XIX-XX

Estat de conservació: Mà nec. Presenta restes de terra, fissures, abrasió mecànica i separació puntual de fibres. En els claus de bronze s'observen clorurs no actius. La part metàl·lica de coure està recoberta i protegida per les restes de tinta negra que s'estenen per tota la peça.

Tractament: Neteja superficial amb aigua destil·lada i alcohol al 50% per eliminar les restes de terra i la brutícia superficial. Es realitza un assecatge controlat amb una mixta (70% d'alcohol i 30 d'aigua destil·lada) aplicada amb raspall sintètic i cotó. Mitjançant bisturí i microtorn s'eliminen els productes de corrosió del bronze. Es nodreix la fusta amb oli de vaselina. Protecció del bronze amb PVA al 2% en alcohol. No s'eliminen totalment les restes de tinta per deixar testimoni de la funció d'aquesta eina.

Preventiva: H.R. 50-55% T. C: 15-25°C.

FITXA 4

Tipus d'element: Vareta

Quantitat: 2

Material: Vidre

Cronologia: Segles XIX-XX

Estat de conservació: Les dues es troben incompletes. Presenten un bon estat de conservació.

Tractament: Neteja superficial amb alcohol i aigua destil·lada al 50%.

Preventiva: H.R. entorn el 30%; T.C° 18-20 °C.

Carrer de l'Hospital, 140-142

Carrer del Carme, 101-109

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer del l'Hospital,
140-142

Districte

Ciutat Vella

Codi MUHBA

045/07

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella,
SA / Ajuntament
de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

Vanesa Triay Olives

Treballs de conservació- restauració

Gamarra & Garcia, con-
servació i restauració, SL

Equip

Aitana Rius Fabra,
Rocío Rodríguez Mateo,
Carme Ruiz Poveda

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

María José García Mulero

Dins del material moble recuperat destaquem, per la seva complexitat en els tractaments, un conjunt d'elements format per rosaris i medalles realitzats en diferents materials com bronze, ferro, pasta vítria i llavors. Diferents materials reunits en una mateixa peça requereixen una valoració acurada dels tractaments a utilitzar, així com una especial atenció en el procés de conservació preventiva. Els treballs de conservació dels diversos elements metàl·lics (ferro i bronze) han comportat un llarg procés d'estabilització. Ha estat imprescindible l'eliminació de sals per aturar els processos de corrosió dels metalls i garantir la seva posterior conservació. Aquests tractaments, conjuntament amb la neteja de vidre, el fust i el basament de material petri, han servit per identificar les tipologies d'aquests objectes. ➡ **María José García Mulero**

FITXA 1

Tipus d'element: Rosari o peça de rosari

Quantitat: 7

Material: Bronze, ferro, pasta vítria, llavors.

Cronologia: Segles XVI - XVIII

Estat de conservació: Brutícia superficial, concrecions i desvitrificació i mineralització. Carbonats i productes de corrosió puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb hexametafosfat sòdic. Neutralització. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 2

Tipus d'element: Anell. Fermall. Falange.

Quantitat: 4

Material: Bronze (2). Or (1). Os (1).

Cronologia: Segles XVI - XVII

Estat de conservació: Brutícia superficial, concrecions i mineralització. Carbonats i productes de corrosió puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb àcid fòrmic. Neutralització. Campana d'humitat (48h). Inhibició (clorofil·la). Consolidació amb resina acrílica.

FITXA 3

Tipus d'element: Agulla

Quantitat: 3

Material: Bronze

Cronologia: Segona meitat del segle XVII

Estat de conservació: Brutícia superficial i deformacions.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 4

Tipus d'element: Agulla

Quantitat: 2

Material: Bronze

Cronologia: Segles XIII – XIV

Estat de conservació: Brutícia superficial i deformacions.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 5

Tipus d'element: Anell

Quantitat: 1

Material: Bronze

Cronologia: Segles XVI – XVIII

Estat de conservació: Brutícia superficial i deformacions.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 6

Tipus d'element: Ferradura (1). Clau (3).

Quantitat: 4

Material: Ferro

Cronologia: Segles XIII – XVI

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial, deformacions, fissures, carbonats i òxids.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb sulfat alcalí. Assecat i inhibició amb àcid tànic. Consolidació amb una resina acrílica.

FITXA 7

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 21

Material: Vidre

Cronologia: Segona meitat segle XVII

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial amb iridescències.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada. No s'hi aplica cap consolidant.

FITXA 8

Tipus d'element: Basament

Quantitat: 1

Material: Marbre

Cronologia: Contemporani

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial i concrecions.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada.

FITXA 9

Tipus d'element: Fust

Quantitat: 1

Material: Gres de Montjuïc

Cronologia: Contemporani

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial i concrecions.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada.

LAV sector de Sant Andreu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

LAV Sagrera [espai delimitat pel Carrer de Josep Soldevila / Carrer del Segre / Passeig de l'Estació / Passeig de Santa Coloma / Carrer de Jordi Junoy / Carrer de Sant Adrià / Passeig de la Verneda]

Districte

Sant Andreu

Nom singular

LAV sector de Sant Andreu

Codi MUHBA

106-08

Promotor/Propietari

UTE Sant Andreu / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Sergio Arroyo Borraz,
Daniel Giner Iranzo,
Francesc Antequera
Devesa

Treballs de conservació-restauració

Adriano Casagrande

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

Adriano Casagrande

Palabras clave: Extracción. Gran formato. *Dolium*. Embalaje.

Introducción

Durante la realización de las obras del AVE en el distrito de Sant Andreu, se han puesto al descubierto, entre otras, estructuras constructivas pertenecientes a una villa de época romana.¹ En el transcurso de los trabajos de excavación arqueológica, se ha recuperado un *dolium* con su correspondiente tapa, todavía sellada. La exhumación del *dolium* se ha realizado en diferentes fases mediante un trabajo combinado entre restaurador y arqueólogo, a fin de preservar la pieza y no interferir en la metodología de excavación utilizada. Este hecho ha posibilitado recoger toda la información necesaria –estado de conservación, dimensiones y peso– para proyectar su extracción interfiriendo lo menos posible en el ritmo de la excavación arqueológica.

Trabajos preliminares

La primera y segunda fase realizadas por los arqueólogos han consistido en la excavación de la parte superior de la cerámica, su apertura, retirado de la tapa y vaciado del interior hasta encontrar los primeros objetos contenidos en el *dolium*. Es en esta fase cuando se aprecian las dimensiones de la cerámica y su estado de conservación. Se trata de un *dolium* de dimensiones medias (h: 78cm, Ø máximo: 78cm), con un peso aproximado de ±120kg, que presenta un buen estado de conservación por lo que se refiere a la consistencia material (pasta cerámica) pero que estructuralmente se encuentra debilitado debido a la presencia de tres facturas verticales y dos horizontales.

Excavación, extracción *in situ* y traslado

La tercera fase del trabajo, llevada a cabo por el conservador-restaurador, ha consistido en la realización del proyecto de extracción, con los objetos encontrados en su interior, para el traslado del *dolium* al laboratorio de conservación.

restauración. Al elaborar el proyecto, hay que tener en consideración las dimensiones, el peso, el estado de conservación de la cerámica, sobre todo a nivel estructural, y todas las fases de trabajo sucesivas, que en el caso que nos ocupa contemplan la microexcavación; la recuperación de los objetos contenidos en su interior; la restauración de la propia cerámica y el almacenamiento final en caso que no se haya previsto su exposición, ya que el embalaje realizado para su extracción y traslado también puede servir como soporte durante estas fases de trabajo.

Así pues, se cree necesario planificar una caja de madera multiestrato y material amortiguador (espuma de polietileno y neopreno) de diferentes tamaños. Este tipo de embalaje responde a los requisitos esenciales: una estructura que contenga el objeto y lo asegure, que lo bloquee para que no se mueva en su interior manteniéndolo en posición vertical tal y como ha sido encontrado y, al mismo tiempo, que absorba las fuerzas generadas por los golpes durante su transporte para que no se transmitan al objeto. De este modo se podrán realizar el traslado y las posteriores manipulaciones de forma rápida y segura, tanto en el yacimiento como en el laboratorio. La tipología de caja es la que se utiliza normalmente para los embalajes de bienes culturales de grandes dimensiones y peso. Se caracterizan por estar compuestas por una base de madera multiestrato realizada expresamente para ser trasladada con traspalé, toro o grúa (en este último caso se colocan primero bridas alrededor de la caja que serán recogidas por el brazo de la grúa). Estas cajas están compuestas también por cuatro paredes verticales asentadas en la base, en dos de las cuales se fijan interiormente paredes horizontales cortadas según el perfil del objeto a transportar, evitando así movimientos en el interior de la caja. Estos “pisos” horizontales se sitúan a diferentes niveles haciéndolos coincidir con los puntos estructuralmente más fuertes del objeto y colocando material de amortiguación entre éste y la madera. La caja se concluye con la tapa superior que cierra el conjunto a la vez que le da rigidez y fuerza a la estructura del embalaje.

1. Sergio ARROYO BORRAZ, «LAV sector de Sant Andreu», dins de l'*Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, 2009, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2010, pàg. 146.

Proceso de extracción del *dolium*.

La cuarta fase ha sido realizada de nuevo conjuntamente entre los arqueólogos y un conservador-restaurador. Mientras los arqueólogos continúan excavando la parte externa del *dolium* el conservador-restaurador asegura la estructura de la cerámica con la ayuda de bridas tipo *Ratchet*, colocadas vertical y horizontalmente, para evitar que durante los trabajos la pieza se abra.

La quinta fase se realiza cuando la excavación externa del *dolium* finaliza. Es entonces cuando se construye la caja tal y como se ha proyectado alrededor de la cerámica para reducir al máximo las manipulaciones.

La sexta fase de los trabajos *in situ* corresponde a la carga de la cerámica en el vehículo que la trasladará hasta el laboratorio de conservación-restauración del Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona. Para ello se utilizan una grúa y un toro debido a las condiciones del terreno del yacimiento arqueológico.

Microexcavación y extracción de los objetos recuperados

Una vez en el laboratorio, se procede a la microexcavación del interior del *dolium* en presencia del arqueólogo encargado de la excavación. Se abre la caja del embalaje quitando sólo dos paredes, la horizontal superior y una vertical lateral manteniendo los perfiles horizontales a fin de mantener la fijación y seguridad de la pieza.

Durante el examen preliminar se observa un gran amasijo de objetos de hierro unidos entre sí por los productos de corrosión formados a través del tiempo. Se inicia la excavación

ablandando la tierra que cubre los objetos enterrados con una mezcla de alcohol y agua desionizada en proporción 2:1 debido a que la dureza de la tierra podría llegar a romper las frágiles piezas de hierro que se empiezan a descubrir. Durante la microexcavación, los fragmentos que se encuentran sueltos se extraen sin problemas a diferencia de la mayoría de los objetos que se encuentran pegados entre sí y también a la superficie interior de la cerámica, creando un amasijo imposible de extraer debido a que su tamaño es mayor que la boca del *dolium*.

Los objetos identificables se cortan en el punto de unión con la broca diamantada en forma de disco del micromotor; se extraen; se documentan y se numeran. Se continúa este proceso con ayuda de una linterna y un pequeño espejo que nos permite controlar todos los puntos de contacto, hasta que el tamaño de la masa de hierros se reduce lo suficiente como para pasar por la boca de la cerámica. Entonces se extrae finalmente utilizando las hojas sueltas de una sierra para hierro que, gracias a su longitud y flexibilidad, permiten el acceso a los puntos de contacto de la masa férrea con la cerámica para poder despegarlos, adaptándose a su superficie curva sin provocar daños.

Presentación de los objetos recuperados

Los objetos recuperados se dividen en dos grupos diferentes. Un primer grupo lo componen objetos que se han encontrado sueltos en el interior del *dolium*: clavos, anillas de sección circular y círculos –algunos de sección circular y otros de sección plana, todos de hierro– además de una lámina de bronce enrollada y un elemento circular de cerámica.

El segundo grupo lo forma un amasijo de grandes dimensiones constituido por elementos de hierro unidos entre sí por los productos de corrosión. En él se pueden reconocer, a grandes rasgos, una especie de tijeras, clavos, cercos característicos de los cubos y toneles de madera, algunos de sección circular y otros de sección plana, además de un fragmento de tejido. Para identificar los demás objetos incluidos en este conjunto, se ha previsto hacer radiografías que serán de mucha utilidad para su identificación, su separación y su conservación-restauración.

Las radiografías, hechas en 2010, serán el punto de partida para el artículo del Anuario 2011, donde se publicará el tratamiento de los objetos y una clasificación más detallada.

✶ Adriano Casagrande

Mercat de Sant Antoni

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer del Comte d'Urgell, 1b / Carrer de Manso, 55-57

Districte

Eixample

Nom singular

Mercat de Sant Antoni

Codi MUHBA

043/09

Promotor/Propietari

Institut Municipal de Mercats de Barcelona

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica

Irene Garcia

Equip

David Mallorquí, Kusi Colona-Preti, Emiliano Hinojo, Antonio Romero

Treballs de conservació-restauració

Àbac, Conservació-Restauració, SL
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Responsable

Sílvia Llobet

Estat dels treballs

Finalitzats

Aixecament de planimetria

Mario Granollers

Fotografia

Irene Garcia

Un dels rètols recuperats.

Cronologia: XIX-XX.

Paraules clau: Mercat de Sant Antoni. Conservació preventiva. Desmuntatge elements mobles.

El Mercat de Sant Antoni, projectat per l'arquitecte municipal Antoni Rovira i Trias, va ser el primer de Barcelona situat fora del recinte emmurallat un cop aquest fou enderrocat. Construït entre els anys 1872-1882 i ubicat en el barri de Sant Antoni, ocupa la totalitat de l'illa situada entre els carrers Comte d'Urgell, Tamarit, Comte Borrell i Manso. Actualment el mercat ha cessat la seva activitat com a conseqüència d'una remodelació integral,¹ que pretén respectar i posar en valor l'estructura cruciforme original de ferro forjat.

Des de bon inici, tant des de Mercats de Barcelona com des del Servei d'Arqueologia del MUHBA, s'ha plantejat la salvaguarda de part dels béns mobles conservats en diverses parades del recinte. Es tracta bàsicament d'una selecció dels rètols més representatius o característics d'època –des de rètols d'estil modernista fins

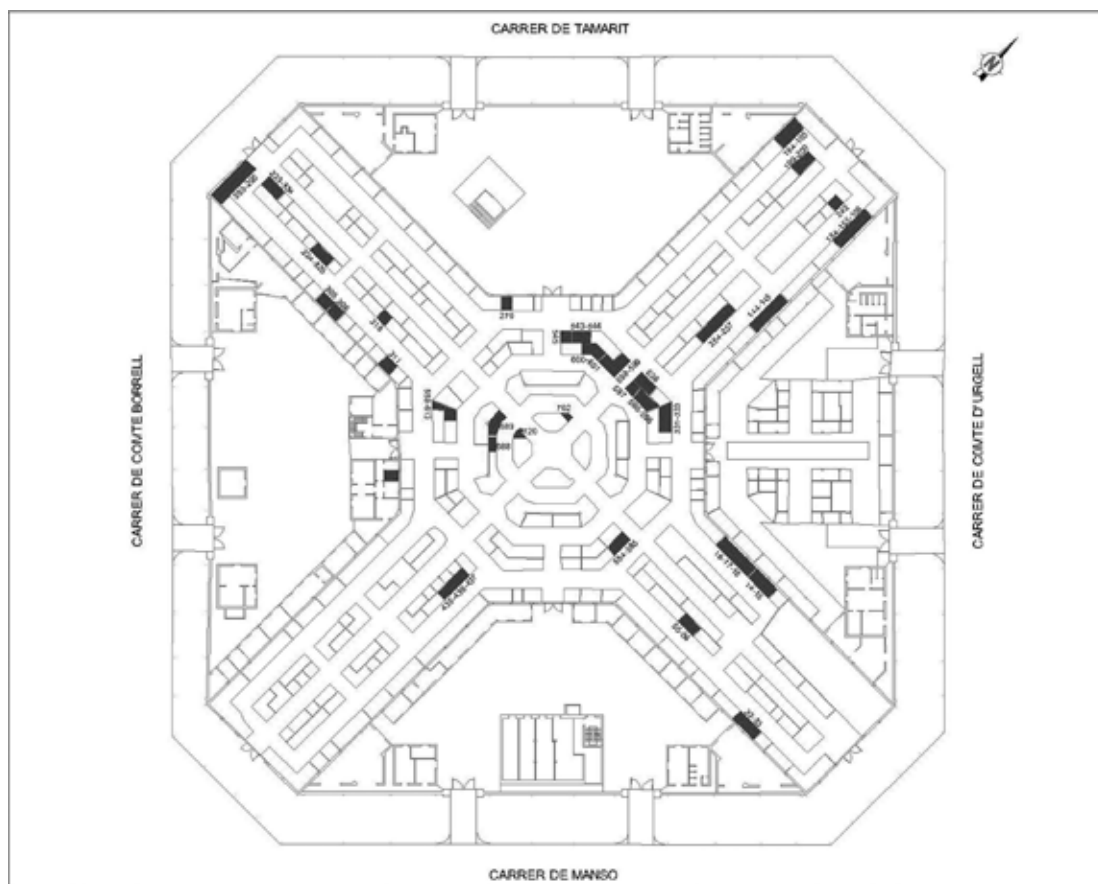
a d'altres amb llums de neó–, però també d'elements més funcionals, com ara taulells de marbre o un antic quadre elèctric. El destí d'aquestes peces recuperades és ésser integrades, en la seva major part, a la nova versió del Mercat de Sant Antoni, excepte algunes d'elles que seran incorporades a la col·lecció del MUHBA. En total s'han recuperat quinze rètols de parades i sis elements singulars. Les diverses accions que es descriuen en el present article s'han centrat bàsicament en processos de conservació preventiva, que han permès la recuperació d'un conjunt d'elements representatius de la història de l'edifici. A grans trets s'han fet neteges superficials, consolidacions i proteccions puntuals, extracció dels diversos elements, creació d'embalatges específics per a cadascun d'ells i, finalment, el trasllat i emmagatzematge d'aquests en un espai habilitat en el mateix recinte.

Descripció dels elements recuperats

Els rètols estan formats per materials de diversa naturalesa. Els més senzills es redueixen a planxes de fusta pintades amb el número de

1. El projecte de restauració del mercat es obra dels arquitectes Pere Joan Ravetllat, Carme Ribas i Olga Schmid, guanyadors del concurs convocat per l'Ajuntament de Barcelona i l'Institut Municipal de Mercats l'any 2007.

Localització de les parades on s'han recuperat rètols.

la parada i el producte que s'ofereix, com ara fruita i verdura. D'altres ja presenten més diversitat de materials, entre els quals podem destacar rètols amb marcs de fusta, ferro colat o alumini i un nucli central de vidre pintat, on apareix el nom de la parada o els articles de venda. Podem destacar-ne un que presenta una decoració més rica, amb llums en forma de drac fet de bronze i vidre. Hi ha varietats sobre aquests models, per exemple, un rètol que a sobre del vidre presenta lletres d'alumini incrustades, o d'altres on aquestes són de plàstic; fins i tot alguns en què el vidre ha estat substituït totalment per metacrilat.

Entre els models més complexos podem citar alguns exemples com el de la parada 435-436-437 "Aviram Joana" que presenta unes línies clarament modernistes. El rètol està format per una estructura de ferro on s'hi disposen els diversos elements que el componen, com ara una cresteria de ferro amb motius vegetals i unes làmpades de formes zoomòrfiques que conserven discos de vidre de diverses tonalitats així com altres elements vegetals, també de ferro, que es distribueixen en diverses zones de la peça. El nom de la parada està fet de mosaic de tesselles de pasta vítria, ceràmica i pa d'or, emprant una grafia de formes geomètriques.

Un altre exemple és el rètol de la parada 154-155-156 "Buey, Ternera", fet de vidre pla

esmaltat, amb lletres pintades, muntat en un marc de fusta treballada i pintada. A banda i banda del rètol, es conserven dos miralls circulars envoltats també de vidre pla.

També podem destacar el rètol de la parada 14-15 "Carnero", format per un marc de ferro amb motius florals i un seguit de plafons ovalats de mosaic de tesselles de ceràmica i pasta vítria. O la curiosa parada 306 "Carnereria", en el rètol de la qual, sobre un marc de fusta pintada en blanc, s'hi insereix amb lletres metàl·liques el nom de la parada i un cap de brau dissecat, alhora que una decoració final amb llums de metall i vidre vermell.

Com a últim exemple ens agradaria citar el rètol de la parada 584-585-632-633 "Charcuteria El jabalí", en el que sobre uns plafons de metacrilat negres s'hi disposa un entramat de llums de neó rosats que tracen la silueta d'un porquet i el nom de la parada.

Altres elements mobles recuperats del mercat són taulells de marbre amb peus de ferro colat o un conjunt de bancs de ferro colat, pertanyents a diferents parades, que servien per deixar-hi el cistell mentre es feia la compra. També cal destacar la recuperació de l'antic quadre elèctric, com a element singular de la història del mercat.

Rètol "Colmado, Pasta para sopa, Garbanzos. La Económica".

Estat de conservació

De manera general l'estat de conservació dels diversos rètols és bo, tot i documentar-se en la totalitat de peces nombrosos dipòsits superficials de brutícia, bàsicament de pols i greixos, així com petits desperfectes i reparacions fetes durant els anys de funcionament del mercat.

Centrant-nos en els materials que formen els marcs de la majoria de cartells, els de metall, bàsicament ferro, presenten alguns problemes d'oxidació. Tant en aquests com en els de fusta, s'hi observen successives capes de pintura envellida.

Pel que fa als elements centrals, cal destacar que en la totalitat de vidres amb policromia, aquesta es troba sovint esquerdada i amb problemes de fixació. Pel contrari, els panells de fusta o metacrilat presenten un estat de conservació bo, sense trencaments ni pèrdues.

En el cas dels elements decoratius disposats sobre els cossos centrals, de manera general podem afirmar que les lletres de metall, de metacrilat o de neó, presenten un bon estat de conservació, sense grans pèrdues. En els panells de mosaic s'hi han documentat llacunes i alguns problemes de fixació. Destaquen,

però, els vitralls, que presenten problemes en la xarxa de plom, unions de fragments amb materials inadequats, així com reintegracions de pèrdues de material amb plàstics.

Els taulells de marbre presenten nombroses taques, alteracions cromàtiques i dipòsits superficials, tot resultat del seu ús. Els peus de ferro colat d'aquests elements i el conjunt de banquetes de les parades, presenten oxidacions i restes de pintura força malmeses.

Desenvolupament i metodologia dels treballs

L'elaboració de la documentació gràfica ha estat la primera tasca realitzada un cop seleccionat l'element a recuperar. A banda del recull fotogràfic inicial, s'han fet mapes per identificar les parts en les que es desmunten els rètols, les alteracions més rellevants o per anotar aspectes a tenir en compte en el posterior muntatge.

Tot seguit, s'ha elaborat el pla d'extracció individual encara que alguns rètols o parts d'aquests han requerit accions conservatives prèvies al desmuntatge: consolidacions puntuals, engassats² en alguna decoració musiva per a evitar possibles desprendiments de tesselles, o també treballs de fixació de capes de pintura malmeses en algunes parades que conserven rètols de vidre.³

Una vegada finalitzades aquestes accions s'ha procedit a l'extracció dels rètols que, en molt pocs casos s'han pogut desmuntar d'una sola peça, ja que els pesos i envergadures són considerables. Per tant, ha estat necessari dividir-los

2. Aquests engassats s'han dut a terme amb gasa hidròfila impregnada amb una emulsió acrílica al 30% en aigua i s'han efectuat, per exemple, a les parades 14-15 "Carnero" i 435-436-437 "Aviram Joana".

3. Les restes pictòriques s'han consolidat amb una resina acrílica al 10% en acetona, aplicada a pinzell i, si ha estat necessari, s'han fet empaperats puntuals amb paper Japó. Aquestes fixacions s'han fet, per exemple, a les parades 597 "Huevos El huevo de Oro", en la que aquesta afectació és generalitzada; en les 16-17-18 "Buey, Cordero y Cabrito, Ternera"; 144-145 "Buey, Ternera", i 543-544 "Rosa d'Abril, Pastas, Sopa, Comestibles" en la que l'alteració es dona de manera puntual.

Vista general del mercat.

en parts. Els rètols compostos per diversos elements decoratius s'han despullat de la majoria d'aquests ja que entorpien el desmuntatge i corrien el risc de malmetre's durant l'extracció i posterior transport. És el cas d'alguns elements sobreposats com rètols de llums de neó i elements cargolats a l'estructura principal, entre d'altres.⁴

Com que la major part dels rètols s'han extret de manera fragmentada, cada part ha estat convenientment numerada i identificada per tal d'evitar la dispersió de fragments. També s'han introduït les numeracions en els mapes, per tal de garantir el futur muntatge.

Una vegada només resten les estructures principals dels rètols, bàsicament de fusta o de ferro forjat, s'han extret senceres o per parts,

ja que en ocasions pel seu gran pes i mides, ha estat necessari tallar-les.

Despres ja totes les parts que conformen els rètols, s'ha procedit al seu embalatge amb diversos materials d'amortiment segons el cas: plàstic de bombolles, escumes de poliestirè expandit, extruït o també caixes de fusta.

Dels altres elements singulars recuperats en destaquem el quadre elèctric que s'ha extret en tres panells individuals, a part del marc i les potes.

L'emmagatzematge ha consistit en disposar tots els elements sobre palets de fusta coberts amb plàstic de bombolles per tal d'evitar la pols.

La totalitat d'elements extrets, a mida que els treballs han anat avançant, s'han traslladat a un espai de magatzem habilitat dins el mateix mercat. Per a garantir-ne la localització, s'han elaborat mapes de situació de cada element dintre del magatzem. ➤ **Sílvia Llobet, Irene Garcia,⁵ Emiliano Hinojo⁶**

4. A la parada 435-436-437 "Aviram Joana", s'han extret, prèviament al descens, quasi tots els elements de forja cargolats a l'estructura principal, així com tots els plafons de vitrall, assignant un número i embalatge específic a cada fragment alliberat. En el rètol de la parada 293-294-295 "Colmado, Pasta para Sopas, Garbanzos, La Económica", que presenta un cos central de vidre amb lletres metàl·liques cargolades, el vidre es trobava molt fragmentat i s'ha optat per extreure només les lletres i el marc metàl·lic. S'han pres les mesures i mostres de material per si en un futur es volgués reproduir el cartell amb fidelitat sobre un nou suport. Un altre exemple és el cartell de la parada 584-585-632-633 "Charcuteria El Jabalí", de llums de neó muntades sobre un suport de metacrilat. Degut a la fragilitat del neó, s'han separat i embalat els llums dotant-los d'un embalatge especial.

5. Àbac, Conservació-Restauració, SL.

6. Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL.

Metro L9. Estació de Foneria

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Passeig de la Zona Franca, 184-188 i 189x / Carrer de la Foneria

Districte

Sants-Montjuïc

Nom singular

Metro L9. Estació de Foneria

Codi MUHBA

005/09

Promotor/Propietari

GISA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Lluís Juan González, Alessandro Ravotto

Treballs de conservació-restauració

Gamarra & Garcia, conservació i restauració, SL

Responsables

Agustín Gamarra Campuzano, María José García Mulero

Equip

Aitana Rius Fabra, Rocío Rodríguez Mateo

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

María José García Mulero

El conjunt d'elements mobles recuperats està format per material lític (tessel·la de marbre), orgànic (os) en forma d'agulles, vidre (fragments indeterminats) i metall (bronze i ferros) dins un conjunt de monedes, claus i objectes indeterminats. S'ha de destacar el llarg tractament aplicat als elements de ferro, atès l'elevat contingut de sals present en la majoria d'aquests objectes. L'eliminació de sals és imprescindible per aturar el procés de corrosió i assegurar l'estabilització del metall. ➡ **María José García Mulero**

FITXA 1

Tipus d'element: Moneda

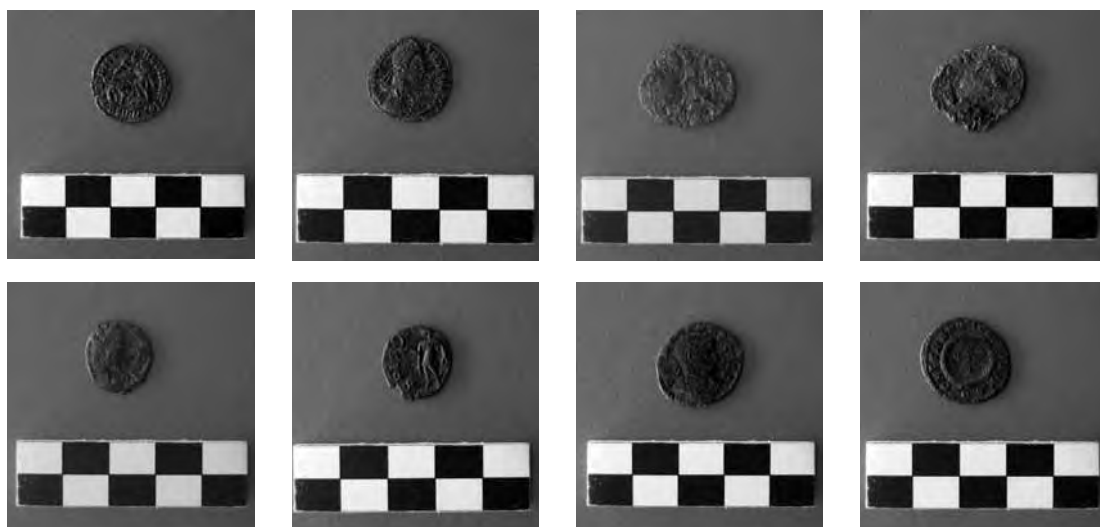
Quantitat: 4

Material: Bronze

Cronologia: Segles V-VI

Estat de conservació: Brutícia superficial, concrecions i carbonats. Productes de corrosió puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 2

Tipus d'element: Clau

Quantitat: 8

Material: Bronze

Cronologia: Segles III-IV dC

Estat de conservació: Brutícia superficial i carbonats. Deformacions.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 3

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 4

Material: Bronze

Cronologia: Segles V-VI dC

Estat de conservació: Brutícia superficial. Deformacions.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 4

Tipus d'element: Clau

Quantitat: 3

Material: Ferro

Cronologia: Segles III-V dC

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial, picadures, esquerdes, i òxids.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb sulfit alcalí. Assecat i inhibició amb àcid tànic. Consolidació amb una resina acrílica.

FITXA 5

Tipus d'element: Anella

Quantitat: 1

Material: Ferro

Cronologia: Segles V-VI dC

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial, esquerdes, deformacions i òxids.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb sulfit alcalí. Assecat, i inhibició amb àcid tànic. Consolidació amb una resina acrílica.

FITXA 6

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 8

Material: Ferro

Cronologia: Segle III / segle V

Estat de conservació: Esquerdes, deformacions i òxids.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb sulfit alcalí. Assecat i inhibició amb àcid tànic. Consolidació amb una resina acrílica.

FITXA 7

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 25

Material: Vidre

Cronologia: Segle III al VI

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial, amb iridescències.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada. No s'hi aplica cap consolidant.

FITXA 8

Tipus d'element: Tessel·la

Quantitat: 1

Material: Marbre

Cronologia: Segle V

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada.

FITXA 9

Tipus d'element: Agulla

Quantitat: 5

Material: Os

Cronologia: Segles III-V

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial.

Tractament: Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada.

Placeta del Pi, 2

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Placeta del Pi, 2

Districte

Ciutat Vella

Codi MUHBA

060/09

Promotor/Propietari

Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Alessandro Ravotto, Cristina Sayas

Treballs de conservació-restauració

Gamarra & Garcia, conservació i restauració, SL

Responsables

Agustín Gamarra Campuzano, María José García Mulero

Equip

Aitana Rius Fabra

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

María José García Mulero

El conjunt d'elements recuperats el formen quatre monedes de bronze, un clau de ferro, una peça indeterminada d'os i fragments de vidre. Tant les monedes com els ferros han estat objecte de tractaments més llargs del que podríem considerar normals, donat el seu estat de degradació, amb la presència de sals, carbonats i clorurs que fan molt inestable el metall. En aquests casos és molt important fer un seguiment a posteriori del seu estat de conservació. ➡ **María José García Mulero**

FITXA 1

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 4

Material: Bronze

Cronologia: Època tardoantiga (3). Moderna (1)

Estat de conservació: Brutícia superficial i carbonats. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una sal inorgànica (hexametfosfat sòdic). Neutralització i campana d'humitat (48h). Assecatge i inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 2

Tipus d'element: Clau

Quantitat: 1

Material: Ferro

Cronologia: Medieval

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial i òxids.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb sulfit alcalí. Assecatge i inhibició amb àcid tànic. Consolidació amb una resina acrílica.

FITXA 3

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 14

Material: Vidre

Cronologia: Medieval

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial, amb iridescències.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una dissolució d'alcohol i aigua destil·lada. No s'hi aplica cap consolidant.

Carrer de la Princesa, 21

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer de la Princesa, 21

Districte

Ciutat Vella

Codi MUHBA

072/06

Promotor/Propietari

Caixa Penedès

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica

Joan Piera Sancerni

Treballs de conservació-restauració

Gamarra & Garcia, conservació i restauració, SL

Responsables

Agustín Gamarra
Campuzano, María José
García Mulero

Equip

Aitana Rius Fabra,
Rocío Rodríguez Mateo

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

María José García Mulero

El conjunt el formen cinc monedes de bronze i un fragment indeterminat de bronze.

☛ María José García Mulero

FITXA 1

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 5

Material: Bronze

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueològica.

Estat de conservació: Brutícia superficial i carbonats. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Neteja química amb una sal inorgànica (hexametfosfat sòdic). Tractament químic amb AMT. Neutralització i campana d'humitat (48h). Assecatge i inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

Carrer del Sotstinent Navarro, 4-6

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Carrer del Sotstinent
Navarro, 4-6

Districte

Ciutat Vella

Codi MUHBA

093/09

Promotor/Propietari

FECSA-ENDESA /
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària

ATICS, SL. Gestió
i difusió del patrimoni
arqueològic i històric

Direcció tècnica

José Manuel Espejo
Blanco

Treballs de conservació- restauració

Gamarra & Garcia, con-
servació i restauració, SL

Responsable

Agustín Gamarra
Campuzano, María José
García Mulero

Equip

Aitana Rius Fabra

Estat dels treballs

Finalitzats

Fotografia

María José García
Mulero

El conjunt el formen una moneda de bronze i fragments indeterminats de vidre.

☛ **María José García Mulero**

FITXA 1

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 1

Material: Bronze

Cronologia: Època romana

Estat de conservació: Brutícia superficial i dipòsits de color verd. Clorurs actius puntuals.

Tractament: Neteja mecànica. Campana d'humitat (48h). Inhibició (timol). Consolidació amb resina vinílica.

FITXA 2

Tipus d'element: Fragment indeterminat

Quantitat: 7

Material: Vidre

Cronologia: Època tardoantiga

Estat de conservació: Brutícia de terra superficial amb iridescències.

Tractament: Neteja mecànica. No s'hi aplica cap consolidant.

Anàlisi de materials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació

Plaça de Pau Vila, 12-13b
/ Carrer del Doctor
Aiguader, 1-27 / Carrer
de la Marquesa, 2-6

Codi MUHBA

096/06

Promotor/Propietari

UTE Tricéfalo-
Vallehermoso

Empresa adjudicatària

Còdex, Arqueologia
i Patrimoni, SL

Treballs de conservació- restauració

Àbac, Conservació-
Restauració, SL

Anàlisi de materials

IQS - URL

A les excavacions arqueològiques recuperem un gran nombre de peces de materials diversos, molts dels quals ens resulten relativament fàcils d'identificar ja que l'experiència acumulada ens ajuda a distingir-los, tot i les alteracions que han sofert. Això fa possible escollir el millor tractament per a la seva neteja i conservació. Però, és sempre així?

En ocasions sembla que no estem totalment segurs, dubtem o, simplement, l'aparença pot conduir-nos a error. L'aplicació de tècniques de neteja no adequades o massa agressives provocaria una major degradació i fins i tot, la desaparició total de la peça o part d'ella. Les proves científiques prèvies poden ser de gran ajuda per evitar danys irreparables i destrosses irrecuperables.

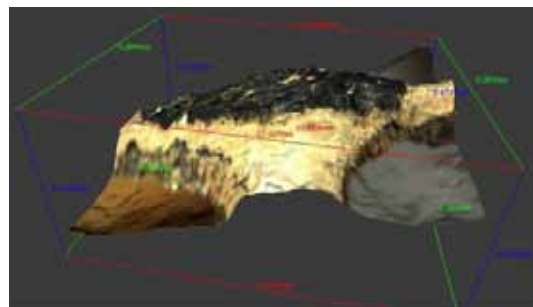
Un bon exemple del que s'ha comentat és el treball realitzat amb tres peces procedents de la plaça de Pau Vila. L'objectiu és determinar la composició del seu material constitutiu i de les deposicions o productes de corrosió, per poder triar el tractament més adient per a la seva neteja. A més, en una d'elles, la guaspa, s'hi poden observar unes taques negres de les que es vol esbrinar si són pròpies de la peça, i caldria mantenir-les, o si són substàncies alienes, com restes de cuir o brutícia adherida, i per tant s'haurien d'eliminar.

A les anàlitzes s'identifica que la composició de les dues peces daurades és llautó, encara que inicialment es pensava que podia ser bronze amb làmina daurada. El metall de la guaspa és bronze. Mitjançant diverses tècniques analítiques, es determina que les taques negres són pròpies de la peça, restes d'una possible decoració amb aglutinants orgànics, terres i negre d'os.

Les tècniques que han estat emprades per poder determinar els resultats són: microscòpia òptica i perfilometria (es descobreixen dibuixos delimitats i el gruix és similar en tots els punts), SEM-EDX (anàlisi elemental i composició del metall), TOF-SIM (distribució de la composició elemental de la decoració) i FTIR (aglutinants orgànics).

Identificar el material constitutiu d'un objecte o quins dipòsits superficials són propis de la

peça i quins no, resulta essencial per a una millor conservació dels objectes, gràcies a l'elecció del tractament més adient. ➤ **María José Alcayde. Grup Enginyeria de Materials (GEMAT). Institut Químic de Sarrià – IQS (URL).**

Guaspa (segle XVI) amb restes de decoracions superficials. Objecte analitzat per escollir el tractament de neteja més adient.

Agustí Duran i Sanpere.

La protecció del patrimoni documental en temps de crisi

La figura d'Agustí Duran i Sanpere plana sobre la política cultural barcelonina de mitjan del segle xx.¹ A partir de les seves responsabilitats com a director de l'Arxiu Històric Municipal desenvoluparà una tasca de gran abast orientada a la conservació i estudi dels documents textuais i arqueològics que defineixen bona part del passat del país. Duran pot ser considerat com el pare de l'arqueologia urbana a Barcelona d'ençà els treballs realitzats al subsòl de la plaça del Rei abans de la guerra, i a diferents indrets de la ciutat fins a la seva jubilació. Format a l'escola d'arqueologia de Barcelona que dirigia Pere Bosch Gimpera, Duran treballarà amb el suport de l'Ajuntament, havent de superar molts problemes derivats d'una mala definició –o més aviat d'un nul respecte– del sistema d'organització centralitzat de la recerca arqueològica a Catalunya. Problemes que s'agreujaran els anys 1939-1940 quan l'alcalde Miguel Mateu encomanà a Duran la continuació de les excavacions a Barcelona. Toparà aleshores amb Martín Almagro Basch, nou director del Museu Arqueològic, cap del rebatejat Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació Provincial i comissari provincial d'excavacions arqueològiques.

Les topades entre Almagro i Duran seran freqüents degut a l'interès del primer per controlar tota l'activitat arqueològica a Catalunya, tot i que sense fer ús de les seves competències, doncs prioritzarà sistemàticament les intervencions a Empúries com a base de la seva projecció científica a Espanya i l'estranger. Després, quan fou cessat l'any 1945, mantindrà els enfrontaments amb Duran ara com a comissari de la 4a zona del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, topades que no es limitaran a l'àmbit acadèmic, sinó que transcendiran al terreny polític –sobre Duran sempre va planar la sospita, certa, de les seves idees catalanistes– i, fins i tot, al personal.

Però Duran tampoc ho tindrà fàcil amb la Comissaria General després del cessament d'Almagro. Martínez Santa Olalla voldrà revitalitzar la recerca a la ciutat mitjançant el nou comissari provincial, el baró d'Esponellà, ajudat per Josep de Calasanz Serra i Ràfols amb rang de comissari local. Però Serra –malgrat ser conservador del Museu Arqueològic a les ordres d'Almagro i estar enfrontat amb aquest, a qui batejarà com el “virrey” de Catalunya per les seves connexions amb l'aparell polític i administratiu del règim a Madrid– defensarà el treball realitzat per Duran pel seu rigor científic.² A més, en un moment en què la comissaria provincial no disposava de fons per realitzar intervencions, la tasca de Duran amb el suport de l'Ajuntament era imprescindible per avançar en la recerca arqueològica a Barcelona.

Patrimoni cultural com reafirmació de la voluntat política

Proclamada la República i establerta la Generalitat de Catalunya, el 9 de juny de 1931 es creà el Consell de Cultura,³ integrat en el Departament d'Instrucció Pública, que exercí les funcions directives dels temes relacionats amb la protecció del patrimoni. El Consell havia de recollir el millor de la tradició cultural catalana i projectar-la cap el futur, recolzant-se en el treball ja fet per altres institucions i organismes com l'Institut d'Estudis Catalans, la Universitat de Barcelona, els professors de les Escoles Normals, els mestres i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, amb la possibilitat de consultar a totes les associacions i organitzacions que considerés adient. El nou organisme s'estructurà en cinc ponències: Ensenyament superior; Ensenyament secundari; Ensenyament tècnic; Ensenyament primari i Arxius, Biblioteques i Belles Arts, integrada per Agustí Duran i Sanpere, Josep Xirau i Palau, Francesc Martorell i Trabal, Pau Font de Rubinat, Joan Puig i Ferrer i Joaquim Folch i Torres.

Un cop aprovat l'Estatut de Catalunya, el Parlament declarà Llei el 14 de desembre de 1933 el decret de creació del Consell de Cultura de la Generalitat de l'any 1931, però

1. Aquest treball es basa en la recerca feta pels autors per a l'edició del llibre: FRANCISCO GRACIA ALONSO, Glòria MUNILLA, *¡Salvem l'art! La protecció del patrimoni cultural català durant la guerra civil*. Barcelona, Ed. La Magrana, 2011. Aquesta publicació inclou una completa bibliografia de referència. Agraïm al Sr. Ferran Puig la seva invitació a pronunciar el 9/12/2010 la conferència en què es basa aquest article: *Agustí Duran i Sanpere. La protecció del patrimoni documental en temps de crisi*, al Museu d'Història de Barcelona.

2. MO (Museo de los Orígenes). ASO (Archivo Martínez Santa Olalla). ASO/18-426-1. Carta Serra Ràfols-Martínez Santa Olalla de 10/05/1947.

3. BOGC (Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya) núm. 4 de 09/06/1931, pàg. 1-2.

amb variacions per definir amb claredat les seves funcions.⁴ Aplicada la norma, la ponència d'Arxius, Biblioteques i Belles Arts, amb competències sobre Museus, quedà integrada per Pau Font de Rubinat, Agustí Duran i Sanpere, Joaquim Folch i Torres, Jordi Rubió i Balaguer i Francesc Martorell i Trabal,⁵ és a dir, un nucli dur format per representants de l'Ajuntament de Barcelona, el Museu d'Art i l'Institut d'Estudis Catalans, essent la major part d'ells tècnics de reconegut prestigi, però amb un perfil polític molt conservador, fet que tindria conseqüències arran de la sublevació militar. En principi, semblava que el Consell i la ponència d'Arxius, Biblioteques i Belles Arts tindrien tot el poder en relació al patrimoni, però el desenvolupament successiu de diferents lleis, i les alternatives polítiques que es succeïren a partir de la tardor de 1934, condicionarien decisivament la seva actuació.

El 21 de novembre de 1932 s'establí la Comissió Mixta per la implantació de l'Estatut amb la finalitat de definir, entre altres qüestions, l'inventari de tots els béns mobles, immobles i drets pertanyents a l'Estat situats en el territori català susceptibles de ser transferits.⁶ Les discussions pel que fa als traspassos de patrimoni serien llargues i feixugues. La part catalana argumentà el dret a rebre en exclusivitat els serveis de Belles Arts, Museus, Biblioteques, Conservació de Monuments i Arxius, amb l'excepció de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per la composició dels seus fons. Però no seria fàcil aconseguir-ho. La Comissió Mixta aprovà un primer bloc de transferències el 1933 en el què es traspassaven a la Generalitat totes les funcions relacionades amb la defensa, conservació i creixement del patrimoni històric, artístic, arqueològic, paleontològic, científic, bibliogràfic i documental, tant de béns mobles com immobles radicats a Catalunya, inclosos els serveis generals de Belles Arts i Conservació de Monuments. La Generalitat assumia gran part de les tasques de conservació i difusió del Patrimoni, entre elles la facultat per incoar i resoldre els expedients de declaració de monuments, els expedients d'exportació a l'estranger de les obres d'art del tresor artístic

català o dipositades en el territori de Catalunya i el dret de tanteig i retractament dels béns en subhastes, vendes, liquidacions i exportació.⁷

La Llei del Servei de Biblioteques, Arxius, Museus i Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya de 28 de març de 1934 permetia la creació d'un Patronat de Cultura local format a parts iguals per representants de la Generalitat i dels ajuntaments a totes les ciutats i pobles on existís un equipament cultural propietat o depenent de la Generalitat, ja fos un arxiu, biblioteca o museu. Es creà també el Comitè Superior de Biblioteques, Arxius, Monuments i Excavacions, la principal funció del qual havia de ser establir el Pla General de Treball del Servei de Biblioteques, Arxius, Museus, Monuments i Excavacions, així com definir el seu pressupost i aplicació. El Comitè quedava per sobre de la ponència del Consell, fet que provocaria problemes de competències, doncs era evident que més que tractar-se d'una organització tècnica, el que es pretenia era fer una tasca política destinada a la construcció identitària del país.⁸

Paral·lelament, el Consell executiu de la Generalitat autoritzà al conseller Ventura Gassol, el 6 de març de 1934, la presentació al Parlament d'un projecte de Llei de Conservació del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya.⁹ En el preàmbul s'explicità el concepte i finalitat que, per la Generalitat, tenia la protecció i coneixement de les obres del passat. Així, tot allò que es pogués fer per posar sota el control del Govern les mostres del passat i la seva protecció, tenia com a finalitat refermar la personalitat dels catalans com a poble i, el que encara era més important pels redactors de la Llei, una justificació de la llibertat política de Catalunya.

La Llei s'aprovà per assentiment el 26¹⁰ de juny, introduint noves disposicions que ampliaven les competències, com la creació d'un catàleg del patrimoni; el Registre de Béns Culturals, Mobles i Immobles; l'establiment d'una normativa d'expropiacions i indemnitzacions de la propietat particular afectada per intervencions arqueològiques i la participació dels ajuntaments en les tasques de protecció del patrimoni.

Però quan semblava que el desenvolupament de les lleis es produiria en breu, la sublevació de Companys el 6 d'octubre de 1934 paralitza el procés, havent de ser aprovades les conclusions de la Comissió Mixta citades anteriorment pel coronel Francisco Jiménez Arenas, president accidental de la Generalitat. De fet, entre octubre del 1934 i febrer del 1936,

4. *BOGC* núm. 10 de 10/01/1934, pàg. 142-143.

5. *BOGC* núm. 31 de 31/01/1934, pàg. 541.

6. ANC (Arxiu Nacional de Catalunya) Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C.400/2. *Patrimoni Històric, Artístic i Científic. Traspàs de Serveis a la Generalitat*.

7. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 400/2. *Informe de la Asesoría Jurídica del Ministerio de Instrucción Pública sobre el traspaso de Archivos, Bibliotecas y Museos*.

8. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 401. 2/2. *Els Arxius Documentals de Catalunya. Document de 13/03/1934*.

9. *BOGC* núm. 81 de 22/03/1934, pàg. 1706-1708.

10. *Diari de Sessions. Parlament de Catalunya*. Sessió de 26/06/1934, pàg. 3879.

l'activitat cultural a Catalunya continuà tot i que en absència de bona part dels seus renovadors, especialment els polítics i intel·lectuals implicats en els Fets d'Octubre.

La victòria del Front Popular a les eleccions del 16 de febrer del 1936 propicià el restabliment de Companys com a president de la Generalitat i el nomenament de Ventura Gassol com a conseller de Cultura,¹¹ i pocs dies després es reposà Serra Hunter com a president del Consell de Cultura. Era necessari reprendre l'esperit de mitjan de 1934 i recuperar dintre del possible el temps perdut.

Una organització en la tempesta

El 2 de juny de 1936 es crearen les seccions previstes en la Llei de 1934,¹² nomenant-ne els caps respectius: Biblioteques, dirigida per Jordi Rubió i Balaguer; Arxius Documentals, encarregada a Agustí Duran i Sanpere; Museus, dirigida per Joaquim Folch i Torres; Monuments, encomanada a Jeroni Martorell, i Excavacions, que passà a mans de Pere Bosch Gimpera. El decret significà també una reorganització de les funcions dels diferents organismes que depenien de la Generalitat.¹³ El 22 de juny es nomenà Duran i Sanpere president-delegat de la Comissió formada pels caps de les cinc seccions.¹⁴ Malgrat tot, quan el 19 de juliol s'inicià la sublevació militar a Barcelona, l'estructura només existia sobre el paper degut al poc temps real de què es va disposar per aplicar la legislació, i també al fet que a finals de maig encara no s'havia acabat la valoració dels serveis traspassats, romanent en suspens els lliuraments de les partides corresponents per manca de fons. La Generalitat disposava d'un entramat organitzatiu molt avançat per fer front als problemes de protecció, estudi, conservació i difusió del patrimoni. El que ningú podia preveure és que aquests recursos s'haguessin d'utilitzar a curt termini i en una situació tan extrema com la derivada d'una sublevació militar i una revolució social.

Un cop vençuts els militars, els esdeveniments es descontrolaren. Tot i les crides radiades de Companys instant tothom a mantenir-se sota

les ordres de la Generalitat, l'eufòria de la victòria entre els contingents sindicals i organitzacions polítiques, que ara disposaven d'una força ben armada al carrer, canvià tota la situació. No es tractava ja de la victòria del govern legal, sinó de l'esclat d'una revolució enfront la qual la Generalitat no comptava amb forces per tornar a fer-se amb el control de l'ordre públic. A la Conselleria, Gassol, inicià la tasca de salvament del patrimoni pràcticament amb les mans buides, car no disposava d'homes, força pública, ni recursos. Es radià immediatament, quan començaven a cremar les primeres esglésies,¹⁵ un comunicat que intentava, a la desesperada, evitar el pitjor posant tots els edificis religiosos sota el control de la Generalitat, pregonant la seva incautació i pregant que fossin respectats.

La decisió d'intentar salvar a qualsevol preu el patrimoni artístic català tingué un clar component de lluita política. Per això, salvar el patrimoni es convertí per Gassol i els seus col·laboradors en molt més que la protecció de monuments, obres d'art i documents. Es tractava de preservar els elements identitaris que constituïen una peça clau del seu discurs ideològic catalanista i burgès, continuació de l'esperit cultural del Noucentisme i la Renaixença i fil conductor dels plantejaments polítics i identitaris del catalanisme.

Gassol i els pocs col·laboradors que l'ajudaren van ser conscients del problema des del primer moment.¹⁶ Impossible intentar salvar-ho tot. Impossible també preocupar-se pel patrimoni de la resta del territori català, àdhuc de les principals ciutats, lliurat a l'acció decidida d'un grapat de veïns i ciutadans que valoraren el patrimoni i el protegiren dels incendiaris. Només es podien intentar salvar els edificis més emblemàtics i tot allò que bonament fos recollit a temps. I això es va fer. Si bé es perderen molts edificis i obres d'art, sense la decidida intervenció dels voluntaris agrupats a l'entorn de la Conselleria de Cultura s'hagués perdut infinitament més i aquesta protecció es va fer amb risc de la vida i en un moment en què actuar com a representant de la Generalitat no era una garantia de restar sa i estalvi als carrers de la ciutat i menys amb tasques de protecció del patrimoni.

Jeroni Martorell i Agustí Duran i Sanpere havien tingut plegats un greu accident d'automòbil el 17 de maig a Vallirana en acte de servei. Duran, després del seu ingrés hospitalari, decidí marxar a Suïssa per fer la convalescència. A Zuric conegué el dia 19 la revolta militar, però fins el 25 no va poder

11. BOGC núm. 62 de 02/03/1936, pàg. 1737-1738.

12. BOGC núm. 156 de 04/06/1936, pàg. 1783.

13. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 400/5. *Patrimoni Històric, Artístic i Científic. Comissió del Servei*.

14. BOGC núm. 178 de 26/06/1936, pàg. 2336-2337.

15. ANC. Fons 66 Bosch Gimpera. 2.15.16. *Inventario de los edificios de carácter religioso del territorio de la Audiencia de Barcelona con expresión de su destino actual*.

16. Miquel JOSEPH I MAYOL, *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Barcelona, Ed. Pòrtic, 1971. pàg. 39-40.

Dibuix realitzat per Agustí Duran i Sanpere des de la finestra de la seva cel·la al Monestir de Pedralbes el dia de l'entrada de les tropes nacionals a Barcelona, 26 de gener de 1939. Cortesia de la senyora Eulàlia Duran.

contactar amb la Conselleria. Josep Gudiol li explicà la dramàtica situació de Barcelona i els esforços desesperats que es feien per protegir monuments, arxius i col·leccions. Amic íntim de Gassol, considerà el seu deure regressar a Barcelona tot i els riscos personals. A la frontera de Bourg Madame-La Guingueta l'anaren a recollir els mossos d'esquadra Josep Mosella i Agustí Pitarque per ordre directa de Gassol per prevenir qualsevol complicació amb els escamots anarquistes.¹⁷

Gassol, Folch i Bosch dirigiran les primeres accions de salvament per prendre el control i redreçar la situació, doncs calia transigir amb els comitès. Per aconseguir-ho, el 24 de juliol es promulgà un decret¹⁸ en aplicació de l'article 45 de la Constitució i la Llei del 3 de juliol de 1934: *"la Generalitat de Catalunya s'incarta de tots els materials i objectes d'interès pedagògic, científic, artístic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental, que es trobin situats en els edificis o locals d'institucions públiques del territori de Catalunya afectats pels actuals esdeveniments, o que a judici dels senyors Comissaris de la Generalitat, Alcaldes i altres autoritats legals podessin ésser-ho"*. Evidentment, els decrets no solucionaren el problema de forma immediata, i els grups de voluntaris continuaren la recollida de materials, especialment a Barcelona, en una cursa contra el temps i els grups dedicats a l'espoli, fins el punt d'haver de fer pública la Comissaria General d'Ordre Públic un comunicat en el què s'advertia que les rondes de vigilància assumien

"com a missió principalíssima, evitar robatoris als temples i altres edificis que han estat destruïts darrerament". Com altres comunicats fets aquells dies per la Generalitat, la seva eficàcia va ser nul·la.

El 29 es reuní la Comissió del Servei de Patrimoni presidida per Gassol, amb assistència de Bosch, Martorell, Folch, Rubió i Duran. El conseller va fer un resum de la situació viscuda els dies anteriors, indicant que ningú era responsable dels fets, car era impossible preveure la reacció de les masses davant la revolta militar. Amb tot, s'havia d'actuar i s'acordà dividir els treballs de salvament en tres grups que constituïrien el nou Servei del Salvament del Patrimoni: Arxius, dirigit per Duran i Sanpere; Biblioteques, sota la direcció de Jordi Rubió, i Monuments i Patrimoni, que encapçalà Jeroni Martorell, englobant també aquesta darrera secció Museus i Excavacions, de tal forma que es disposava així d'una estructura més operativa i també d'un sistema que pogués ser reconegut pels comitès com propi de la Generalitat i no una continuació dels organismes anteriors a la sublevació, tots ells sota sospita. Tot i que s'ha dit que amb aquesta divisió totes les tasques quedaven en mans de Duran i Sanpere, això no és cert.

Els arxius públics, eclesiàstics i privats van ser un dels objectius principals de salvament durant els dies més convulsos de la revolució. El 4 d'agost s'establí que tota la documentació anterior al segle XIX quedés a disposició de la Generalitat que prenia l'obligació de conservar-la a través de la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni. S'inclouia l'Arxiu de la Corona d'Aragó i tota documentació conservada o procedent d'institucions públiques, corporacions i comunitats diverses, així com documentacions privades –amb especial atenció als patrimonis familiars de la noblesa– i els arxius municipals, notariais, judicials, parroquials, episcopals, conventuals i capitulars. El decret obligava també *"a tots aquells que tenen actualment alguna documentació de la naturalesa que indica el present Decret, a posar-ho en coneixement del Servei d'Arxius en el termini més breu possible"*.¹⁹ No es tractava d'una crida als propietaris legítims dels esmentats fons documentals, sinó d'un requeriment suau en la forma als comitès i organitzacions sindicals per aturar la destrucció d'aquests fons, considerats una expressió del poder de la burgesia capitalista i reaccionaria, en especial els notariais.

Salvar el patrimoni documental

Duran i Sanpere començà a treballar tant bon punt s'aixecà la reunió del 29 de juliol. Era

17. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 401. 2/8. Secció d'Arxius. Correspondència.

18. BOGC núm. 206 de 24/07/1936, pàg. 674.

19. BOGC núm. 222 de 09/08/1936, pàg. 988.

evident que la tasca més urgent consistia en salvar tot el possible del patrimoni arxivístic català, però també que la concentració dels fons per a la seva protecció feia possible organitzar una autèntica xarxa d'arxius a Catalunya i formar un arxiu nacional, una vella aspiració que rebé la denominació d'Arxiu General de Catalunya. En els primers dies s'aconseguí recuperar un cert nombre d'arxius, ja fos pels lliuraments fets per particulars, per la compra d'alguns documents, o per la requisita de fons. Una tasca que continuà de forma frenètica utilitzant els escassos mitjans disponibles, però en la que el treball feixuc va aconseguir recuperar part dels fons d'esglésies com les de Santa Maria del Mar o del Pi que ja es consideraven perduts.

Els membres del Servei d'Arxius recollien també objectes d'art i mobiliari de les cases que visitaven, peces que, un cop degudament inventariades i amb el suport del Servei de Museus, eren traslladades als dipòsits del Palau Nacional. No tot van ser èxits. Es fracassà en preservar l'Arxiu de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. Amb les ordres d'incautació de la Generalitat, Duran i un grup de col·laboradors es dirigiren el 6 d'agost al convent, ocupat per milicians, i iniciaren el trasllat dels fons a uns camions.²⁰ El Comitè de Defensa del barri de Gràcia, però, els desautoritzà acusant-los de lladres tot i comprovar les seves credencials com representants de la Generalitat, fet que només serví per encendre més els ànims dels anarquistes. Duran i un dels seus ajudants, Camil Bas, van ser detinguts i patiren un intent d'afusellament. Tot i ser alliberats, Duran va marxar amb el convenciment que els documents s'havien perdut irremissiblement i de la difícil tasca que quedava per fer, doncs un dels milicians no se'n va estar de dir-li *“ya pueden irlos llevando al museo, allí lo encontraremos todo junto para quemarlo”*. Els fons van romandre en poder del comitè i foren traslladats posteriorment pels anarquistes a una casa prop de la plaça Lesseps, segons informà un veí. Després de moltes gestions, el Servei d'Arxius seria autoritzat pel Comitè a endur-se els documents el febrer de 1937, però quan

Antonio Paulí, Martí de Riquer, Buyreu i Verrier es presentaren amb un camió el dia 19 davant de l'edifici del carrer de Les Carolines, només van trobar l'arxiu de les monges, però no el de Jerusalem, donat per perdut. La casualitat volgué que un temps després, el camió d'un drapaire que transportava els fons per vendre'ls a l'engròs fou descobert al seu pas per la plaça de Sant Jaume i Duran, avisat ràpidament, aconseguí amb l'ajut del seu personal i dels mossos d'esquadra, i després de pagar el paper a pes, recuperar-lo.

El Servei comptà amb un nucli de col·laboradors procedent del personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat a la Casa de l'Ardiaca, a més dels diferents arxivers responsables dels fons, i un grapat d'estudiosos. El personal fix era format per 21 persones, més 25 eventuais i 30 col·laboradors, aquests últims sacerdots amagats i dretans convençuts que treballaren per obtenir un certificat d'ocupació en un organisme depenent de la Generalitat que els protegís dintre del possible.²¹ Duran s'arriscà molt al protegir-los, però no dubtà pas a fer allò que li dictà la seva consciència. Entre les persones que treballaren al costat de Duran en els moments més durs del salvament figuren: Enrique Cubas Oliver, Josep Maria Madurell Marimón, Enric Bauzá Pla, Angelina Rodríguez Casanovas, Josep Sanabre Sanromà, Martí de Riquer Morera, Francisco Dalmau Quintà, Cayetano Estrems Minguillón, Ismael Estrems Minguillón, Manuel Estrems Minguillón, José Jaumá, Juan Amat Peris, Ignasi Arqués Vilaseca, Alberto Ubach Mascaró, Josep Roig Punyet, Enrique Cluselles, Camil Bas Massana, Ricardo Rius Armendares, José Buch Parera, José Fabregat Condomines, Antonio Paulí Meléndez, Javier de Salas Bosch, Francisco Miquel Rosell i José María Pons Guri.

El Palau Episcopal va ser triat com a seu de l'Arxiu General per les seves dimensions i proximitat a la Casa de l'Ardiaca.²² Tot i que ràpidament s'instal·là un cartell provisional anunciant el futur equipament, no s'arribà a ocupar degut a les discussions amb la Generalitat que volia destinar l'edifici a garatge del parc mòbil del govern o a caserna dels mossos d'esquadra, extrem al que Duran i Sanpere s'oposarà argumentant que *“la significació arqueològica i artística de l'ex-Palau Episcopal obliga a donar-li una destinació que el respecti i el valori en la seva integritat”*.

L'endarreriment de les obres de condicionament²³ també va ser un problema. L'estat del Palau era lamentable després dels saquejos i es trigaria molt per condicionar-lo. Duran sí

20. Agustí DURAN i SANPERE, «Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939» dins AUTORS DIVERSOS, *Barcelona i la seva Història*, III, Barcelona, Ed. Curial, 1975, pàg. 624-625.

21. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 413. 18/1. *Nota sumaria de la Memoria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña*.

22. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 402. 10-15. *Informe del Servei d'Arxius*.

23. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 402. 10-15. *Ofici del Cap de negociat del Departament de Cultura al Director de l'Arxiu General de Catalunya de 13/02/1937*.

aconseguirà la cessió el 21 d'agost²⁴ dels edificis dels números 2 i 4 del carrer de la Palma de Sant Just com destí dels fons documentals que calguessin ser concentrats a Barcelona. Mentre l'arquitecte Sebastià Bonet s'ocupava del condicionament, s'inicià el trasllat de documents de l'Arxiu de la Catedral a la nova seu, separant els fons de la Pia Almoina, l'Obra, la Caritat, la Capbreuació, la Secretaria del Capítol i l'Arxiu de la Confraria de la Immaculada Concepció.

Martí de Riquer, amb l'ajut de Buyreu i Estrems, fou l'encarregat de traslladar l'Arxiu capitular de Barcelona, duent-lo des de la Catedral fins a l'Esperança a partir del 26 d'agost, una tasca que s'allargà durant tot el mes de setembre. Un cop finalitzat el trasllat, s'iniciaren les tasques de catalogació seguint les normes dictades per Duran, tot i que aquest procés, dirigit per Riquer i Javier de Salas, va ser molt lent. Al dipòsit de l'Esperança serien traslladats també els arxius eclesiàstics de Sant Joan de les Abadesses (65,5 metres), Santa Coloma de Queralt (40 metres), la Seu d'Urgell (93 metres), Sant Pere de les Puel·les, Santa Anna, Santa Maria del Mar (25 metres de documents salvats dels incendis), Santa Clara, Sant Just (77 metres) i del Pi (84 metres), molts d'ells de forma parcial degut a les destruccions sofertes els primers dies. També es traslladaren arxius particulars i patrimonials, com els del marquès d'Alfarràs (33 metres), el baró de Maldà (74 metres), el marquès de Castellós (40 metres), els Garcia Faria, Dalmases (54 metres), Isabel Llorach, Armand Pin, Ricart, Fontcuberta (33 metres), Carlet (14 metres), Vilallonga (10 metres), Camps (3 metres), Janer, (15 metres), Dou (22 metres), Vilardaga, Sentmenat (64 metres), Sarriera (30 metres), Solferino (24 metres), Barberà (68 metres), Carreras (30 metres), Moja (30 metres), Foixà (32 metres) i Fiveller (66 metres), entre d'altres, així com les biblioteques de Narcís Oller i Francesc Martorell. Es traslladà també l'Arxiu de la Batllia del Reial Patrimoni a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, un tema que s'arrossegava des de la proclamació de la República i que es va resoldre en poc temps, doncs el 16 de setembre ja s'havia finalitzat i Duran va fer retirar el material per-

tanyent als mossos d'esquadra dels soterranis del Palau del Lloctinent per evitar qualsevol problema amb els fons dipositats.²⁵

El 15 de desembre Duran inicià les tasques per posar sota el control del Servei d'Arxius els documents judicials, un projecte que ja s'havia començat a gestar l'any 1931 i que ara es faria a l'empara del decret de 4 d'agost del 1936. La major part de la documentació corresponent a causes de caràcter social va ser destruïda a finals d'agost per ordre de Eduardo Barriobero, president de l'Oficina Jurídica de l'Audiència de Barcelona, però calia salvar la resta. Amb el suport de l'arxiver de l'Audiència, Fèlix Duran Cañameras, s'acordà traslladar els llibres i documents de comerç dels segles XVIII i XIX a l'Esperança.²⁶ Tots els fons històrics es mourien des del 18 de desembre i al llarg dels primers mesos de l'any, però no cap a l'Esperança, ja que Duran volia tenir-los protegits en cas de nous enfrontaments al carrer, sinó a la casa que Lluís Guarro tenia al número 2 del carrer de Setantí de Sarrià, cedida pel seu propietari al Servei d'Arxius. El tercer bloc, la documentació de l'Antiga Audiència, ingressà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó entre el 24 de desembre i el 2 de gener. El mes de setembre de 1937, per decisió del conseller de Justícia Bosch i Gimpera, retornaren a l'edifici del Palau de Justícia les sentències posteriors a 1801, així com el personal de l'arxiu de l'Audiència que s'havia traslladat a la casa de Guarro.

Duran no es donà per satisfet. S'havien concentrat els principals fons, però encara eren al centre de la ciutat i les raons que Folch i Torres havia esgrimit –especialment el perill de bombardeig– per traslladar les obres del patrimoni artístic a Olot, el feren prendre la mateixa determinació. Duran esgrimí aquests arguments en un informe al conseller de Cultura el 30 de novembre de 1936, expressant la seva preocupació per la proximitat dels edificis del centre històric de Barcelona condicionats com dipòsits dels arxius incautats amb els del govern de la Generalitat i el risc que comportava a com a objectius en cas d'un atac aeri.²⁷ Demanà permís per procedir a l'evacuació dels fons documentals en cas que ell, com a responsable del Servei d'Arxius, considerés perillosa la situació, aconseguint sense gaires problemes el trasllat de part dels fons documentals a Viladrau, amb el suport de l'Ajuntament de Viladrau i dels propietaris de les cases on s'instal·larien els documents: la Casa Balcells ofertada per l'Ajuntament; la Casa Creixells llogada a Duran i Sanpere com a residència de la seva família; la Casa Trias, posada a

24. DOGC (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya) núm. 240 de 27/08/1936, pàg. 1210.

25. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 401. 2/2. *Arxiu de la Batllia del Real Patrimoni. Document de juny de 1931.*

26. ANC. Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 402. 3/54. *Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona.*

27. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 420/21. *Ofici del Cap del Servei d'Arxius de la Generalitat al conseller de Cultura de 30/11/1936.*

disposició de la Generalitat pel seu propietari i dues grans cases pairals: els masos Noguer i la Noguera. Segons Frederic Udina Martorell, les cases Creixell i Trias es van fer servir com a residència del personal encarregat de la custòdia de l'Arxiu, que per voluntat expressa de Duran i Sanpere i per mantenir la idea de tractar-se d'un trasllat ordenat i no d'un simple amagatall, permeté el treball d'alguns investigadors en els fons. Els documents serien, doncs, instal·lats a la Casa Balcells i més endavant al mas Noguer.²⁸

Per refermar la necessitat de l'evacuació, lliurà un nou informe el 15 de desembre de 1936 al conseller de Cultura explicant els problemes que sorgien cada cop que es produïa una alarma de bombardeig i els veïns dels dipòsits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'Esperança cercaven refugi en uns edificis que no estaven preparats per acollir-los.²⁹ Tot i la seva ubicació, ni la Casa de l'Ardiaca ni l'Arxiu de la Corona d'Aragó serien tocats pels bombardeigs durant la guerra, essent la bomba caiguda sobre la Catedral el 19 de juliol de 1938 l'impacte més proper. El convent de l'Esperança sí seria tocat el 21 d'octubre del mateix any.

Agustí Duran i Sanpere i un grup de col·laboradors, entre ells Martí de Riquer, al dipòsit de Viladrau, 1937.

Fugir de Barcelona. El trasllat a Viladrau

El 9 de desembre de 1936 s'autoritza la sortida de Barcelona dels documents més significatius conservats als arxius Històric de la Ciutat, de la Corona d'Aragó i al dipòsit de l'Esperança.

El trasllat s'inicià el 18 de desembre i continuà de forma metòdica al llarg dels mesos d'hivern. Tres dies després, Duran podia indicar a la Conselleria la finalització del trasllat d'una bona part dels fons. El cost pujava, el 5 de febrer de 1937, a 4.541 pessetes, havent-se traslladat fins aleshores 158 caixes de grans dimensions i 100 lligalls. Tots els viatges es feren de dia per evitar problemes; van haver de superar, provistos de salconduïts lliurats pel cap del departament d'autoritacions i passaports de la Junta de Seguretat Interior, els controls dels milicians anarquistes que no donaren importància al contingut d'uns vehicles identificats en els laterals amb cartells de la Generalitat de Catalunya.³⁰

A Viladrau serien traslladats els elements essencials de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, la major part de l'Arxiu Episcopal, una selecció dels fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu del Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem, l'Arxiu Històric de la Ciutat i l'Arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres. Més endavant també es durien documents dels arxius històrics de Tortosa (arxiu municipal), la Seu d'Urgell (arxiu episcopal i notarial), Poblet (notarial i parroquial de Montblanc i el del monestir de Vallbona de les Monges), Manresa (parroquial i notarial de Berga, episcopal, de la catedral, municipal de Solsona i altres) i Cervera (municipal, notarial, de la Comunitat, de l'Hospital, dels PP Missioners i els parroquials d'altres municipis). El personal de la secció anava i tornava a Barcelona per continuar les tasques de classificació i salvament, quedant a Viladrau com personal fix Ignasi Arqués i Emili Combalia. També es va desplaçar Jesús Ernest Martínez Ferrando, responsable de l'Arxiu de la Corona d'Aragó després de la fugida de Valls Taberner. Els documents eren ara ben protegits i, quan l'Estat recuperà el control sobre l'Arxiu de la Corona d'Aragó el 22 de juny de 1937, els fons no es van moure de Viladrau. Martínez Ferrando va romandre al poble fins al juny de 1938 i, quan va ser cridat a files, va aconseguir que un funcionari del seu servei es traslladés per substituir-lo.

El trasllat dels fons s'accelerà després dels Fets de Maig que Duran i bona part del seu personal van passar atrinxerats a la Casa de l'Ardiaca, preparats per fer front a un assalt segons es resolguessin els combats.³¹ Duran recomanà al personal de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de l'Esperança i als porters de l'Arxiu Històric General al Palau Episcopal que no permetessin que es disparés des dels edificis contra les barricades. Els dies 5 i 6 l'Ardiaca rebé els impactes de nombrosos trets. Quan

28. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 12. *Expedient Viladrau*.

29. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 402. 3/29. *Informe Duran i Sanpere -conseller de Cultura de 15/12/1936*.

30. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 401. 2/6. *Secció d'Arxius (Dietari)*.

31. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 401. 2/6. *Servei d'Arxius (Dietari)*.

finalitzaren els combats, l'edifici no havia patit greus desperfectes, però això li permeté dur a terme noves trameses de fons fora de Barcelona. A Viladrau no s'emmagatzemarien només documents. A partir de mitjan de 1937 es van anar dipositant diversos objectes i col·leccions, entre les que destacaren els materials provinents de Cervera, que Duran aconseguí salvar amb prou feines, o uns quadres de Claudio Sanpere.

Fins al final de la guerra el personal del Servei d'Arxius augmentarà amb un seguit de col·laboradors i eventuais que treballaran als dipòsits de Viladrau i Barcelona, especialment al Palau de Pedralbes. Però més d'un any i mig després de començada la guerra, encara no es tenia una idea força exacta del que havia succeït amb el patrimoni documental durant les jornades revolucionàries del 1936. El personal del Servei d'Arxius va girar una visita d'inspecció entre el 26 de febrer i el 5 de març a diferents pobles de les comarques properes a Barcelona comprovant l'abast de les destruccions. S'informà que a Mollet no s'havia conservat res de l'Arxiu Parroquial, a l'igual que succeïa a Parets, Llicà de Vall, Santa Eulàlia de Ronçana, Bigues i Riells, Castelltersol, Santa Perpètua de la Mogoda, Polinyà, Palau Solità i Plegamans, Gàllecs i, en gran part a Caldes de Montbui, un fet que es repetiria en ampliar-se la recerca.

A la tardor del 1937, Duran aconseguí continuar amb la reorganització dels arxius. A Viladrau es concentraren les col·leccions barcelonines i de les comarques septentrionals, i a Poblet els arxius de la zona meridional i de ponent. La feina a Poblet ja havia començat quan Eduard Toda va ser nomenat comissari, recollint en els primers moments fons com els de la Selva del Camp i Vallbona de les Monges. Toda reorganitzà la documentació del monestir dispersada al llarg del segle XIX. Manuel Herrera i Ges va ser enviat per Duran des de Lleida per ajudar Toda, recollint-se en el monestir una part dels fons de Tortosa, Reus, Anglesola, Verdú, Vilagrà i Vinaixa. Però el cap del Servei d'Arxius no volia només dur a terme una tasca preventiva i, al llarg de 1937, organitzà una xarxa d'arxius comarcals que actuaren com a dipòsits dels materials més propers a cadascuna de les seus. A Manresa s'habilità l'edifici de la Cova; a Tortosa, l'Arxiu Històric Comarcal instal·lat al Col·legi de Sant Lluís fou posat sota la direcció de Joan Cid Mulet; Josep Rigol es va fer càrrec de l'Arxiu de Terrassa; Tomàs Raguer i Fossas s'encarregà del de Ripoll; Enric Arderiu custodià els

documents dipositats a l'Antic Hospital de Santa Maria a Lleida; Elies Serra Ràfols, professor d'Història Medieval a la Universitat de La Laguna i deixeble de Bosch i Gimpera, dirigí l'Arxiu de Girona situat a la Casa Falló; Victòria Serres s'encarregà de la Casa Montoliu a Tarragona on s'estructurà l'Arxiu Històric Comarcal; Josep Maria Font i Rius va ser el responsable de la documentació de Vic, situada en el claustre de la Catedral; Magí Serés Roca fou el responsable del dipòsit de Tàrraga i Frederic Gómez Gabernet s'encarregà a Cervera dels documents ubicats a la Casa Aldomà, doncs l'antiga Universitat no es podia fer servir per aquesta fi a l'haver estat convertida en caserna.

Es tractava de l'embrió d'un pla més ambiciós, amb el què Duran volia organitzar jeràrquicament els arxius catalans en cinc categories a partir de l'Arxiu General de Barcelona (1a), al que seguirien els situats a les capitals de les vegueries (2a), els de les capitals dels partits judicials (3a i 4a) i els particulars (5a). El Decret de 25 de gener de 1938 que reorganitzà la Secció d'Arxius va incloure bona part de la seva proposta contemplant tres categories: l'Arxiu Històric General de Catalunya on es concentrarien: *“els Arxius de la ciutat i de les poblacions de la seva rodalia que no tinguin Arxiu Històric propi, sinó també tots aquells Arxius que de fet s'hi troben concentrats, i aquells que s'hi vagin reunint”*, donant cobertura legal a la tasca de recuperació endegada l'agost de 1936. En segon lloc es situaren els Arxius Històrics de les ciutats caps de Vegueria i en tercer lloc els Arxius Històrics de les ciutats que ja comptessin amb fons documentals estructurats –sempre amb el suport dels ajuntaments– i també els fons de les corporacions locals o particulars si reunien suficient interès i es podien relacionar amb l'organització oficial dels Arxius Històrics.

A partir de la primavera del 1938, Duran ordenà recollir tots els fons que poguessin ser traslladats. A tall d'exemple, un dels seus col·laboradors va participar, entre els mesos d'abril i agost, en el trasllat a Viladrau dels arxius de Cervera, Tàrraga, la vegueria de Cardona dipositats a la Casa Municipal de Berga, Vallbona de les Monges, la Casa Subías de Tàrraga, Agramunt, Guissona, Montblanc, la Casa Poblet de Teixidor, l'arxiu Episcopal de la Seu d'Urgell, Castellciutat, la Pobla de Claramunt, l'arxiu notarial de Figueres, la documentació de l'Antiga Contaduria d'Hipoteques de Cervera, Prats de Lluçanés, l'arxiu notarial de Santa Coloma de Farners, els arxius parroquials de les Borges Blanques i Castell-

dans, l'arxiu notarial de Solsona i els arxius municipal i parroquial de Torà. En les mateixes dates, a Pedralbes es van traslladar l'arxiu notarial de Mataró, els arxius parroquial, municipal i notarial de Valls, l'arxiu municipal de l'Arboç, l'arxiu parroquial de Vilafranca del Penedès, i els arxius notarial i de l'Antiga Contaduria d'Hipoteques de Reus, duent els dipòsits al límit de la seva capacitat de gestió.

Cap a la fi

Les darreres setmanes de 1938 serien frenètiques a tots els dipòsits. El problema principal radicava ara en la proximitat del front. I no era un problema menor. Un inventari del 17 d'agost indicava que, repartits entre les seus de Barcelona, Girona, Manresa, Poblet, Tarragona, Terrassa, Vic i Viladrau, el Servei d'Arxius tenia controlats 127.150 pergamins i 11.857 metres lineals de prestatgeria amb documentació, de la que 2.274 corresponia a fons episcopals; 995 a capitulars; 4.333 a notaries; 85 a registres de la propietat; 586 a judicials; 544 a municipals; 1.579 a parroquials, tot i les vastes destruccions; 259 a conventuals i 1.202 a patrimonials. Un volum immens que ara requeria ser traslladat de nou i en circumstàncies molt més difícils que les de la recollida inicial. En total els homes de Duran i Sanpere havien pogut protegir 180 arxius parroquials, 42 conventuals, 37 patrimonials, 14 gremials i corporatius, 9 de les antigues comptadores d'hipoteques, 7 arxius judicials i 7 diocesans i capitulars, a més de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Un treball immens, molt més feixuc i dilatat en el temps que el realitzat pels homes de Coromines i Folch i Torres que, en gran mesura, tenien ja a raser tots els fons patrimonials sota la seva responsabilitat cap a final de 1936.

El decret de novembre de 1937 preveia també la instal·lació al monestir de Pedralbes de l'Arxiu Històric General de Catalunya i dels serveis de la Secció d'Arxius, abandonant així el projecte del Palau episcopal. Però no va ser gens fàcil degut a la manca de transports i combustible. Així, de Poblet es van traslladar només tres grans càrregues de camió amb el més essencial entre els dies 4 i 7 de gener de 1939 i encara el 21 es dugueren alguns fons

documentals de Manresa. Els fons s'arreglaren perfectament ordenats a les cel·les de Pedralbes, on va ser traslladat també la major part del dipòsit de l'Esperança poc abans de rebre l'impacte d'una bomba el 21 d'octubre.³²

Amb l'arribada de les tropes franquistes a Catalunya, les tasques dels agents d'avantguarda del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* (SDPAN) es van centrar en la inspecció dels dipòsits establerts per les autoritats republicanes i en la confirmació de l'estat dels béns materials mobles i immobles de les zones ocupades, realitzats en funció d'un treball de planificació i inventari previs. Els simpatitzants del bàndol rebel van proporcionar al govern de Burgos un gran cabal d'informacions sobre la situació i destí de les col·leccions d'obres d'art i els edificis i monuments històrics. Un dels casos més coneguts és el de Martí de Riquer. Quan a principi de 1937 la seva lleva va ser cridada a files, Duran intentà davant el conseller que el seu col·laborador continués adscrit al Servei d'Arxius i no hagués d'anar al front. Davant la negativa reiterada i la situació a la rera guarda republicana, Riquer va decidir passar-se als nacionals. Abans de marxar comentà les seves intencions amb Duran que l'ajudà en el seu propòsit. Va ser Duran qui li demanà que aixequés un plànol de Viladrau amb la situació de les cases que servien d'aixopluc als arxius i lliurés la informació als nacionals. Riquer comunicà les dades als funcionaris franquistes i al seu amic Javier de Salas Bosch, que treballava a Burgos a la direcció de Propaganda a les ordres de Dionisio Ridruejo. Les dades van arribar a l'Estat Major franquista i Viladrau no va ser bombardejat. L'original del plànol va anar a parar al dossier i constituí una prova en favor de Duran en els processos que afrontà després de la guerra. Javier de Salas, que col·laborà també amb el Servei d'Arxius a Barcelona, s'havia passat mesos abans i informà per indicació de Duran sobre la situació dels arxius a Catalunya al subsecretari del Ministeri d'Educació Nacional, Alfonso García Valdecasas.

De fet, l'actuació dels agents d'avantguarda va ser tan eficaç que el mateix dia 28 de gener dos d'ells, Manuel Ballesteros i José Artero, van poder redactar informes molt extensos sobre gran part dels principals monuments i centres de cultura de la ciutat, amb dades provinents tant dels informes sortits de Barcelona al llarg de la guerra, com del personal que va decidir romandre en els seus llocs durant l'evacuació de la ciutat.³³ L'informe explicava l'actuació d'Agustí Duran i Sanpere al front de l'Arxiu

32. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 402. 5-9. Monestir de Pedralbes. Barcelona. *Situación de los fondos de Archivos trasladados del Depósito de la calle de la Palma de San Justo con motivo de una bomba que destruyó parte de aquel depósito en 21 de octubre de 1938 y de los fondos que después fueron concentrados de otras procedencias. Estado correspondiente al día 26 de enero de 1939.*

33. IPCE (Instituto del Patrimonio Cultural de España). Fondo SDPAN. 094.04. *Informes del Servicio de Recuperación Artística sobre su actuación en Cataluña (1939).*

de la Corona d'Aragó i com aquest, segons les explicacions rebudes, havia impedit la sortida dels fons cap a la frontera. A la Casa de l'Ardiaca, es comprovà el manteniment dels fons quasi intactes, en una labor també atribuïda a Duran, a qui, segons l'informe, també es devia la salvació de les col·leccions privades de Santiago Marco, de la comtessa de Villadarga i gran part del arxius administratius, privats i eclesiàstics de Barcelona al concentrar-los en els dipòsits de Pedralbes i Viladrau. Seguint les seves indicacions, els agents del SDPAN localitzaren a Viladrau, sota la custòdia dels funcionaris, l'Arxiu de la Corona d'Aragó i els altres fons documentals, que els foren lliurats oficialment.

Els processos de depuració

Amb la derrota, havia arribat el moment de passar comptes. S'iniciaren els processos de depuració i àdhuc els consells de guerra contra tots els responsables dels serveis de la Generalitat que van romandre a Barcelona i també, *in absentia*, contra els que van exiliar-se. Agustí Duran i Sanpere començà a col·laborar amb els agents del SDPAN després de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, fins el punt que Pedro Muguruza, cap del SDPAN, el nomenà assessor auxiliar del Servei reconeixent la seva: *"eficaz labor en defensa del patrimonio bibliográfico de la Nación durante el dominio rojo sobre Cataluña"*. Fernando Valls Taberner, cap de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, li reclamà una informació detallada sobre el moviment dels fons de l'arxiu, i Duran escriví aleshores un document titulat *Nota sumaria de la Memoria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña*³⁴ que constituïria una de les peces bàsiques de descàrrec de la seva actuació en els processos de depuració i sumaríssim militar que se li obriren. En ell expressà les raons de la seva actuació: *"fue ante la devastación documental, al parecer sistemática que tuvo lugar durante los primeros días de la revolución y ante las teorías proclamadas públicamente entonces sobre la inutilidad y nocividad de los Archivos que formé el propósito decidido de organizar su protección y de no cejar en ella hasta que con la guerra acabaron también los peligros de la destrucción"*; declarà que havia aconseguit protegir un bon nombre de capellans i persones compromeses –fet

Expedient administratiu obert contra Duran i Sanpere.

totalment cert—; intentà demostrar que la seva tasca s'havia dut a terme en condicions de perill i lluita contra els elements revolucionaris, especialment per salvar els arxius de caràcter econòmic o religiós i explicà com havia transmès dades a la zona nacional sobre la situació i característiques dels dipòsits que organitzà.

Duran inicià el 16 de febrer els tràmits de depuració a l'Ajuntament, indicant que tot el personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat era de dretes.³⁵ Pel que fa a la seva actuació escriví: *"...amenazado por el Comité de Cervera desde agosto de 1936 por haber entorpecido en años anteriores los propósitos de los extremistas y por haber amparado a personas derechistas amenazadas de muerte. En noviembre del mismo año, sufrí un registro domiciliario con el robo consiguiente, y hube de presentarme a las patrullas de control de la calle Pedro IV por figurar en las listas de Culto y Clero y por haber sido nombrado Caballero de la Orden del Mérito Civil durante la Dictadura. En dos ocasiones estuve a punto de ser asesinado en actos de servicio para la protección de archivos. Como propietario en Cervera y en Prexana sufrí las extorsiones propias del régimen."* El 19 de febrer declarà en favor seu Martí de Riquer, aleshores oficial de propaganda a l'exèrcit franquista, que explicà com Duran no només l'havia protegit, sinó que l'havia ajudat a passar-se als nacionals. En la seva primera declaració Duran presentà com avaladors Valls i Taberner, Josep M. Torrent, vicari general de la diòcesi de Barcelona i José Bonet del Río, regidor de Cultura i tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Barcelona. El 24 de febrer s'obrí contra ell l'expedient administratiu 57,

34. ANC. Fons Generalitat de Catalunya. Segona República. C. 413. 18/1. *Nota sumaria de la Memoria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña*.

35. AMCB (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona). *Expediente Administrativo 57, Agustín Duran y Sanpere*.

presentant el mateix dia una declaració jurada com a base del procediment en la que refermà les dades aportades dies abans. Després de la primera declaració, l'Ajuntament va remetre la documentació a l'Auditoria de Guerra de la 4a Regió Militar el 5 d'abril. Duran va ser acusat en el procés sumaríssim d'urgència 4.474 dels càrrecs d'haver col·laborat amb el govern de la Generalitat, ser una persona d'esquerres, haver estat enemic declarat de l'Espanya Nacional i haver sortit en tres ocasions a l'estranger des de la zona roja, sense haver aprofitat cap d'elles per passar-se al bàndol nacional, tots ells resumits en un de sol: delictes de rebel·lió militar pel que seria jutjat davant del *Consejo de Guerra Permanente* nº 1. L'Alcaldia suspengué Duran de feina i sou el 20 d'abril, però el 29 del mateix mes li conservà la meitat dels seus havers.³⁶

L'expedient del consell de guerra es tancà el 10 de juny. A més de la documentació favorable que constituïen els informes enviats a José María Muguruza, i la declaració de l'Acadèmia de Bones Lletres del 29 d'abril agraïnt la tasca de protecció feta per Duran, el nombre de testimonis favorables fou molt ample: Antonio Díaz de Castilla, periodista; Darío Romeu Freixà, baró de Viver; José María Despujol Ricart, marquès de Palmerola; Adolfo Florensa Ferrer, arquitecte municipal; Juan Serra Puig, vicari general del bisbat de Barcelona; Fernando Valls Taberner, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; Ramón Rius Gener, advocat; Rafael Maspons de Grasot, delegat a Barcelona del Ministeri d'Afers Estrangers; José María Muguruza y Otaño, comissari del *Servicio de Recuperación Artística de Levante*; José Antonio Gomis de Perales, comerciant; Antonio de la Torre y del Cerro, vicerector de la Universitat de Barcelona; Carles Sanllehy, marquès de Caldes de Montbui; José María Pons Guri, advocat; i Martí de Riquer. Tots declararen que Duran *"ha salvado para España, con la mira puesta en el interés patrio, los archivos y bibliotecas seriamente amenazados por la destrucción roja, los ha conservado no solamente tal como estaban, sino que los ha mejorado, ordenado y clasificado"*. Les seves sortides a l'estranger foren ben justificades i fins i tot Miguel Panadés, sacerdot acollit al Servei d'Arxius durant la guerra, les considerà absolutament necessàries per la tasca de salvament realitzada. Fins i tot el tribunal va considerar provat que *"mientras todo el mundo se iba a Francia y se llevaba lo que podía, el encartado regresaba a Barcelona, y en los*

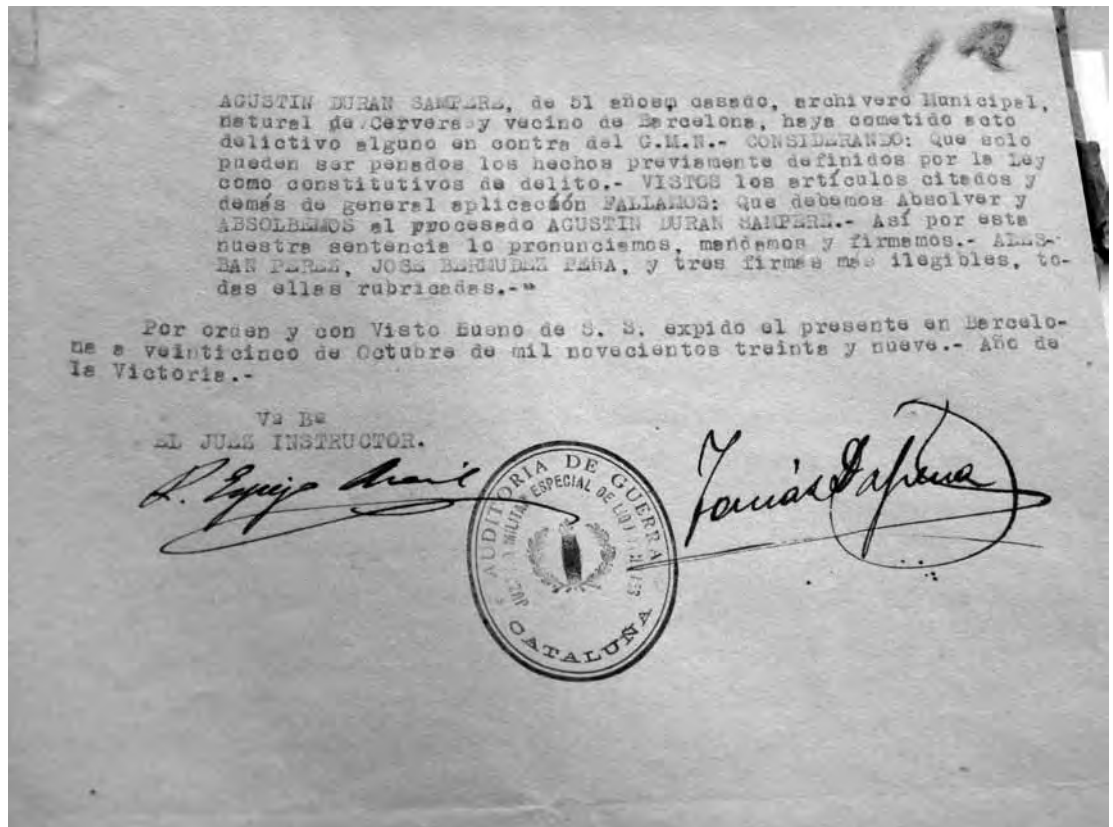
camiones que volvían para llevarse cosas, él traía a esta ciudad y alrededores los depósitos demasiado cercanos a la frontera franco española". Una explicació falsa pel que fa als fets, però tampoc eren judicis gaire rigurosos en la forma. No així en les seves conseqüències. Amb tots els pronunciaments favorables, Duran fou absolt el 28 d'agost del 1939.

Però encara mancava tancar el procés de depuració administrativa. El 26 d'octubre, el jutge instructor, Miguel Peciña, rebé una còpia de la sentència absolutòria i la incorporà a l'expedient. Demanà també l'informe al *Servicio de Información* de F.E.T. y de las J.O.N.S. el 6 de novembre, i cità a declarar Duran el 7. Davant del jutge, l'encausat afegí noves informacions, explicant com havia prestat adhesió al Movimiento Nacional davant del general Álvarez-Arenas l'11 de març i com a acadèmic de Bones Lletres el dia 16. Confirmà també que havia passat informes als franquistes durant la guerra per mitjà de Martí de Riquer i Javier de Salas i, un cop entrats els nacionals, al SDPAN.

L'expedient es tancà el 19 de desembre. Amb sorpresa, el 29 de desembre es feren públics els càrrecs en contra seu: accentuades tendències catalanistes; mala conducta política i social; col·laborador de la revista del Comissariat de Propaganda, *Nova Ibèria*; autor de diversos articles a *La Vanguardia*, el 1937; col·laborador del govern de la Generalitat; director de l'Arxiu Històric General de Catalunya; haver realitzat viatges a l'estranger per treure obres i documentació artística i haver pronunciat una conferència a la Sorbona en el marc de l'exposició d'Art Català. És evident que Falange havia fet una recerca més exhaustiva de possibles càrrecs que complementaven els del consell de guerra, donant així peu a una resolució diferent.

Per bé d'en Duran, la major part dels càrrecs ja havien estat jutjats i desestimats per una instància superior, i no calgué explicar-los de nou. Respecte dels altres, Antonio González Núñez, director de l'Arxiu Històric de la Ciutat, certificà que mai havia publicat cap article a *Nova Ibèria*, i que els articles a *La Vanguardia* d'ençà el 1934 no tenien implicacions polítiques. Valls Taberner, Serra Puig, Florensa i Josep Sanabre declararen a favor seu, recordant aquest últim les bones relacions de Duran amb la dictadura de Primo de Rivera i el fet que sempre hagués votat candidatures poc sospitoses com el Front Català d'Ordre. Va reconèixer també la defensa del Palau Episcopal el juliol del 1936, la protecció proporcionada a diversos capellans i, fins i tot, una oferta de socors feta al bisbe Irurita,

36. ATMT (Archivo del Tribunal Militar Territorial 3º). *Expediente Proceso Sumarísimo de Urgencia 4.474. Agustín Duran y Sanpere*.

Sentència absolutòria del consell de guerra a Duran i Sanpere.

considerat aleshores un màrtir de la fe. En la seva declaració, Duran aportà noves dades sobre la seva actuació deguda a “*su dignidad ofendida por la devastación sistemática*”; el fet d’ “*eludir la orden de preparar el envío de los depósitos documentales al extranjero y la de seleccionar las mejores piezas para constituir depósitos fronterizos*”, fet no corroborat per altres informacions, i no se’n va estar de carregar contra altres indicant que la seva conducta podria haver estat diferent “*defendiendo egoístamente mi vida y mi tranquilidad como tantos hicieron y dejando que pudiesen en el torbellino revolucionario los Archivos en que se guarda la historia de la patria*”. Amb data 6 de desembre la Jefatura Superior de Policía de Barcelona elevà un informe en el què qualificava com a bones les conductes social, política, privada i moral de Duran, i el considerava afecte al *Movimiento Nacional*. El 19 de desembre el jutge instructor va tancar l’expedient i el remeté a la corporació municipal.

Les proves i els testimonis eren imbatibles i, el 18 de gener de 1940, Cardenal va fer la proposta de sobreseïment que fou corroborada pel ple de l’Ajuntament el dia 24. Duran va ser readmès en el seu càrrec de director de l’Arxiu Històric de la Ciutat el 3 de febrer, que exercí

fins la seva jubilació el 1957. Ràpidament l’alcalde Miguel Mateu li encarregà la continuació de les intervencions al subsòl de la plaça del Rei per investigar i musealitzar les restes de la ciutat romana. Duran es lliurà també a aquesta tasca sense comptar amb els organismes de l’estat que ara controlaven la recerca arqueològica, en especial la *Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* encapçalada per Julio Martínez Santa Olalla, que designà l’encara amic seu, Martín Almagro Basch, comissari provincial de Barcelona, tot i que aquest no exerciria precisament amb entusiasme aquesta responsabilitat. ➤ **Francisco Gracia Alonso**,³⁷ **Glòria Munilla**³⁸

37. Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. E-mail: fgracia@ub.edu. Volem agrair molt especialment les informacions que, per a la confecció d’aquest article, ens han estat proporcionades per la senyora Eulàlia Duran Grau, filla de Agustí Duran i Sanpere.

38. Estudis d’Arts i Humanitats. UOC. E-mail: gmunilla@uoc.edu

